

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRKİYE CUMHURİYETİ ANABİLİM DALI

1929 DÜNYA EKONOMİK BUHRANI VE TÜRK
BASININA YANSIMALARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Dr. Öğr. Üyesi Yavuz HAYKIR

HAZIRLAYAN
Ahmet Turan ÇOK

ELAZIĞ-2018

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRKİYE CUMHURİYETİ ANABİLİM DALI

1929 DÜNYA EKONOMİK BUHRANI VE TÜRK
BASININA YANSIMALARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Dr. Öğr. Üyesi Yavuz HAYKIR

HAZIRLAYAN
Ahmet Turan ÇOK

Jürimiz, tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonunda bu yüksek lisans / doktora tezini oy birliği / oy çokluğu ile başarılı saymıştır.

Jüri Üyeleri:

1. Dr. Öğr. Üyesi Yavuz HAYKIR
2. Prof. Dr. Mehmet ÇEVİK
3. Dr. Öğr. Üyesi Ergün Öz AKÇORA

F. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun tarih ve sayılı kararıyla bu tezin kabulü onaylanmıştır.

Prof. Dr. Ömer Osman UMAR
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ÖZET**Yüksek Lisans Tezi****1929 Dünya Ekonomik Buhranı ve Türk Basınına Yansımaları****Ahmet Turan ÇOK****Fırat Üniversitesi****Sosyal Bilimler Enstitüsü****Türkiye Cumhuriyeti Anabilim Dalı****Elazığ – 2018, Sayfa: XII+170**

Kapitalizm kavramı ekonomiyi, toplumu ve tarihi ilgilendiren bir kavramdır. Ancak sistem olarak ortaya çıktığı 1848 ihtilalinden beri dönem dönem buhranlar ile sarsıntıya uğramıştır. 1929 buhranı süresi, kapsama alanı ve toplumsal alanda meydana getirdiği sonuçları itibarı ile kapitalizmin tarihinde görülen en büyük ve en yıkıcı buhrandır.

24 Ekim 1929'da ABD'deki New York Borsası'nın çökmesiyle başlayan ekonomik buhran tüm dünya ekonomilerinde etkili olduğu gibi Türk ekonomisinde de meydana geldiği yıldan itibaren çok büyük sıkıntılar oluşturarak etkisini göstermiştir. Zaten Osmanlı'dan harap bir ekonomik miras olan Yeni Türkiye Devleti 1929 buhranı ile ekonomik olarak bir daha sarsılmıştır. Cumhuriyetin kurulduğu dönemde liberal ekonomik politikalar izlenmesine dayalı fikirler 1929 buhranı ile yerini devletçilik uygulamalarına bırakmıştır. Türkiye 1929 buhranı döneminde devletçilik uygulamasına başvurmuş ve yerli sanayisini oluşturma gayreti içine girmiştir. Bu süreçte devlet buhrandan en az zararla kurtulmak için çeşitli önlemler alma yoluna gitmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin aldığı bu önlemler ülke ekonomisinin genelini etkilemiştir.

Bu doğrultuda buhran gazete, dergi ve dönemin kitaplarına da konu olmuştur. Bu çalışmada 1929 buhranının Türk basınına nasıl yansıdığını, buhranın toplumda ne şekil de algılandığını incelemeye çalıştık. Bu çalışmada 1929 buhranı döneminin genel görüntüsüne basın yoluyla ulaşmaya çalıştık. 1929 buhranı gibi tarihsel bir olayın Türk

basınına nasıl ve ne şekilde yansıdığı araştırıldığından buhran yıllarında Türkiye’de çıkan gazeteler, dergiler ve kitaplar taranarak incelendi.

Çalışmada öncelikle Türk ve dünya tarihinde buhran öncesi, buhran ve buhran sonrası ekonomi incelenmiş ardından da buhranın Türkiye’deki gazetelere, düşünce dergilerine ve kitaplara nasıl yansıdığı araştırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: 1929 Dünya ekonomik buhranı, Türkiye ekonomisi, Liberalizm, Devletçilik, Kapitalizm, Basın, Türk Lirası, New Deal, New York Borsası, Milli İktisat

ABSTRACT**Master Thesis****1929 World Economic Crisis and its Reflections on Turkish Press****Ahmet Turan OK****Fırat University****Social Sciences Institute****Department of Turkish Republic****Elazığ – 2018; Page: XII+170**

Capitalism is a kind of concept which is involving economy, society and history. However, the system has emerged with 1848 revolution and since than it has undergone tremors with periodic crises. The period of the 1929 crisis is the largest and most devastating crisis seen in the history of capitalism with its reputation for area of coverage and socio-economic consequences.

The economic crisis that started on October 24, 1929 with the collapse of the New York Stock Exchange in the USA has been effective in all world economies and has been creating great troubles in the Turkish economy since the beginning of the year. The Government of Turkey which already inherited a devastated economy from Ottoman Empire has been shaken economically one more time by the crisis in 1929. The ideas based on the liberal economic policies in the era of foundation of the Republic were left their place to the practice of statism with the 1929 crisis. Turkey has applied to statist policies and entered into effort of creating the domestic industry during the crisis in 1929. In this process, the state has taken various steps to get rid of the crisis with minimum harm. These measures were taken by the Republic of Turkey affected the overall economy of the country.

In this direction, the crisis has become a subject for newspapers, magazines and books of the era. In this research, we tried to examine how the 1929 crisis was reflected to the Turkish press and how the crisis was perceived in society. In this study, we tried to reach the general view of 1929 crisis period through pres. The newspapers,

magazines and books of the era of 1929 crisis has been scanned to find out the reflections of such a historical event.

This study has searched primarily Turkish and The World economies with comparison of pre-crisis and post crisis periods and then analysed its reflections on newspapers, ideological magazines and books.

Key Words: The World Economical Crisis of 1929, Turkish Economy, Liberalism, Statism, Capitalism, Press, Turkish Lira, New Deal, New York Stock, National Economy.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	II
ABSTRACT.....	IV
İÇİNDEKİLER.....	VI
TABLolar LİSTESİ	IX
ÖNSÖZ	X
KISALTMALAR LİSTESİ.....	XII
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1. 1929 EKONOMİK BUHRANI	7
1.1. 1929 Dünya Ekonomik Buhranının Nedenleri.....	7
1.1.1. Amerikan ekonomisinin büyük bölümünün holdinglere dayanması ve iflas eden holdinglerin ekonomiyi sarsması	7
1.1.2. Bankacılık Sisteminin Kötü Yapılandırılmış Olması, Çalışma Esaslarının Net Olmaması, Şirket ve Bankalarda Yeterli Denetimin Yapılmaması.....	7
1.1.3. Başkan Hoover Yönetiminin Tecrübesiz Olmasından Dolayı Buhrana Zamanında ve Etkili Şekilde Müdahale Edememesi.....	8
1.1.4. ABD'nin O Dönemde Dünyanın En Önemli Kredi Veren Ülke Durumunda Olması ve 1. Dünya Savaşı'nda Verdiği Kredileri Geri Alamaması.....	9
1.1.5. İngiltere'de Poundun Aşırı Değer Kazanması ile İhracatta Düşüş Yaşanması	9
1.1.6. Almanya'da Borç Ödemesi Adına Karşılığı Olmayan Paranın Basılması ve Hiperenflasyon Yaşanması.....	10
1.1.7. Gelir Dağılımındaki Adaletsizlik	11
1.1.8. Parada Altın Standardında Israr.....	11
1.1.9. Dış Ödemeler Dengesindeki Bozukluk	11
1.1.10. ABD Ekonomisinin Dünya Ekonomisinde Etkili Olması.....	12
1.1.11. Üretim Fazlalığı.....	13
1.1.12. 1. Dünya Savaşı'nın Sonuçları	13
1.1.13. Borç Verilen Kredilerin Kısa Vadeli Olması	14
1.1.14. Genel olarak.....	14
1.2. Buhranın Ortaya Çıkışı	14
1.3 ABD Dünya Ekonomik Buhranından Nasıl Çıktı?	15

1.3.1. 1929 Dünya Ekonomik Buhranı 10 Yıl Sürdü (1929-1939)	17
1.3.2. ABD'nin 1929 Ekonomik Buhranından Çıkışta Uyguladığı Temel Politikalar	19
1.4. 1929 Dünya Ekonomik Buhranında Avrupa.....	22
1.4.1. İngiltere.....	22
1.4.2. Almanya	25
1.4.3. Fransa	25
1.4.4. İtalya.....	26

İKİNCİ BÖLÜM

2. 1929 EKONOMİK BUHRANI VE TÜRK EKONOMİSİ	28
2.1. Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türk Ekonomisi.....	28
2.1.1. Bu dönem ekonomi politikalarını belirleyen belli başlı unsurlar	28
2.1.2. Ekonomik Buhrandan İkinci Dünya Savaşı'na Ekonomi (1929-1939).....	32
2.1.2.1. 1929 Dünya Ekonomik Buhranının Türkiye Ekonomisine Etkileri	32
2.1.2.1.1. Büyük Bunalım Karşısında Türkiye.....	32
2.1.2.2. 1929 Dünya Ekonomik Buhranının Türkiye'ye Sektörel Açıldan Etkileri	36
2.1.2.2.1. Tarım Sektörü.....	36
2.1.2.2.2. Ticaret Sektörü	40
2.1.2.2.3. Sanayi Sektörü	44
2.1.2.3. 1929 Dünya Ekonomik Buhranına Karşı Türkiye'de Alınan Tedbirler .	47
2.1.2.3.1. Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin kurulması 18 Aralık 1929 ...	47
2.1.2.3.2. Devletçilik	48
2.1.2.3.3 Birinci Beş Yıllık Sanayileşme Planı 1934-1938.....	52
2.1.2.3.4. İkinci Beş Yıllık Sanayileşme Planı 1938-1944	54
2.1.2.3.5. 1929 Ekonomik Buhranı ve Dış Ticaret Açığı.....	55
2.1.2.3.6. Para, Kambiyo ve Dış Ticaret Rejiminde Reformlar	56
2.1.2.3.7. Vergiler ve Tekel Fiyatları	57
2.1.2.3.8. Genel Değerlendirme	57

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. 1929 DÜNYA EKONOMİK BUHRANININ TÜRK BASININA

YANSIMALARI	59
3.1. 1929 Dünya Ekonomik Buhranının Günlük Gazetelere Yansıması	59
3.1.1. Buhranın Sebepleri	64
3.1.2. Türk Lirası'nın Değer Kaybı	73
3.1.3. Dış Ticaretin Dengesi ve İç Piyasa.....	78
3.1.4. Tarım	82
3.1.5. Ekonomik Plan ve Program.....	91
3.1.6. Genel Değerlendirme.....	93
3.2. 1929 Dünya Ekonomik Buhranının Düşünce Dergilerine Yansıması	95
3.2.1. Ayn Tarihi Dergisi.....	98
3.2.2. Kadro Dergisi	100
3.2.3. Fikir Hareketleri Dergisi.....	111
3.2.4. Mülkiye Mektebi Mecmuası.....	114
3.2.5. Ülkü Dergisi	120
3.2.6. Genel Değerlendirme.....	125

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. 1929 DÜNYA EKONOMİK BUHRANININ TÜRKİYE'DE POLİTİK

DÜZEYDE İFADESİ.....	127
4.1. Recep PEKER ve İnkılap Dersleri	134
4.2. Yusuf Kemal TENGİRŞENK ve İnkılap Dersleri	141
4.3. İsmail HÜSREV ve Türkiye Köy İktisadiyatı	143
4.4. Ahmet AĞAOĞLU ve Devlet ve Fert	145
4.5. Mahmut Esat BOZKURT ve Atatürk İhtilali.....	148
4.6. Şevket Süreyya AYDEMİR ve İnkılap ve Kadro	152
4.7. Genel Değerlendirme	154
SONUÇ	156
EKLER	158
Ek 1. Orijinallik Raporu.....	158
Ek 2. Gazeteler	159
KAYNAKÇA.....	162
ÖZGEÇMİŞ	170

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1. Almanya’da Hiperenflasyon	10
Tablo 2. 1929 Buhranının ABD Ekonomisine Etkileri	15
Tablo 3. 1925-1934 Yıllarında ABD’de Nüfusun Her 100 Bin Kişisi İçin İntihar Edenlerin Sayısı.....	17
Tablo 4. 1929 Bunalımında İngiltere ve ABD’nin Sınai Üretim Göstergesi	23
Tablo 5. 1929 Bunalımında İngiltere’nin Dış Ticaret Açıkları (Milyon Sterlin).....	24
Tablo 6. 1929 Bunalımında Sınai Ürün Göstergesi Sınai Üretim Göstergesi.....	25
Tablo 7. Dünya Sanayi Ürünleri İhracatının Ülkelere Göre Dağılımı	27
Tablo 8. 1915-1927 Dönemi yıllarında sanayi işletme sayısı	29
Tablo 9. Türkiye’nin Başlıca Kalkınma Göstergeleri (Yıllık Ortalama Artış Hızı Yüzdeleri 1948 ve 1968 Fiyatları İle)	30
Tablo 10. Ana Alt Dönemlerin İktisadi Göstergeleri.....	31
Tablo 11. GSMH Değişimi (1968 Fiyatlarıyla)	36
Tablo 12. GSMH’de Tarım ve Sanayi Yüzdeleri (Cari Fiyatlara Göre).....	36
Tablo 13. 1923-1939 Dönemi Büyüme Hızları (Yüzde)	36
Tablo 14. 1929 Dünya Ekonomik Buhranında Türkiye’de Belirli Ürünlerdeki Fiyat Düşüşleri Göstergesi	37
Tablo 15. Türkiye’de 1929-1933 Yılları Arasında Sanayi Ürünlerindeki Düşüş Oranları.....	38
Tablo 16. Türkiye’de 1923-1938 Arası Dönemde Dış Ticaret Dengesi	41
Tablo 17. Türk Lirası’nın Dolar ve Sterlin Kuru (1925-1939)	43
Tablo 18. Türkiye’de ve Dünyada Sanayi Üretim İndeksleri (1929-1939 Arası).....	45
Tablo 19. Türkiye’de 1923 ve 1938 Yıllarında Kişi Başına Düşen Gelir.....	55
Tablo 20. Atatürk Döneminde Dış Ticaret Dengesi.....	56

ÖNSÖZ

Kapitalizmin tarihinde bir dönüm noktası olan 1929 buhranı ekonomisi sanayiye dayanan bütün ülkelerde etkili olmuştur. 1929 Buhranından sonra buhran kavramının tanımını bilim adamlarınca tartışılmış ve buhran olgusuna karşı bakış açısı değişmiştir. 1929 buhranı kendisinden önceki buhranlardan her anlamda farklı bir buhran olmuştur. Bu buhran Yeni Türk Devleti'ni de etkilemiş ve ülkemizde siyasi, ekonomik ve sosyal alanlarda birçok sorun doğurmuştur.

Bu çalışmamızda Türk ekonomisi içerisinde 1929 buhranını iyi bir şekilde analiz etmek için 1929 dönemi öncesine de değinmeye çalıştık. Buhranın patlamasından itibaren Türkiye'deki basında bu konuyla ilgilenmeye başlamış, konu ile ilgili gazetelerde ve dergilerde birçok haber, makale vs. yayımlanmıştır. Bu çalışmamızda dönemin basınından yola çıkarak buhranın ülkemizde nasıl ve ne şekilde algılandığını aynı zamanda dönemde etkili olan aydın ve siyasetçilerin kaleme aldığı kitapları da inceleyerek konunun entelektüel ve siyasi çevrelerce nasıl anlaşılıp yorumlandığını anlamaya çalıştık.

Türkiye'de 1929 buhranı ile ilgili çalışmalar genellikle iktisat tarihi ile sınırlı kalmıştır. Bu çalışmamızda iktisat tarihinin sınırları dışına çıkarak konuyu siyasi, içtimai ve tarih felsefesi ışığında analiz edip anlamaya gayret gösterdik. Özellikle konunun basına yansımalarından hareket ederek topluma nasıl yön verilmeye çalışıldığını ve toplumun buhrana karşı tepkilerini ve algısını analiz edip anlamaya çalıştık.

Dönemin gazete, dergi ve tetkik eserlerini doğrudan doğruya salt bir şekilde ele alıp derlemedik, kullandığımız her bilgi ve belgeyi tetkik etmeye çalıştık.

1929 Dünya Ekonomik Buhranı ve Türk basınına yansımaları çalışmasında konunun bir bütünlük arz etmesi ve bir bütün şeklinde anlaşılması için önce 1929 buhranının dünyada ve Türkiye'de nasıl gerçekleştiğini anlatmaya gayret gösterdik. Daha sonra da basın yoluyla 1929 buhranının Türkiye'ye nasıl yansıdığını ve Türkiye'nin buhrana karşı ne tepkiler verdiğini anlamaya ve anlatmaya çalıştık.

Tez çalışmam esnasında beni her konuda yönlendiren Dr. Öğr. Üyesi Yavuz HAYKIR hocama; arşiv, kaynak ve metot konusunda bilgilerini benden esirgemeyen Prof. Dr. Erdal AÇIKSES hocama; Cumhuriyet Tarihi Ekonomisi konusunda bilgilerine başvurduğum Prof. Dr. Mehmet ÇEVİK hocama; Osmanlı Devleti'nin Son Dönem

Ekonomik Kurumları hakkında bilgilerine başvurduğum Prof. Dr. Ahmet Aksın hocama; teşekkürlerimi sunarım.

ELAZIĞ-2018

Ahmet Turan ÇOK

KISALTMALAR LİSTESİ

a.e.	: Aynı eser
a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AÜ	: Ankara Üniversitesi
BBYKP	: Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı
BBYSP	: Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı
Bs.	: Baskı
C	: Cilt
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
Çev.	: Çeviren
GSMH	: Gayri Safi Milli Hasıla
IMF	: Milletlerarası Para Fonu (International Monetary Fund)
İBYKP	: İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı
İBYSP	: İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı
İİBF	: İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
İÜ	: İstanbul Üniversitesi
ODTÜ	: Ortadoğu Teknik Üniversitesi
OECD	: İktisadi İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (Organisation for Economic cooperation and Development)
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
SCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TL	: Türk Lirası
TTK	: Türk Tarih Kurumu
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
v. d.	: Ve diğerleri
Yay.	: Yayınları

GİRİŞ

1920'li yılların ve Türkiye Cumhuriyetinin Osmanlı'dan miras aldığı ekonomik yapıyı kavrayabilmek için Osmanlı Devletinin son dönemini ve kapitalist sömürgeci Batılı ülkeler ile ilişkilerini iyi analiz etmek gerekir.

Osmanlı Devletinin siyasi, içtimai ve iktisadi alanlarda gerilediği dönem ile Batı'nın sanayi devrimini gerçekleştirdiği dönem aynı zaman dilimine rastlamaktadır. Osmanlı Devletinin en uzun yüzyılı olan dağılma döneminde devlet savaşlarda toprak kayıpları ile çıkmış ve devletin içtimai hayatında işlev gören kurumlarının eski dinamikliklerini kayb ettikleri görülmüştür. Osmanlı Devleti yükselen ve büyüyen Batı Avrupa karşısında görece gerilemeye başlamıştır. Osmanlı'nın gerilemesi ile Batı Avrupa'nın ilerlemesinin aynı dönemlere rastlaması rastlantı değildir. Batı dünyasının büyümesini sağlayan unsurlar Osmanlı'da eksik olan yeterince bir araya gelemeyen ve kendi bünyesinde meydana gelen olumsuzlukları alt edemeyen unsurlardır.¹

18. yüzyıl sonları ve 19. yüzyılın başlarında Batı Avrupa'nın büyümesini sağlayan iki ana unsur vardır: Bunlardan biri Sanayi devrimi diğeri ise Aydınlanma hareketidir. Batı Avrupa'nın sanayi devrimini on onbeş yılda çarçabuk hazırlamadığını Osmanlı'nın 'da aniden gerileme sürecine girip dağılmadığını bu oluşumları hazırlayan sebeplerin geçmiş asırlardan itibaren kendisini göstermeye başladığını ifade edebiliriz. 15. ve 16. yüzyıllarda yani sanayi inkılabından önce Osmanlı Devleti sanayi, bilim ve teknolojik alanlarda Batı ile aynı seviyeydi. Hatta bazı alanlarda Batıdan daha ileri bir düzeydeydi. Anacak 18. yüzyıldan itibaren Batının sanayi devrimini gerçekleştirmesi ve birçok alanda makineli üretime geçmesi Osmanlı'nın ise bu sürecin dışında kalması ve de aynı dönemde klasik kurumlardaki bozulmalar beraberinde siyasi, askeri ve ekonomi çöküntüleri de getirmiş güç dengesinin Batı lehine değişmesi sonucunu doğurmuştur. Bu süreç işlemeye başladıktan sonra zaman Osmanlı'nın aleyhine Batını ise lehine doğru işlemiş ve Osmanlı'nı dağılması ve yıkılması hızlanmıştır.² 18. yüzyılda önce İngiltere'de başlayan ve daha sonra diğ er Avrupa ülkelerine yayılan sanayi devriminde ile makineli üretim yaygınlaşmış küçük atölyelerden büyü fabrikalara geçilmiştir. Sanayi devrimi ile artan üretimin iç piyasalarda tüketilmemesi ve hammadde ihtiyacının artması serbest ekonomik düşüncenin gelişmesine yol açmıştır. Öncelikle sanayi

¹ Hüseyin Şahin, Türkiye Ekonomisi Ezgi Kitapevi Yayınları, Bursa, 2007, s.1.

² Hüseyin Şahin, a.g.e., s.,2.

inkılabını gerçekleştiren Büyük Britanya komşularını serbest dış ticarete zorlamıştır. Diğer Avrupa devletleri bir yandan gelenekselleşen sanayilerini gümrük duvarları ile korumaya çalışmış diğer yandan ise üretimde yeni teknolojileri hızlı bir şekilde uygulamaya çalışmışlardır. Böylelikle bu ülkeler sanayi inkılabını başlatan İngiltere ile aralarındaki ekonomik farkın açılmasına müsaade etmemişlerdir. Bu süreçte Osmanlı Devletine baktığımızda Sanayi devrimini gerçekleştirememiş makineli üretime geçememiştir. Bunun yanında kas gücüne dayanan geleneksel üretim tarzını da koruyamamıştır.

Kapitalist sömürgeci İngiltere 1838 tarihinde Osmanlı ile imzaladığı Balta Limanı Ticaret Sözleşmesi ile Osmanlıyı Avrupa'nın açık pazarı haline getirmiştir.³ İngiliz siyasetçiler Balta Limanı Ticaret Sözleşmesini bir şaheser olarak yorumlamışlardır.⁴ Osmanlı devlet adamları ise bu antlaşma ile devletin kötü gidişinin önüne gidileceğini sanmışlardır. Balta Limanı Avrupalı kapitalistlerin lehinde Osmanlı Devleti'nin ise aleyhinde sonuçlanan bir ticaret antlaşması olmuştur. Şöyle ki bu antlaşma ile Avrupalılar Osmanlı ekonomisini kendi denetimlerine ve güdümlerine alacaklar, Osmanlılar ise ekonomik olarak Avrupa'ya bağımlı hale geleceklerdir. Osmanlı kısa bir zaman zarfında Batı Avrupa'nın edilgen bir parçası bir yarı sömürgesi haline gelmiştir. İleriki süreçte Osmanlı Devleti sanayileşmeye çalışmışsa da Batının ekonomik rekabetine dayanamayarak iflas sürecini hızlandırmıştır.⁵ Kapitalist sömürgeci Batının rekabeti karşısında açık bir Pazar haline gelen ve yerli sanayisi kısa sürede çöküntüye uğrayan Osmanlı daha önce ürettiği ürünleri dahi ithal eder duruma düşmüştür. Osmanlı'nın bu dönemdeki ekonomik tablosuna baktığımızda şunları görürüz: Dış ticaret yapısı tamamen değişmiş sanayi tüketim malları ithal eden tarımsal ve madensel hammadde ihraç eden bağımlı bir ülke.

Bu döneme ithalat ihracattan çok hızlı artmış ve Osmanlıda büyük oranda dış ticaret açığı oluşmuştur. Dış ticaret açığı 1850 ye kadar altın ve gümüş satımı ile 1854'ten sonra ise dış borçlanma ile kapatılmaya çalışılmıştır. Osmanlı Devleti daha önce kapitalist Batı'ya olan bağımlılığına Balta Limanı ile bir de mali bağımlılık eklemiştir.

³ İlker Parasız, Türkiye Ekonomisi Ezgi Kitapevi Yayınlar Bursa, 2003, s.5.

⁴ Doğan Avcıoğlu, Türkiye'nin Düzeni, Dün, Bugün, Yarın (10. Basım) Tekin Yayınevi, 1976 İstanbul s.104.

⁵ Yahya Sezai Tezel; Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-50) Yurt Yayınevi, 1982 Ankara, s. 69 ve R. Önsoy; Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii ve Sanayileşme politikası, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara 1988, s.4.

1854'te ilk dış borcun alınmasından sonra bunu yeni yeni alınan borçlar takip etmiştir. Bir önceki borçların anapara ve faizleri yeni borçlanmayı mecburi bir hale getirmiştir. Batılı sömürgeci devletler her borç sözleşmesinde bir dizi ayrıcalık koparmayı da ihmal etmemişleridir.⁶

İlk dış borcun alınmasının üzerinden uzun bir süre geçmeden Osmanlı dış borç batağında mecalinin kalmadığını anlamış ve teslim bayrağını çekerek iflas ettiğini beyan etmiş ve bunun neticesinde 1881 yılında ikinci Abdülhamit döneminde Duyun-u Umumiye idaresi kurulmuştur. Balta Limanı Ticaret Sözleşmesinden sonra Duyun-u Umumiye idaresinin kurulması Osmanlı Devletinin mali ve ekonomik esaretinin bir diğer zincir halkasını oluşturmuştur.

Biz tezimizde Osmanlının çöküş nedenlerini çok ayrıntılı bir şekilde inceleyip araştırarak değiliz. Böyle bir çaba tezimizin amacını aşar. Amacımız neden yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin 1920'lerde Osmanlı Devletinden enkaz halinde bir ekonomik miras devraldığını açıklamaktır. Bu nedenle mühim gördüğümüz bir iki noktaya daha değineceğiz. Osmanlı'nın yıkılmasında rol oynayan sebeplere baktığımızda tek sebebin ekonomik olmadığını görebiliriz. Avrupa, 18. yüzyıldan itibaren sürekli geriletği Osmanlı Devletini sadece bir cenahtan değil birçok cenahtan kuşatmıştır. Avrupalı devletler Osmanlı'yı 19. Yüzyılın sonlarından itibaren umutsuz bir hasta adam olarak görmekte ve terekesini bir an önce paylaşmak istemektedirler. Fakat Avrupalı devletler ile Rusya arasındaki Osmanlı'dan daha fazla toprak elde etme rekabeti Osmanlı'nın ömrünü az da olsa uzatmıştır. Batı Osmanlı'yı sadece iktisadi alanda kuşatmamış çoğu zaman sudan sebeplerle savaşlar çıkarmış ve Osmanlı'dan kolayca toprak koparabilmiştir. Aynı zamanda Osmanlı'nın iç işlerine azınlıkları bahane ederek karışmış daha önce elde ettiği ayrıcalıklarına (kapitülasyon) ayrıcalıklar katmıştır. Osmanlı'nın son dönemlerinde yaşanan bu savaşlardan ve iç karışıklıklardan maddi ve manevi en çok zarar gören imparatorluğun ana unsurunu oluşturan Türkler olmuştur.

1923'te Cumhuriyet kurulduğunda Türkiye Cumhuriyetine kalan topraklarda %95'i Türklerden oluşan yoksul, savaşlardan bitap düşmüş, çoğunluğu kırsal kesimde yaşayan 13 milyon civarında bir nüfus kalmıştır. İç kargaşa ve savaşlar yüzünden nüfus

⁶ Doğan Avcıoğlu, a.g.e. s. 42.

artış oranı %1 civarındaydı. Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyetine kalan ekonomik sermaye olmadığı gibi beşeri sermaye yok gibiydi.⁷

Osmanlı Devletinde kökleri çok eskilere dayanan etnik yapıya dayalı sosyal bir iş bölümü vardı.⁸ Bu iş bölümünde Türkler genel olarak çiftçi, memur, asker ve esnaf statüsünde olmuşlardır. Sanayi ve ticaret ise daha çok gayrimüslimlerin elindeydi. Osmanlının son yarım yüzyılında gelişen iç ve dış etkenler bu iş bölümünü daha da belirgin hale getirmiştir. Serbest dış ticaretin artması ile sanayi ve ticarete Türklerin payı daha da azalmış gayrimüslimlerin payı daha da artmıştır. Yabancılar ve azınlık olan gayrimüslimler özellikle ticaret alanında birleşmişlerdir. İthalat, ihracat ve toptan ticaret bunların kontrolüne geçmiştir. Türkler ancak biz ticaretin perakende aşamasında %25 oranında rol alabilmişlerdir.⁹ Sanayi tümüyle azınlıkların ve yabancıların elinde toplanmıştır. 1914'de Osmanlı sanayisinde çalışanların sadece %15'i Türk idi.¹⁰

Osmanlı Devletinin son döneminde azınlıkların ve yabancıların egemen olduğu diğer sektörler ise ulaştırma ve bankacılık sektörleriydi. Osmanlıda ulaştırma konusunda demiryolu yapımı Avrupalıların sömürgeleştirme sürecini daha da arttırmıştır. Çünkü sömürgeciliğin birbirini tamamlayan üç unsurundan biri de yoldu. (diğerleri hammadde ve pazardır). Bankacılık ise hem kârlı olmasından dolayı hem de yabancıların Osmanlı üzerindeki mali denetimini kolaylaştırmasından dolayı gayrimüslimler ve yabancılar için çok cazipti.¹¹

1923 yılında Türkiye Cumhuriyeti kurulduğunda ülke yalnız çağ dışı bir ekonomiye sahip değildi, birbiri arkasından gelen savaşlarla da büyük maddi kayıplar yaşamıştır. Kurtuluş Savaşı'ndan galip çıkmakla beraber birbirine zıt kutupta olan uluslararası bir konum içerisinde idi. (Bir yandan kapitalist Avrupa, diğer yandan ise sosyalist Rusya vardı).¹²

Daha önce de bahsettiğimiz gibi Osmanlı döneminde ülkemiz kapitalist Batı ekonomilerinin açık bir pazarı idi. Avrupalılar tarafından sömürgeleştirildiğine dair yaygın ve net bir kanaat vardı. Ne var ki yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti altı yüz

⁷ Ömer Celal Sarç; Atatürk Döneminde Türkiye Ekonomisi ve İktisat Politikaları, Dr. Necat Eczacıbaşı Yayınları, 1983, İstanbul, s. 341.

⁸ Ömer Celal Sarç, a.g.e. s. 337.

⁹ Tevfik Çavdar; "Cumhuriyet Dönemi Başlarken Türkiye Ekonomisinin Görünümü ve Yapısal Kökleri" Türkiye Ekonomisinin 50. yıl Semineri içinde, Bursa İTİA, 1973, Bursa, s.108.

¹⁰ Yakup Kepenek; Gelişim, Üretim Yapısı ve Sorunları İle Türkiye Ekonomisi, Teori Yayınları, 1987, İstanbul, s.10

¹¹ Hüseyin Şahin, Türkiye Ekonomisi Ezgi Kitapevi Yayınları, Bursa, 2007, s.4-5.

¹² Zeyyat Hatiboğlu; Bilinen ve Bilinmeyen Türkiye İktisadi, Beta Yayınları, 2008, s.11-14.

yıllık bir imparatorluğun mirasçısı idi. Kuşkusuz eğitim, gelenek ve ekonominin bazı kurumları bu mirasın bir devamı niteliğindediydi. Cumhuriyeti kurduğumuzda fakirdik, eğitimsizdik ama geleceğe ışık olan olumlu, ümit veren çok şey vardı.¹³

Mustafa Kemal Atatürk Batılılara karşı çok ciddi bir şekilde çarpışmıştı ama yine de yüzü hep Batıya dönüktü. Batının kültürü ile Batının iktisadının iç içe olduğunu çok iyi biliyordu. Batı ile aynı ekonomi düzenin kurmaya ve yürütmeye karalıydı ama başta yapılacak çok şeyler vardı.

Cumhuriyetin ilk dönemlerini anlatırken 1923'te toplanan İzmir İktisat Kongresine de değinmek gerekir. Zira bizzat Mustafa Kemal'in açılışını yaptığı bu kongrede yeni Türk devletinin izleyeceği ekonomik politikanın temelleri belirlenmiştir. Mustafa Kemal özetle ülkenin bundan sonraki yaşantısında iktisadın önemini ortaya koymuş ve bunun en önemli öncelik olarak belirlenmesini hedef edinmiştir. Birinci iktisat kongresine çiftçiler, tacirler, sanayiciler ve işçiler katılmış ve her grubun esasları belirlenmiştir. Ayrıca yabancı sermayeye karşı olunmadığı belirtilmiş bunun milli çıkarlarla örtüşmesini istenmiştir.¹⁴

Türkiye Cumhuriyetinin ekonomik yönünü değiştiren Lozan Barış Antlaşmasındaki kararlardan da söz etmek gerekir. Lozan ile:

- Kapitülasyonlar tamamen kaldırılacak ve yabancılara verilen çeşitli imtiyazlar öncelikle gözden geçirilecektir. ,
- Osmanlı borçlarının bir bölümü ülke yerleşim alanındaki daralma göz önüne alınarak ödenecekti. Bu ödemeler 1940'lı yıllara kadar sürdü.
- 1916 yılında belirlenmiş gümrük vergisi oranları 1929 yılına kadar değiştirilmeyecek fakat ondan sonra ki yıllarda hükümet bunları istediği gibi değiştirecektir.

Bütün dünyada olduğu gibi bizim ekonomimizi de 1929 yılında meydana gelen büyük ekonomik buhran inanılmaz bir şekilde etkilemiştir. Bir yandan ülke ekonomisinde dinamizmi arttırmak, diğer yandan 1929 buhranının ortaya çıkardığı olumsuzlukları hafifletmek için fiyat-Pazar mekanizmasına müdahaleler artmaya başlamış, özellikle yabancı parası alım satımı (kambiyo) devlet kontrollüne alınmıştır. Ayrıca devlet ithal ikamesi ile ekonomiye müdahil oluyordu. Tabii ithal ikamesinin ilerisi komünizm idi. Türkiye Cumhuriyeti 1930'dan sonra ithal ikamesi rejiminin

¹³ Korkut Boratav; Türkiye İktisat Tarihi, 1908-2007 İmge Kitapevi Ankara, 2009 s.19-20.

¹⁴ A. Gündüz Ökçün; Türkiye İktisat Kongresi 1923, İzmir, 4. Basım, SPK Yayınları Ankara, 1977, s.3-4.

sultası altına girmiş, bunun şiddeti devamlı olarak arttırılmıştır. (Ancak bundan dönüş 1980 yılında yapılmıştır).¹⁵

İthal ikamesi politikası ile birlikte en önemli iş özellikle sanayi kuruluşlarının devlet tarafından kurulması ve bunların devlet tarafından işletilmesi idi. Devlet gereken sermayeyi veriyor, üretilen ürünleri halka arz ediyor sonunda ortaya çıkacak kâr veya zararı üstleniyordu. Bu arada iki tane küçük çaplı da olsa ekonomik plan yapılmıştır. Bu kurumlara devlet iktisadi teşebbüsleri ya da kurumları adı verilecekti.

Girişte değindiğimiz bazı konuları konumuzla alakalı olduğu için sadece değinmek zorunda kaldık ama konumuzu ilgilendiren asıl konuların ayrıntısına ileride değinilecektir.¹⁶

¹⁵ İlhan Tekeli, Selin İlkin; 1929 Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları, Bilge Kültür Sanat Yayınları, Ocak 2009 s.124.

¹⁶ İlker Parmaksız; Türkiye Ekonomisi, Ezgi Kitapevi yayınları, Bursa, 2003, s.40.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. 1929 EKONOMİK BUHRANI

1.1. 1929 Dünya Ekonomik Buhranının Nedenleri

1.1.1. Amerikan ekonomisinin büyük bölümünün holdinglere dayanması ve iflas eden holdinglerin ekonomiyi sarsması

19. Yüzyılın 2. Yarısında ABD’de irili ufaklı birçok şirket vardı. 1. Dünya Savaşı’nın getirdiği zorluklar karşısında bu küçük şirketler birleşmek zorunda kalmış ve savaş sonrasında tekeller (holdingler) oluşturmuşlardır. Öyle ki 1929 yılına gelindiğinde ABD ekonomisinin %50’si üzerinde söz sahibi olan holding sayısı 200 kadardı. Bu da tek bir holdingin bile iflasının ekonomiyi sarsmaya yeteceğini gösteriyordu.¹⁷

1.1.2. Bankacılık Sisteminin Kötü Yapılandırılmış Olması, Çalışma Esaslarının Net Olmaması, Şirket ve Bankalarda Yeterli Denetimin Yapılmaması

1929 buhranından önce ABD’de şirketlerin bankalarla ilişkilerini belirleyen yasalar yoktu. Hissedarlar yeterli bilgilendirilmediği gibi banka ve şirketler yeterince denetlenmiyordu.

Şirketlerin mali tutarlarının güvenilirliğini sağlayan yasalar yoktu. Bu yüzden yatırımcı senedini aldığı firma hakkında yeterince bilgiye sahip olamıyordu. Yine ticari bankaları yatırım bankalarından ayıran yasalarda mevcut değildi. Banka ve banka müşterileri arasında asimetric enformasyon (simetric olmayan bilgi) vardı.

Bankalar kötü yapılanmıştı. Yeni açılan bankaların sermaye esaslarını, rezerv ve kredi oranlarını belirleyen kanunlar yoktu. 1920’li yıllarda günde 4-5 banka açılıyordu. 1923-1929 yılları arasına gelindiğinde ise günde 2 banka batmaktaydı. Ekonominin iyi gitmesi sebebiyle bankaların batması endişeye yol açmıyordu. Fakat işler bozulmaya başladığında, banka iflaslarının önlenmesi gereken bir durum olduğu ortaya çıktı.

Bu arada zaten kötü yapılanmış olan bankalar üretim-tüketim dengesizliğini aşmak amacıyla konut, otomobil gibi dayanıklı tüketim malları için kredi verdiler ancak bu krediler geri ödenmedi. Özellikler Florida kıyılarındaki arsaların çok değerleneceği algısı yaratıldı; bu arsaların alınmasında kullanılan krediler geri alınamadı. Ayrıca

¹⁷ Cafer Unay, Ekonomik Konjonktür (Analiz, Teori, Tahmin), 3. Baskı, Bursa: Uludağ Üniversitesi Yayınları, 1988, s.87

krediler, bazı kişilerce sermaye amaçlı kullanılmaya çalışılınca New York Borsası'nda aşırı spekülasyonlar yaşandı, ekonominin gerçek durumuyla bağlantısı kesildi.

Florida gayrimenkul spekülasyonu: Floridalar bölgede kış şartlarının kuzeydeki eyaletlere göre daha iyi olmasına, taşımacılık problemlerinin çözülmüş olmasına dayanarak Florida'daki gayrimenkullerin değer kazanacağını düşündüler. Eyalette Florida'nın bir tatil cennetine dönüşeceği inancı hâkimdi. Bu durumda o gün aldıkları toprakların gelecekte birkaç kat değerleneceğini düşünenler hiçte az değildi. Halkın büyük çoğunluğu bu inançla gayrimenkule yatırım yaptı. Ancak 1928 yılının 18 Eylül'ünde hiç hesapta olmayan bir tropik kasırga 4010 insanın ölümüne, binlerce evin hasar görmesine ve tonlarca deniz suyunun yatları parçalayıp sokaklara taşmasına neden oldu. Satın alınmış olan gayrimenkuller satılmaya çalışıldı ancak değerinin çok altına bile satılamadı. Bu durum bir spekülatif balonun patlayışydı.¹⁸

1929 Dünya Ekonomik Buhranı, 24 Ekim 1929'da New York Borsası'nda hisse senetlerinin hızlı bir şekilde değerlerinin düşmesi üzerine ortaya çıkmıştır. Bu süreçte yaklaşık 16 milyon hisse senedinin değeri büyük oranlarda düşmüş; bankalar bu düşüşü engellemek için büyük miktarda hisse senedi alımına girmiş, ancak bu önlemler bankaların iflasına yol açarak bunalımı derinleştirmiştir. Buda ABD bankacılık sisteminin zaafını gösteren bariz bir örnektir.¹⁹

1.1.3. Başkan Hoover Yönetiminin Tecrübesiz Olmasından Dolayı Buhrana Zamanında ve Etkili Şekilde Müdahale Edememesi

1920'li yılların temel ekonomi anlayışı olan Laissez-Faire (Bırakınız yapsınlar, serbest piyasa, liberalizm) politikasıydı. Görünmez bir elin piyasayı düzelteceği düşüncesi geçerliliğini koruduğundan, devletin ekonomi üzerindeki etkisinin alabildiğince az olmasına çalışılıyordu. Gerçekten de art arda seçilen Harding, Coolidge ve Hoover yönetimleri devletin tüm olanaklarını şirketlerine emrine verirken, piyasa, denetim mekanizmalarından yoksundu. Neredeyse her gün iki banka batmasına karşın, ne merkez bankası ne de ABD Başkanı piyasaya müdahale etmeye ya da denetim mekanizması oluşturmaya cesaret edemiyordu.

Başkan Hoover 1929 buhranına müdahaleye karar verdiğinde ise hem çok geç olmuştu hem de müdahale başarılı değildi. Örneğin devlet bütçesini dengelemek için

¹⁸ John Kenneth Galbraith, Büyük Buhran 1929, Çev: Elif Nihan Akbaş, İstanbul, Pegasus Yayınları, Mart 2013, s.20

¹⁹ Galbraith, a.g.e., s.187

devlet harcamalarını kısması ve vergileri arttırmasının işsizliğe sebep olduğunu ve bunun da insanların satın alma gücünün azalmasına ve fiyatların düşmesine neden olduğu savunuldu. Hükümetin tecrübesizliğinin bir göstergesi de altın standardına bağlı kalmakta ısrar edişiydi. Hükümet altına bağlı olmayan para basmayı reddederek sıkı bir para politikası izledi ve piyasada para bulunamayınca ekonomik faaliyetler durdu, reel sektör küçüldü. Bu da daha fazla işsizlik, daha az gelir demektir.²⁰

1.1.4. ABD'nin O Dönemde Dünyanın En Önemli Kredi Veren Ülke Durumunda Olması ve 1. Dünya Savaşı'nda Verdiği Kredileri Geri Alamaması

ABD 1. Dünya Savaşı süresince yaklaşık 20 devlete kredi sağlamıştı. Borçlular içinde İngiltere 4,2 milyar dolar ile başı çekerken onu 3,4 milyar dolar ile Fransa ve 1,6 milyar dolar ile İtalya izlemekteydi. İngiltere ve Fransa, 1. Dünya Savaşı'nda ABD'den aldıkları borçları, Almanya'dan aldıkları savaş tazminatıyla ödüyorlardı. Almanya'da bu tazminatları, ABD'den aldığı krediyle ödemeye çalışıyordu. ABD'nin Almanya'ya ödediği krediyi kesmesiyle uluslararası ekonomik canlılık sona erdi.²¹

1.1.5. İngiltere'de Poundun Aşırı Değer Kazanması ile İhracatta Düşüş Yaşanması

İngiltere'nin hedef ve faaliyetlerinin odağında, uluslararası ticaret ve refahın garantisi olarak uluslararası para mekanizmasını yeniden oluşturmak vardı. Cunliffe Komitesi, daha 1918 yılında altına geri dönüş yönünde bir hareket başlattı. Bu süreç 1924-1928 yılları arasında tamamlandı. İngiltere, 19. Yüzyılın bilgi ve alışkanlıklarıyla -ya da B.W.E Alford'un tabiriyle, emperyal sezgilerle katmerlenmiş bir "*doğuştan gelen üstünlük duygusu*" - altın standardına dönüşü dayatarak savaş öncesindeki konumunu yeniden kazanmaya yöneliyordu.²²

Mayıs 1925'teki Altın Standardı Yasası, tutucu ve köstekleyici bir biçimde, savaş öncesinin döviz kurunu geri getirdi ve sterlini efektif olarak %10-20'si kadar arttırarak aşırı değerlendi. 1926'ya gelindiğinde Avrupa'nın çoğu ülkesi de dâhil otuz dokuz ülke, İngiltere'nin izinden gidiyordu. İngiltere ile birlikte İskandinav ülkeleri ve İsviçre'de savaş öncesi pariteye döndü; bazılarında bu "*parite buhranı*" na yol açtı.

²⁰ Galbraith, a.g.e., s. 189-192

²¹Cafer Unay, Ekonomik Konjonktür, 3. Baskı, Bursa: Uludağ Üniversitesi Yayınları, 1989, s.80

²² Ivan T. Berend, 20. Yüzyıl Avrupa İktisat Tarihi, Çev: Serpil Çağlayan, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ocak 2013, s.76

Hollanda ulusal parasına savaş öncesi pariteden daha yüksek bir değer biçti. Aşırı değerli ulusal paralar, ihracat mallarını pahalılaştırarak ihracatı köstekledi.

İngiltere Bankası Başkanı Montagu Norman, merkez bankalarından oluşan bir “enternasyonel” örgütlenme ve Avrupa’da istikrarlı finansal düzeni sürdürmeye yönelik işbirliği faaliyetleri başlatma girişimiyle, İngiltere Bankası’yla birlikte, İngiltere’nin dünyadaki finansal ve ekonomik liderliğinin yeniden oluşmasına yardımcı olan bir hamle daha yapmış oldu. Norman’ın planına göre, merkez bankaları “piyasa ve hükümetler ile birlikte küresel gücün üçüncü bağımsız kolu” haline geleceklerdi. Ancak Avrupa’daki rekabet ve milliyetçilik onun bu planını boşa çıkardı.²³

1.1.6. Almanya’da Borç Ödemesi Adına Karşılığı Olmayan Paranın Basılması ve Hiperenfilyasyon Yaşanması

Almanya’da savaş harcamaları ve galip devletlere ödenen tazminat yüksek enflasyona yol açtı. 1923’te 1 ABD doları 4 trilyon 200 milyar Alman markı ediyordu. 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı üzerine ABD, verdiği borçları geri istedi. Bunun üzerine Almanya’da yüzlerce şirket battı, işsizlik hızla yükseldi. Bu dönemde iktidardaki sosyal demokrat ve liberal partiler yıpranmaya başladı. Almanya’da yaşanan bu hiperenfilyasyondan dolayı 1924 yılında Dawes Planı, 1929 yılında da Young planı hazırlanarak uygulamaya konulmuştur. Adolf Hitlerin liderliğini yaptığı Nasyonal (milli) Sosyalist Alman İşçi Partisi (NAZİ) güçlenmeye başladı. Hitler, hükümeti devirmek için 1924’te darbe girişiminde bulundu. Almanya’da yaşanan bu karışıklıklardan yararlanarak “işsizliğe çare bulacağını” vadeden ve bunu da Yahudi düşmanlığını körükleyerek yapan Hitler, 1933’te iktidarı ele geçirdi.²⁴

Tablo 1. Almanya’da Hiperenfilyasyon

	1 Dolar	1 Mark
1914	1	4.2
1920	1	39.5
1921	1	76.7
1922	1	493.2
1923	1	4.200.000.000.000

Kaynak: J. Ne’re, “1929 Buhranı” ÇEV: Namık Toprak, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, No: 134, Ankara, 1980, s.66

²³ Berend, a.g.e., s.77

²⁴ Oral Sander, Siyasi Tarih (1918-1994), Ankara, İmge Kitapevi, Aralık 2009, s.41-42

1.1.7. Gelir Dağılımındaki Adaletsizlik

Bu dönemde ABD’de gelir dağılımı oldukça dengesizdi. Ulusal gelir adaletsiz bir biçimde paylaşıyordu. En yukarıdaki en aşağıdakinin altı yüz elli katı para kazanıyordu. Bu, ulusal gelirin yani servetin az sayıda kişinin elinde toplanması demektir. Ülke ekonomisi açısından anlamı ise, ekonomik faaliyetlerin ülkedeki az sayıda bulunan zenginlerin lüks tüketimleri ve geleceğe dönük yatırımları üzerine kurulmuş olduğu, bununla beraber herhangi bir spekülasyon da lüks tüketimden ve geleceğe dönük yatırımlardan vazgeçmek oldukça kolay olduğu için de her an değişebileceğidir. New York Borsası çöktüğünde önce lüks tüketimden vazgeçildi daha sonra da yatırımlar durdu. Son olarak da bunlarla ayakta duran ulusal ekonomi durdu.²⁵

1.1.8. Parada Altın Standardında Israr

ABD hükümeti ekonomi yönetimi konusunda tecrübesizdi ve bu tecrübesizlikten dolayı altın esası uygulamasını terk etmeyi akıl edemedi. ABD hükümeti bu dönemde altına bağlı olmayan para basmayı (paranın değerini düşürmeyi) reddetti. Piyasada para olmayınca da ekonomik faaliyetleri sürdürmek imkânsızlaştı. Yürütülen sıkı para politikası ve devamında ki faiz artışı reel (gerçek) sektörün daha da küçülmesi ile sonuçlandı. Oysa dönemde para arzı artırılabilseydi buhran bu denli büyük yaşanmayabilirdi.²⁶

1.1.9. Dış Ödemeler Dengesindeki Bozukluk

1. Dünya Savaşı’na kadar ABD, Avrupa’ya borçlu bir ülke konumundaydı. Fakat savaş nedeniyle tüm parasını silaha ve cephaneye yatırmış olan Avrupa kendi ihtiyaçlarını karşılayamaz hale gelmiştir. Bu durum ABD’nin işine yaramıştı. ABD savaş boyunca Avrupa’nın başta silah, cephane ve gıda olmak üzere birçok ihtiyacını karşılamış ve bundan büyük kazanç sağlamıştır. Öyle ki 1. Dünya Savaşı’ndan sonra, ABD, Avrupa’ya borçlu bir ülke konumundan alacaklı ülke konumuna gelmiştir. Hoover başkanlığındaki ABD hükümeti borçları altın olarak tahsil etmek istiyordu. Fakat dünyadaki altın stoku yetersizdi ve bu yetersiz stoku kontrol eden zaten ABD’nin kendisiydi. Avrupa, ABD’ye olan borcunu mal ya da hizmetle ödemeyi teklif etti. ABD

²⁵ John Kenneth Galbraith, Büyük Buhran 1929, Çev: Elif Nihan Akbaş, İstanbul, Pegasus Yayınları, Mart 2013, s.185

²⁶ Neşe Çarpaz, Ekonomik Bunalımların Dünyada ve Türkiye’de Yansımaları, İstanbul, Der Yayınları, Ekim 2001, s.63-66

hükümeti, yabancı malların ABD piyasasını işgal edeceği endişesiyle, Avrupa'nın borcunu mal ya da hizmetle ödemesini kabul etmedi. ABD sanayisini gümrük duvarları ile korumayı tercih etti ama bu durum ABD'nin dış ticaretini küçülttü. Sonuç olarak ABD ne borcunu tahsil edebildi ne de borçlu ülkelere mal satabildi.²⁷

1.1.10. ABD Ekonomisinin Dünya Ekonomisinde Etkili Olması

1929 Dünya Ekonomik Bunalımı; yaşanan bu kara Perşembe gününden sonra ABD ekonomisinin dünya ekonomisinde önemli yer tutması nedeniyle; hemen yayılma eğilimi göstermiştir. 1929 yılında ABD sanayi üretimi dünya üretiminin %45'ini oluşturuyordu. Ama sanayi üretiminde düşme, dış ticaretteki düşmeden daha hızlı oldu. 1929-1932 yılları arasında, dünya sanayi üretimi %37 düşmesine karşılık, aynı dönemde dünya mübadele hacmi %25 düşüyordu. ABD'nin yabancı ülkelerdeki yatırımlarının yeniden ana vatana dönmesi dış ilişkileri daraltan ve bunalımı ağırlaştıran bir neden oldu. Çünkü ABD ekonomisinin dünya piyasasına yönelen talebi azalıyordu. Özellikle bu durumun etkisi Almanya için çok büyük olmuştur.

Hiç şüphesiz buhranın bu kadar etkinlik kazanmasında etkili ülkelerin dünya ticaretindeki önemlerinin belirtilmesi gerekmektedir. Buna göre günümüzde olduğu gibi 1920'li yıllardan itibaren de hâkim güç olmaya başlayan ABD'nin dünya üretiminde payı 1925-1924 arasında %42,5, Almanya'nın %11,5, İngiltere'nin %9,5 ve Fransa'nın ise % 6,6 olarak gerçekleşmiştir.

1920'li yıllar boyunca ABD'de görülen yüksek karlar, sanayi hisselerinin yüksek kazanç umuduyla daha önce görülmemiş bir biçimde talep edilmesine neden olmuş, ekonomideki yükselme evresinin sona ermesinin spekülâtif alanda etkisi de çok derin olmuştur. Bu açıdan New York Borsasının iflası, buhranı sadece açığa çıkaran bir olgudur. ABD'nin dünya ekonomisinde edinmiş olduğu merkezi konumdan ötürü söz konusu iflas sadece ABD'de değil dünya çapında gerçekleşmiştir.

Buhranın ilk etkisi, dünya pazarlarında ABD ürünlerinin değer kaybetmesiyle ortaya çıktı. ABD'nin rakipleri de bu fiyatları takip etme zorunda kaldı. Bu durumdan; Kanada, Arjantin, Japonya ve Orta Avrupa ülkeleri gibi hammadde ve tarım ürünleri sağlayan ülkeler olumsuz etkilendi. Özellikle ABD'nin ipek üretiminin 3'te birini karşılayan Japonya için büyük bir darbe oldu. Bununla birlikte Avrupa başta olmak

²⁷ Çarpaz, a.g.e., s.63-66

üzere bütün dünya ülkelerinin ABD sermayesine bağlı olmaları da ekonomik buhranı zincirleme biçimde dünyaya hızlıca yaydı.²⁸

1.1.11. Üretim Fazlalığı

1929 Dünya Ekonomik Buhranını diğer buhranlardan ayıran ana çizgi; diğer buhranların ana çıkış sebebinin yokluktan olması ama 1929 buhranının ise aşırı üretimden (varlıktan) olmasıdır. Kapitalist birikim modelinin ilk büyük bunalımı olarak görülebilecek 1929 buhranı, bir yandan uluslararası üretim ve ticaretin gerilemesi diğer yandan da dünya çapında etkili olan bir işsizlik patlamasının ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu süreçte ekonomik bunalım aşırı üretim ve yetersiz tüketim olgusuna göre şekillenmiştir. Sanayinin tekelleştiği koşulları altında fiyatları yükselterek kar elde edilmeye çalışılmış, bu da sonuçta işsizliğe ve dolayısıyla parasal ve gerçek ücretlerin düşmesine yol açmış ve tüketim daha da kısılmıştır.

20. yüzyılın başında ortaya çıkan Taylorizm yöntemiyle ve 1. Dünya Savaşı'nın etkisiyle artan üretim, verimlilik ve kâr oranları özellikle ABD'de olağanüstü düzeye ulaşmıştı. 1921-1928 arasında ABD'de üretim %26 artarken maaşlar yalnızca %14 oranında artmıştır. Bu durum, yapılan reklamların cazibesine karşın ürünlerin tüketilmesine engel oldu. Alım gücü daha önceden büyük kârlar elde etmiş olan zenginleri, üretim sektöründeki güvensizlikten dolayı borsaya yönelmişler ve bu da nadiren görülen spekülâtif (yapay) hareketlenemeye yol açmıştır.²⁹

1.1.12. 1. Dünya Savaşı'nın Sonuçları

Buhranın sebepleri olarak ne gösterilirse gösterilsin 1. Dünya Savaşı'nın hemen sonrasındaki ekonomik ve sosyal koşulların etkisi de yadsınamamalıdır. İthalatın artması ve ihracatın azalması, mali organizasyonu büyük ölçüde sarsmıştır. Avrupa'nın sanayileşmiş ülkeleri, 1929'a dek olan dönemde, savaşın yarattığı yıkımı onarmaya yönelmişlerdir. ABD ise giderek kapitalist dünyanın sanayi ve mali merkezi haline gelmeye başlamıştır.³⁰

²⁸ Uğur Kara, Sosyal Devletin Yükselişi ve Düşüşü, Ankara, Türkiye ve Ortadoğu Forumu Vakfı, 2004, s.80-81

²⁹ Kara, a.g.e., s.81

³⁰ Beşir Hamitoğulları, Çağdaş İktisadi Sistemler, Ankara, Sevinç Matbaası, 1978, s.197

1.1.13. Borç Verilen Kredilerin Kısa Vadeli Olması

1920'li yılların sonunda ABD'den Avrupa'ya yüklü miktarda kısa vadeli dolar akışının gerçekleşmesi ve bu kredilerin Avrupa'da kalkınma ve ödemeler dengesindeki açıkların giderilmesi amacıyla kullanılması yüksek faizlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu nedenle kısa vadeli borçların uzun vadeli projelerde kullanılması neticesinde bu borçların ödenmesi için yeniden borçlanma yolunun seçilmesi ve faiz giderlerinin artması sistemi çökme noktasına getirmiştir.³¹

1.1.14. Genel olarak

1929 ekonomik buhranının diğer nedenleri olarak teknolojik işsizliğin artması, yatırımlardaki düşüşün milli gelirden düşmeye yol açması gösterilebilir. Ayrıca ABD ekonomisinin yapısal olarak zayıf olması, hatalı ekonomi yaklaşımları buhranı ortaya çıkaran ve derinleştiren olgular olmuştur. Bunun yanı sıra, ülkelerin bunalıma karşı ortak bir tavır almak yerine, milliyetçi politikalar izleyerek sadece kendi çıkarlarını gözetmeleri de bunalımı derinleştiren bir diğer faktördür.

1.2. Buhranın Ortaya Çıkışı

1929'un yazında para politikalarından sorumlu ABD'li yetkililer, kredileri kısıtlamaya karar verdiler. Bu adım, çöküş için gerekli olan psikolojik ortamı oluşturmaya yetti. 1928'den itibaren yükselişini sürdüren New York Wall Street Borsası, 3 Ekim 1929'dan itibaren düşüşe geçmeye başladı. Bu düşüş, 21 Ekim'de yabancı yatırımcıların kâğıtlarını ellerinden çıkarmalarıyla hızlandı. "Kara Perşembe" olarak adlandırılan 24 Ekim 1929 Perşembe günü, 12 milyon hissenin satışa sunulması sonucu borsa dibe vurdu. Hisseler 1925'teki değerinin dörtte üçünü kaybetti. Bu da 74 milyar dolarlık bir kayıptı. Borsa günümüze kadar bir daha bu derece büyük bir sarsıntı yaşamadı.³²

³¹ Neşe Çarpaz, Ekonomik Bunalımların Dünyada ve Türkiye'de Yansımaları, İstanbul, Der Yayınları, Ekim 2001, s.63-66

³² Allan Nevins-Henry Steele Commager, Çev: Halil İnalçık, Ankara, Doğu-Batı Yayınları, Kasım 2017, s.479-483

Tablo 2. 1929 Buhranının ABD Ekonomisine Etkileri

	1929	1930	1931	1932
İflas eden banka sayısı	642	1345	2298	-
İflas eden şirket sayısı	622.909	26.355	28.285	31.822
İşsiz sayısı (milyon)	1.5	4.5	7.7	11.9
İhracat (milyon dolar)	5.241	3.843	2.424	1.611
İthalat (milyon dolar)	4.399	3.061	2.091	1323
Milli gelir (milyar dolar)	87.4	75	59	41.7

Kaynak: Georges LANGLOIS, 20. Yüzyıl Tarihi, s.130

1.3 ABD Dünya Ekonomik Buhranından Nasıl Çıktı?

ABD'nin 31. Cumhuriyetçi Başkanı Herbert Hoover (1929-1933) Selefî Calvin Coolidge'den görevi devraldığında şu yorum yapılmıştı: Hoover “ *William H. Taft (1909-1913)'ten beri hiçbir başkanın sahip olamadığı en elverişli şartlar altında göreve başladı.*” Görünürde ABD hiç bu kadar müreffeh olmamıştı. Hisse senetleri yükseliyor, tasarruf sahipleri hisse senetlerine milyonlarca para yatırıyor, çoğunluğunu Yahudi bankalarının oluşturduğu spekülâtorler Wall Street'te balon hisselerle yoktan para kazanabiliyorlardı. Büyük şehirlerin etraf semtlerinde ve ABD'nin güneyinde ve batısında bulunan yeni endüstri şehirlerinde modern tarzlarda binlerce ev ortaya çıkıyordu.³³

1929 öncesi dönemi ABD'sini tasvir edecek olursak şunları söyleyebiliriz:³⁴

- ABD'de işler çok iyiydi ve hiç kimse bu iyimserliğin uzun sürmeyeceğini akıllarından dahi geçirmiyorlardı ve eğlence mekânları her gün dolup dolup taşıyordu.
- Kadınlar için makyaj, erkekler için spor malzemeleri sağlamak büyük bir sanayi haline gelmişti.
- Reklamcılık sektörü teknik ve sanatı bir arada kullanmaya başlamış ve beyin yıkama makinesine dönüşmenin ilkbaharını yaşıyordu.
- Teknoloji çağı denilen yeni bir çağ başlamış neredeyse her gün yeni bir buluş gerçekleşmiş ve bilimsel ilerleme hızlanmıştı.

³³ Nevins, Commager, a.g.e., s. 484

³⁴ Nevins, Commager, a.g.e., s. 485

- ABD'deki bu gelişmelerden toplumun her tabakası faydalanamıyordu. İşçiler ve çiftçiler sanki bu dönemin ABD'sinin dışındaydılar.

Bu tablo içerisinde Herbert Hoover (1929-1933) övünerek halka şöyle sesleniyordu: *“Amerika’da bizler, fakirliğe karşı nihai zafere şimdiye kadar herhangi bir milletin tarihinde olduğundan daha çok yaklaşmış bulunuyoruz.”* Hoover'in bu sözleri ABD medyası ve Wall Street çevrelerince destekleniyor, buda halkı daha çok iyimserliğe sev ediyordu. Fakat bu iyimserlik sadece bir grupta kalıcı olacaktı. Onlarda Wall Street'in manipülatörü tefeci-bankacı Yahudi işadamları grubu idi. 25 Ekim 1929 Perşembe günü çöküş ve felaket kara bir bulut gibi aniden ve müthiş bir şekilde geldi. Bu kaos içerisinde ABD içerisindeki sermayedarlar ve işbirlikçileri ABD'ye kalleşçe yüzünü çevirmişlerdir. 24 Ekim'de borsada çılgın bir satış yaşandı ve on üç milyon hisse senedi bir günde el değiştirdi.³⁵

Asıl kaos 29 Ekim 1929 Salı günü geldi. Bu kaos sonucunda:³⁶

- Hisse senedi sahibi halk on beş milyar dolardan daha fazla zarar etmişti. 1929 yılı sonunda ise bu rakam kırk milyar doları geçti. Bu aklın alamayacağı inanılmaz bir rakamdı. ABD'nin milli gelirinin yarısı bu rakama tekabül etmekteydi.
- ABD'nin en sağlam şirketleri (Amerikan Telephone and Telegraph, GE ve GM gibi) dahi buhranın ilk haftasında %200 değer kaybetti.
- Ömürleri boyunca biriktirdikleri paralarını borsada hisse senedine yatıran milyonlarca Amerikalı bir gecede iflas ederek fakir oldular.

Ardından buhranın 2. Depresyon dalgası yaşandı. Bunun sonucunda ise;³⁷

- Ticaret firmaları kapandı.
- Fabrikalar üretimi durdurdu.
- 5.000 Banka iflas etti.
- Milyonlarca Amerikalı bir anda işsizlik kervanına katıldı.
- Milyonlarca aile evlerini iflas ettikleri için sattı.
- Vergiler alınamaz olduğundan öğretmenlerin dahi maaşları ödenemez oldu.
- İnşaatlar durdu.
- Dış ticaret o ana kadar görülmemiş bir seviyeye düştü.

³⁵ Ramazan Kurtoğlu, Türkiye Ekonomisi (1838-2010), Ankara Orion Kitapevi, Mart 2015, s.315

³⁶ Kurtoğlu, a.g.e., s.316

³⁷ Kurtoğlu, a.g.e., s.217

- Ekonomik sıkıntıdan dolayı toplumun ahlaki yapısı bozuldu. (Gayr-ı resmi ilişkiler ve intiharlar arttı.)

Tablo 3. 1925-1934 Yıllarında ABD’de Nüfusun Her 100 Bin Kişisi İçin İntihar Edenlerin Sayısı

Yıllar	Ölüm Sebebi Düzenli Kaydedilen Bölgeler İçin (Kişi)	New York Şehri (Kişi)
1925	12.1	14.4
1926	12.8	13.7
1927	13.3	15.7
1928	13.6	15.7
1929	14.0	17.0
1930	15.7	18.7
1931	16.8	19.7
1932	17.4	21.3
1933	15.9	18.5
1934	14.9	17.0

Kaynak: John Galbraith, Büyük Buhran 1929, s.144- Birleşik Devletler Ticaret Bakanlığı, Nüfus Bürosu, Washington DC, 1937

1.3.1. 1929 Dünya Ekonomik Buhranı 10 Yıl Sürdü (1929-1939)

ABD’de 1929 buhranından önce de birçok buhran yaşanmıştı. Ama hiçbiri 1929 buhranına benzemiyordu.³⁸

- 1837 Buhranı 3-4 yıl sürmüştü
- 1873 Buhranı 5 yıl sürmüştü
- 1893 Buhranı 4 yıl sürmüştü
- 1904-1907 ve 1921 buhranları ise oldukça kısa sürmüştü

1929 Buhranı şu sebeplerden ötürü kendisinden önceki buhranlardan farklı idi:

- 10 yıl gibi uzun bir süre devam etmesi
- Amerikan toplumuna yoksulluk ve trajedi getirmesi
- Yoksulluktan değil, bolluğun doğurduğu bir buhran olması

³⁸ Allen Nevins-Henry Steele Commager, Çev: Halil İncalcık, Ankara, Doğu-Batı Yayınları, Kasım 2017, s.482

1929 Dünya Ekonomik Buhranının 10 yıl gibi uzun bir süre devam etmesinin üç ana nedeni vardır:³⁹

- 1) ABD’de üretim kapasitesinin tüketim kapasitesinden daha büyük olması: Bunun nedeni milli gelirin büyük bir kısmının halkın küçük bölümünün eline geçmesi ve bunların ellerindeki de tekrar tasarruf ve yatırıma çevrilmesi, böylece gelirin yeterli derecede bir bölümünün işçi, çiftçi, memur ve görevlilerin eline geçmemesi idi. Hâlbuki ticaret ve sanayi sistemi onların devamlı satın alma gücüne dayanıyordu.
- 2) Hükümetin gümrük tarifesinin ve mali politikasının yabancı pazarları ABD malları için fiilen kapatması da buhranın on yıl sürmesine neden olacaktır.
- 3) Kredide kolaylık, kredinin ölçüsüz genişletilmesine, taksitle alışverişin artmasına ve sınırsız bir spekülasyona yol açması da buhranın uzun sürmesine neden olan bir diğer gelişmedir.

Hükümet ve özel kişilerin borçları 100-150 milyar dolar arasında bir miktara yükseldi, spekülasyon hisseleri ve emlak fiyatları gerçek değerinin çok üstüne çıkartıldı. Yani fiyatlar balon yaptırıldı. Nihayet devamlı zirai depresyon, sanayi işsizlik, pek az büyük şirkette servet ve gücün sürekli bir yerde toplanma eğilimi vs. temelinden bozuk bir Amerikan milli ekonomisi meydana getirdi.

1929 buhranı için gerekli köklü tedbirler zamanında alınmadı. ABD’nin 31. Başkanı Hoover 1929 buhranını küçümsemiş ve “*buhran hemen atlatılmak üzere*” demiştir. Hoover yönetimi 1929 buhranı için göstermelik bazı küçük tedbirler almıştı. Bunlar:⁴⁰

- Yollar, hükümet binaları, havaalanları yapımı için bir program.
- Zor durumdaki çiftçilere kredi açılması için 300 milyon dolarlık bir ödenek
- Merkez Bankası sisteminin kredi imkânlarını genişleten kanununun kabulü.
- Bankalara, demiryollarına, sigorta şirketlerine ve sanayicilere ödünç vermek üzere iki milyar dolar sermayeli yeniden yapılandırma finans kurumunun kurulması.

Bu küçük tedbirler işe yaramadı. Çünkü:⁴¹

- 1932 yılına gelindiğinde işsiz ABD’li sayısı 12 milyonun üstüne çıktı.

³⁹ Ramazan Kurtoğlu, Türkiye Ekonomisi(1838-2010), Ankara, Orion Kitapevi, Mart 2015, s.317

⁴⁰ Kurtoğlu, a.g.e., s.319

⁴¹ Ramazan Kurtoğlu, Türkiye Ekonomisi(1838-2010), Ankara, Orion Kitapevi, Mart 2015, s.319

- Beş binden fazla banka iflas etti ve kapandı.
- Ticari iflasların sayısı ise otuz iki binden fazla idi.
- Tarım ürünleri fiyatları ABD tarihinde en alt seviyeye düştü.
- Orta sınıf tamamen ortadan kalkma tehlikesi ile karşı karşıya geldi.
- 1929'da seksen milyar doların üzerinde olan ABD milli geliri kırk milyar doların altına indi.

1929 buhranı sebebiyle ABD ekonomisi bölünme halinde görünüyordu. Ve halk kötümser bir ruh hali içerisindeydi. Senatör Norris liderliğindeki bir grup Cumhuriyetçi Parti Senatörü Başkan Hoover'ın aldığı tedbirlere karşı çıktı. Fakat Cumhuriyetçi Parti bu karşı çıkışı önemsemedi ve senatörler başarısız oldu. 1930 seçimlerinde Demokrat Parti kongrede ezici bir çoğunluk elde etti. 1929 buhranından hiç ders almamış gözükten Cumhuriyetçi Parti, Başkan Hoover'ı Amerikan halkına meydan okurcasına yeniden başkan adayı seçtiler. Cumhuriyetçiler savundukları bireysellik politikası ile Amerika'yı düzlüğe çıkaracaklarına inanıyorlardı.⁴²

Demokrat Parti New York valisi F. D. Roosevelt'i başkanlık için aday gösterdi. Coşkulu ve çekici bir kişiliğe sahip olan F. D. Roosevelt ABD'lilere New Deal'ı (Yeni Düzen) vaat ediyordu. Ekim 1932 seçimlerinde F. D. Roosevelt 7 milyon halk çoğunluğu ile başkan seçildi. ABD'nin Demokratçı 32. Başkanı Franklin Delano Roosevelt'in (1933-1945) Yeni Düzen (New Deal) inanç olarak muhafazakâr Amerikan değerlerine bağlıken metot bakımından gelişmeci yönü işle tam bir devrim niteliğindedir. Yeni Düzen'in içerdeki en önemli özelliği: Amerika'nın doğal kaynaklarını koruma politikasının devamı niteliğinde olmasıdır. Yeni Düzen'in dışarıdaki, yani uluslararası ilişkiler alanındaki siyaseti ise: Amerika'nın kuruluşundan beri uygulanan milli güvenliği güçlendirme, denizlerin serbestliğini koruma, Batı dünyasında demokrasinin savunuculuğunu yapma, dünyada barışı savunma şeklinde özetlenebilir.⁴³

1.3.2. ABD'nin 1929 Ekonomik Buhranından Çıkışta Uyguladığı Temel Politikalar

ABD'nin 32. Başkanı F. D. Roosevelt (1933-1945) göreve başladığında 1929 buhranı en kötü seviyesine erişmiştir. ABD'nin mali sistemi tam bir dağılmanın

⁴² Kurtoğlu, a.g.e., s.20

⁴³ Vuslat Uyanık-Yeliz Aksoy, Tarihe Yön Veren Zenginler ve Yöneticiler, İstanbul, CNR Stüdyo, 2013, s.51-55

eşigindeydi. Devlet dışı güçler (mafya) bir ahtapot gibi her tarafı sararak hâkim olmuş, kendi aralarında ve devlet güçleri ile çatışmaya girmiştir. F. D. Roosevelt 1929 buhranı karşısında dirayetli bir şekilde durarak cesaretle buhranın üzerine gitti. Roosevelt kendisinden önce hiçbir ABD başkanının yapmadığı kadar çok çeşitli yeni yasayı kongreden geçirtti.⁴⁴

F. D. Roosevelt'in 1929 buhranı karşısında aldığı tedbirlerin iki ayağı mevcuttur:

1. Kısmen kalkınma ve toplumun ihtiyaç duyan kesimlerine yardım tedbirleri yani az iktisat çok sosyal politika tedbirleri.
2. Kısmen reform uygulamaları, kısmen milli direnci güçlendirici muhafazakâr değerlerin birlikte önlem olarak yürürlüğe konulması.

Kısaca, kalkınma, reform, sosyal yardım ve manevi tedbirler manzumesi iç içe geçmiş bir program uygulamaya konuldu. Ekonomide hükümet milli kaynaklardan kısa sürede milyarlarca dolar kaynak yaratıp federal borç vermelerle sıkıntıda bulunan ticaret, sanayi ve tarıma yardım etti.⁴⁵

F. D. Roosevelt aldığı tedbirleri beş ana başlık altında toplamak mümkündür. Bu başlık aynı zamanda New Deal (Yeni Düzen)'in de temel taşlarıdır:

1. Kontrollü Enflasyon Politikası
2. Tarım Politikası
3. İşçi ve Çalışanlar Politikası
4. Sosyal Güvenlik Politikası
5. Yönetimde Reform Politikası

Ekonomik buhrandan kurtulmak için ABD Başkanı F. D. Roosevelt'in ortaya koyduğu New Deal (Yeniz Düzen) projesinin içeriği nedir sorusuna şu cevabı verebiliriz.⁴⁶

- Devletin ekonomide ve sosyal alanda daha etkin olmasını savunur.
- Planlı ekonomiye geçilmesini, çalışma yaşamının çalışanlar lehine düzenlenmesini ön gören siyasi ve ekonomik liberal anlayıştır.
- Tarım alanında çalışmalara hız verilmiştir.
- Devlet harcamaları dengelenmiştir.

⁴⁴ Vuslat Uyanık-Yeliz Aksoy, Tarihe Yön Veren Zenginler ve Yöneticiler, İstanbul, CNR Stüdyo, 2013, s.51-55

⁴⁵ Uyanık, Aksoy, a.g.e., s.51-55

⁴⁶ Sina Akşin, Kısa 20. Yüzyıl Tarihi, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ocak 2017, s.149-150

- Çalışma saatleri azaltılarak işsizlik sorunu halledilmeye çalışılmıştır.
- Amerika’da ilk kez Merkez Bankası kurulmuştur.
- Devlet ekonomiye müdahale etmeye başlamıştır.

Bunalıma çözüm arayışları içinde en ilginç uygulama ise, ABD’de F. D. Roosevelt başkanlığında uygulanan, temel yaklaşımı da, liberalizm karşısında; kamu (devlet) müdahalesini, başka bir deyişle, “*daha çok*” kamu ve özel sektör işbirliğini içeren “*New Deal (Yeni Düzen)*” politikası olmuştur.⁴⁷

Toplam talepteki artışlar yoluyla yatırımları canlandırarak, ekonomiyi düzlüğe çıkarmayı hedefleyen Yeni Düzen politikasıyla devlete ekonomik faaliyetleri düzenleme yetkisi de verilmiş, ayrıca toplumda çeşitli çıkar gruplarının isteklerini uzlaştıran siyasal çözümleme de bulunmuştur.⁴⁸

Ancak şunu da belirtmek gerekir ki, Yeni Düzen’in siyasal çözümlemesi kapitalizmin yeni bir bakış açısından değil, çıkar çatışması ve toplumsal çelişkilerin artması sonucu, zorunluluktan⁴⁹ kaynaklanmış, böylece Yeni Düzen uygulamaları çerçevesinde Fordizm olarak tanımlanan yeni düzenleme biçimleri de şekillenmiştir.⁵⁰

New Deal (Yeni Düzen) uygulamalarından bir süre sonra 1936’da “*Genel Teori*” isimli çalışması yayınlanan J. M. Keynes, liberal iktisat kuramlarından farklı, yeni bir model ortaya atmıştır.

Kapitalist sistemin yaşadığı bunalımın nedeni talep yetersizliğine bağlayan J. M. Keynes, “*Laissez- Faire*” (Bırakınız Yapsınlar) ilkesinden ödün verilerek, devletin ekonomide etkin rol oynamasını önerirken sistemin ancak devlet müdahalesi ile ayakta kalabilmesinin sağlanabileceğini öngörmüştür.⁵¹

Görüşleri büyük yankı uyandıran Keynes’in eseri üstüne o dönemde ondan etkilenmiş çok sayıda kitap ve makale yazılırken, karşıtları bile itirazlarını onun görüşleri doğrultusunda yeniden biçimlendirmişlerdir.⁵²

J. M. Keynes’in devrim olarak nitelendirilen görüşleri kısa sürede benimsenerek Keynesyen politikaları uygulanmaya başlanmış ve bu politikalar uzun yıllar uluslararası düzeyde etkinliğini sürdürmüştür.

⁴⁷ J. M. Albertini, Ekonomik Sistemler, Çev.: Cafer Unay, Uludağ Üniversitesi Basımevi, 1990, s.98

⁴⁸ İlhan Tekeli-Selim İlkin, 1929 Dünya Buhranında Türkiye’nin İktisadi Politika Arayışları, İstanbul, Bilge Kültür Sanat Yayınları, Ocak 2009, s.21

⁴⁹ B. Roiser, İktisadi Buhran Kuramları, Çev.: Nurhan Yentürk, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991, s.59

⁵⁰ Roiser, a.g.e., s.51

⁵¹ Cafer Unay, Ekonomik Konjonktür, Bursa İktisadi Ticari İlimler Akademisi Yayınları, No:31, Ankara, 1978, s.91

⁵² D. E. Moggridge, Keynes, Afa Yayınları, İstanbul, 1985, s.104

Sonuç olarak 1929 dünya bunalımında sorgulanmasına yol açabilecek boyutlarda bunalıma giren kapitalist sistemin, temel felsefesini koruma güdüsüyle bazı niteliklerinden ödün verilecek özlü dönüşümlerin gerçekleştirildiği görülmektedir.

Roosevelt, New Deal ile uğraşırken “*Alman-İtalyan-Japon İttifak’ının*” başını çektiği 2. Dünya Savaşı’nın ayak sesleri duyulmaya başladı. Bu savaş adeta Amerikan halkının imdadına yetişerek ekonomiyi şaha kaldırmıştır. Fakat Amerikalılar 1929 buhranı nedeni ile gerçekten on yıl çok ağır bir bedel ödemişlerdi.⁵³

1.4. 1929 Dünya Ekonomik Buhranında Avrupa

1.4.1. İngiltere

1929 Dünya Ekonomik buhranından etkilenen Avrupa ülkelerinden biri de İngiltere idi. İngiltere’nin 1. Dünya Savaşı’nda birçok harcaması olmuş ve bu savaş harcamalarını yaparken savaş sonrasında bir buhranın çıkabileceği ihtimalini hiç hesaba katmamıştır.

1929 yılında İngiltere ekonomik olarak karamsar değildi, tersine iyimser bir ruh hali içerisindeydi. 1929 yılında İngiltere’de seçimleri İşçi Partisi kazanmıştı. İşçi Partisi’nin radikal kararlar alacağı düşüncesi korkuya sebep olsa da İngilizler bu korkunun ileri ki zamanlarda yersiz olduğunu anlayacaklardı. İngiliz Başbakan R. Mc Donald kapitalizmden ödün vermedi. Başbakan sanayiye devletleştirme vs. gibi büyük değişiklikler tutumu içine hiç girmede. 1929’un Temmuz’da İngiltere ekonomisi ile ilgili bir raporda ihracatın arttığı, işsizliğin azaldığı belirtiliyordu.⁵⁴ 1929 buhranı İngiltere’yi fazla etkilemedi. Çünkü:

“Ülkede yıllardır devam eden bir işsizlik vardı ve problemle uğraşacak yollar bulunmuştu. İşsizler bir süre işsizlik sigortasından para alıyor, bunun müddeti dolunca da fakirlere yardım fonundan veya muhtaç kimselere yiyecek dağıtan yerlerden yararlanıyorlardı. Bunun için 1929 depresyonu az şiddetli bir değişim getirmişti. İngiltere’nin daha çabuk düzelmesine mani olan şey, kuvvetli finansal kurumların dünya bankacılığında eski yerlerini koruma isteği olmuştu. Bu İngiltere’nin savaş esnasındaki zararları ve artan Amerikan finansal imkânları düşünülürse imkânsız bir durum yaratıyordu. Uğraşlar İngiltere için birbirine ters tesirli oluyordu. Altın’ın İngiltere’ye

⁵³ Ramazan Kurtoğlu, Türkiye Ekonomisi (1838-2010), Ankara, Orion Kitapevi, Mart 2015, s.326

⁵⁴ Melih Gürsoy, Dünyadaki Ekonomik Buhranlar ve Türk Ekonomisine Etkileri, Melis Yayıncılık, İstanbul, 1989, s.125

gelmesi ve aşırı kıymet biçilen İngiliz lirası üzerinden baskıyı kaldırmak için faiz oranları yüksek tutuluyordu. Aynı zamanda yüksek faizler borç almayı pahalılaştırıyor ve yatırımları önliyordu.”⁵⁵

1930 Ağustos’unda İngiliz Başbakan R. Mc Donald 1929 buhranının sebeplerini, etkilerini ve bu buhrandan kurtulmanın yollarını araştırmak için İngiltere’nin tanınmış iktisatçılarından oluşan bir komisyonu J. M. Keynes başkanlığında topladı. Bu komisyon verdiği raporda:

“Denk bütçe konusuna pek değinilmiyor ve iş sahasına güveni getirebilmek için yüksek vergilerden vazgeçilmesini ve daha fazla hükümet harcamaları yapılmasını öneriyordu. Ekonomiyi işler hale getirmek ve işsizliği azaltabilmek için devlet harcamalarının fazlalaştırılmasının faydaları izah ediliyor ve bu harcamalar bunalımın önlenmesine çare olarak gösteriliyordu.”

1931 Ağustos’unda toplanan yeni bir komisyonun raporuna göre ise: Mali alanda hiçbir eylemde bulunmasa dahi, 1932 yılında İngiltere’de bütçe 97 milyon İngiliz Lirası açık verecektir. Bu açığın kapatılması ve 1929 buhranından etkilenmeyi minimize etmek için şunlar öneriliyordu:

- Toplumsal yardımlarda harcamaların azaltılması
- Askeri eğitim konularında bütçe kısıtlamalarına gidilmesi
- İşsizlik ödemelerinin azaltılması
- Öğretmenlerin, askerlerin ve polislerin maaşlarında azaltılmaya gidilmesi
- Devlet yatırımlarından vazgeçilmesi

Tablo 4. 1929 Bunalımında İngiltere ve ABD’nin Sınai Üretim Göstergesi 1928=100

Yıllar	İngiltere	Birleşik Amerika
1929 Şubat	106	105
1929 Kasım	112	96
1930 Mayıs	98	94
1930 Kasım	90	76
1931 Ağustos	79	71

Kaynak: J. Ne’re: “1929 Buhranı” Çev: Namık Toprak, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, No: 134, Ankara, 1980, s.83

⁵⁵ Melih Gürsoy, Dünyadaki Ekonomik Buhranlar ve Türk Ekonomisine Etkileri, Melis Yayıncılık, İstanbul, 1989, s.125

Bu komisyonun raporu İngiltere’de büyük protestolara sebep oldu. Buda İngiliz Lirası’nı elinde tutan dış bankaları daha fazla İngiliz Lirası’nın devalüe edilmesi korkusuna soktu. İngiliz Lirası’nı daha fazla altın ile değiştirmeye başladılar. Ve İngiliz hazinesi rezervlerini azaltmaya sebep oldular.

İngiliz Hükümeti Fransa’dan ve ABD’den borç almak isteyince Amerikan ve Fransız bankaları May Raporu’nun yürürlüğe konulmasını ve ondan sonra borç verebileceklerini belirttiler.⁵⁶

İngiltere’de sosyal alanda yapılan yardımların kesilmesine özellikle işçi sendikaları tepki gösterdiler. Bu sendikalar alternatif olarak hükümete farklı bir öneri paketi getirmişlerdi. Bu pakete göre; sosyal yardımların kesilmesi yerine tahvil ve bonolara yeni bir vergi getirilmesini önerdiler ki buda paranın zenginlerden alınması demektir.

İşçi Partisi’nin tam desteğini kaybeden R. Mc Donald üç büyük siyasi parti ile bir milli hükümet kurdu. Bunun üzerine meclis lüzumlu ekonomik tedbirleri kabul etti; içki, benzin ve tütün vergilerini arttırdı.⁵⁷

Bütün bu mücadelelere rağmen İngiliz parası değer kaybederek 1929 buhranından nasibini aldı. 1929 buhranından sonraki yıllarda İngiliz ekonomisi buhran sıkıntısını atlatmak için birçok önlem almaya çalışmış ve milli politikalar gündeme gelmiştir.⁵⁸

Tablo 5. 1929 Bunalımında İngiltere’nin Dış Ticaret Açıkları (Milyon Sterlin)

Yıllar	İthalat	İhracat
1924	1.137,5	801
1925	1.166,7	773,4
1926	1.115,9	653
1927	1.095,4	709,1
1928	1.075,3	723,6
1929	1.111,1	729,3
1930	957,1	570,7
1931	797,4	390,6

Kaynak: : J. Ne’re: “1929 Buhranı” Çev: Namık Toprak, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, No: 134, Ankara, 1980, s.83

⁵⁶ Melih Gürsoy, Dünyadaki Ekonomik Buhranlar ve Türk Ekonomisine Etkileri, Melis Yayıncılık, İstanbul, 1989, s.126

⁵⁷ Gürsoy, a.g.e., s.126

⁵⁸ J. Nere, 1929 Buhranı, Çev: Namık Toprak, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, No:134, Ankara, 1980, s.82

1.4.2. Almanya

1. Dünya Savaşı'ndan sonra savaş borçları ve tazminatlarının yanı sıra ülkede yaşanan hiperenflasyon nedeni ile ekonomisi sarsılan ancak ABD ve İngiltere'den sağladığı kredilerle yaşayan Almanya 1929 dünya bunalımından en çok sarsılan Batı Avrupa ülkesi olmuştur.⁵⁹ Gerçekten de Almanya'da bunalım sonucu kredilerin kesilmesiyle birlikte üretim süreci de kesintiye uğramış ve 1932 yılında işsiz sayısı 5,5 milyona ulaşmıştır. Mudilerin Alman bankalarından tasarruflarını çekmeleri karşısında Londra ve Paris Bankaları yardım etmişler ancak Berlin'de Donatbank'ın iflasını, Avusturya'da da Kredit Anstalt izlemiştir. Almanya'da yaşanan ekonomik bunalım sonucu tüketim azalmış ve Alman ekonomisini ayakta tutan ihracat büyük ölçüde yavaşlamıştır.⁶⁰

Tablo 6. 1929 Bunalımında Sınai Ürün Göstergesi Sınai Üretim Göstergesi (1928=100)

Yıllar	Almanya	ABD
1929 Şubat	91	105
1929 Ağustos	104	111
1930 Şubat	93	97
1930 Ağustos	80	83
1931 Şubat	69	78
1931 Ağustos	68	71
1932 Şubat	63	62
1932 Ağustos	59	54

Kaynak: J. Ne're: "1929 Buhranı" ÇEV: Namık Toprak, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, No: 134, Ankara, 1980, s.79

1.4.3. Fransa

1930'lu yıllarda ABD ve İngiltere'ye göre daha az sanayileşmiş olan Fransa'da sanayi üretimindeki düşmelerin etkisi de nispeten daha az olmuştur. O dönemlerde Fransa'da işsizlik önemli bir sorun yaratmamıştır, zira gerek 1. Dünya Savaşı'nda verdiği kayıpların fazla oluşu gerekse nüfus artışının yavaş olması nedeni ile Fransa'da iş gücü eksikliğinin olduğu bile söylenebilirdi. Bunun yanı sıra Fransız Frank'ının

⁵⁹ İlhan Tekeli, Selim İlkin, 1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları, İstanbul, Bilge Kültür Sanat Yayınları, Ocak 2009, s.15

⁶⁰ Ivan T. Berend, 20. Yüzyıl Avrupa İktisat Tarihi, Çev: Serpil Çağlayan, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ocak 2013, s.86

değerinin de olması gerekenden düşük saptanması Fransız mallarının dış pazarlarda ihracat şansını arttırmıştır. Zira, İngiltere'nin parasını devalüe etmesi sonucu dış pazarlarda Fransa ile rekabet eden diğer ülkeler de paraları İngiliz Lirası'na bağlı olduğundan devalüasyon yaparak Fransa'nın rekabet gücünü⁶¹ azaltmışlardır.

1.4.4. İtalya

Birinci Dünya Savaşı sonrasında İtalya siyasal, sosyal ve ekonomik açıdan tam bir kargaşa içine girmişti. 1919-1922 yılları arasında 2 kez genel seçim yapılmış ve 4 hükümet değişmişti. Tarım ağırlıklı yarı gelişmiş bir ülke olan İtalya'da, faşistler sağcı milliyetçi cephe ile işbirliği yaparak Mayıs 1921'de parlamentoya girmeyi başardılar. Benito Mussolini'nin başında bulunduğu Faşist Parti liberal kapitalizme ve komünizme karşı yeni bir modelle halka ümit verdi.⁶²

1929 Buhranı İtalya'da Mussolini'nin ekonomik düzenin işleyişini ve yönlendirmesini daha geniş çapta denetim altına almasına olanak verdi. Bir yandan sanayi ve hizmetler sektörlerinde işsizlik oranı hızla yükselirken, diğer yandan büyüme oranı küçüldü. Sanayi kuruluşlarının ortakları olan bankalar iflasın eşğine gelince, paylarını devlete sattılar. Böylece devlet sanayi işletmeleri aracılığı ile piyasayı düzenlemede etkin duruma geldi. Mussolini bu kamu sanayi kuruluşlarını 1937'de "Süper Holding" örgütü içine aldı. (IRI)⁶³

Kısa adı "IRI" olan Kamu Sanayi Örgütü bazı büyük bankalarında yönetimini ele geçirince bankacılık, sanayi ve hizmetler kesimi böylece Faşist Parti'nin denetimine geçmiş oldu. Ayrıca enerji sektörünü düzenleyen kamu örgütü "ENI" ile entegrasyon tamamlanmış oldu.

Genel anlamda İtalyan Faşizmi büyük sermaye sahiplerinin desteğini alan emperyalist, şovenist, tutucu ve terörist bir diktatörlüktü. Diğer bir deyişle, özgürlükçü demokrasinin temel kurum ve kurallarını çiğneyen, kendi kullarını zorla terörist örgütleri aracılığıyla uygulanan bir siyasal ve iktisadi düzen idi. İtalya 1946'da Cumhuriyet'e geçti.⁶⁴

⁶¹ Melih Gürsoy, Dünyadaki Ekonomik Buhranlar ve Türkiye Ekonomisine Etkileri, Melis Yayıncılık, İstanbul, 1989, s.217

⁶² Erdinç Tokgöz, Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-2011), Ankara, İmaj Yayınevi, Eylül 2011, s.58

⁶³ Tokgöz, a.g.e., s.58

⁶⁴ Tokgöz, a.g.e., s.59

Tablo 7. Dünya Sanayi Ürünleri İhracatının Ülkelere Göre Dağılımı

Devletler	1913	1929	1937
İngiltere	30.2	22.4	20.9
Fransa	12.1	10.9	5.8
ABD	13.0	20.4	19.2
Almanya	26.6	20.5	21.8
Japonya	2.6	3.9	6.9
Diğerleri	15.8	21.9	25.4
Toplam	100	100	100

Kaynak: J. Ne're: "1929 Buhranı" ÇEV: Namık Toprak, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, No: 134, Ankara, 1980, s.79

İKİNCİ BÖLÜM

2. 1929 EKONOMİK BUHRANI VE TÜRK EKONOMİSİ

2.1. Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türk Ekonomisi

2.1.1. Bu dönem ekonomi politikalarını belirleyen belli başlı unsurlar

Bu dönem ekonomi politikalarını belirleyen belli başlı unsurlar: Kapitalist bir devletin kurumsallaşması doğrultusunda yapılan yasal düzenlemeler, sanayinin özendirilmesi, ekonomik bağımsızlık yolunda atılmaya çalışılan adımlar, savaş ekonomisi sırasında uygulanan politikalar.

Türkiye 1929 buhranının olumsuz etkilerine Cumhuriyetin ilanından ve Kurtuluş Savaşı'nın yıkıntılarının ardından çok kısa bir süre sonra yakalanmıştır. Gerçekte Türkiye 1929 buhranından öncede dünyada yaşanan ekonomik buhranlardan etkilenmiştir. Bunlardan 1921 buhranının etkilerini gözlemek olanağı yoksa da; 1927 ekonomik buhranının etkileri Türkiye'de gözlemlenmiştir.

Bu dönemde iki ana belirleyici konu vardır: Birincisi; Lozan Antlaşması gereğince yapılması gerekenler, ikincisi; Türkiye İktisat Kongresi kararlarının uygulanmaya konması.

Gerek Türkiye İktisat Kongresi'nin tavsiye kararlarından gerekse 1924 Anayasası'nda devletin ekonomiye müdahalesinin kurumsallaşmasına yer verilmemiştir. Mustafa Kemal dünyaya baktığında liberal kapitalizmin gelişmiş ileri örneklerini temsil eden Batı Avrupa ülkeleri karşısında henüz iç sorunlarını çözememiş ve oluşum içinde olan kolektivizmin ilk örneği Sovyet modelini görmekteydi. O dönemde iktisat bilimi henüz makro iktisat ve kalkınma iktisadından haberdar değildi. Özellikle geri kalmış ülkelerin kalkınma ve sanayileşme sorunları gündemde yoktu. Çünkü sömürgecilik veya emperyalizm dünya ekonomisine yön vermeye devam ediyordu. Planlı kalkınma veya devlet öncülüğünde sanayileşme konuları henüz teoriye ve uygulamaya açık biçime girmiş değildi.⁶⁵

Cumhuriyetin ilk yıllarında, yani geçiş döneminde devlet, demiryolu yapımını ele almıştı. Kaybedilen topraklar ve ekonomik kaynaklar nedeniyle devlet gelirleri büyük oranda azalmıştı. Kaynakların sınırlı olmasına rağmen devlet gelirlerinin dörtte

⁶⁵ Erdinç Tokgöz, Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-2011), Ankara, İmaj Yayınevi, Eylül 2011, s. 52-53

birini veren Aşar vergisi 17 Şubat 1925'te yürürlükten kaldırılırken; Reji İdaresi'nin İmtiyaz Sözleşmesi feshedilmiştir.⁶⁶

Lozan Antlaşması'na bağlı ticaret sözleşmesine göre 1929 yılına dek Türkiye, gümrük tarifelerini değiştirmeyecekti. Yine bu çerçevede Osmanlı Devleti'nin dış borçlarından payına düşen kısmı (Genel Borçların %40'ı) ödemeyi kabul etmişti.

Ulusal ekonomiye geçiş döneminin bir diğer olumsuz koşulu, yabancıların elinde bulunan şirketlerin millileştirilmesi için yapılması gereken ödemelerdi. Devlet, özellikle dış ekonomik ilişkileri veya kambiyo işlemlerini denetim altına almaktan uzaktı. Zira ülkenin bir merkez bankası yoktu, bu görevi Osmanlı Bankası, yani yabancı bir banka yürütüyordu. Bankanın çalışma imtiyazı Nisan 1925'te 1935'e kadar uzatılmıştır.⁶⁷

Bütün bu olumsuz koşullara rağmen bir yandan demiryolu yapımı hızla devam ederken, 5 Nisan 1925'te Şeker Fabrikalarının Kurulmasına İlişkin Kanun TBMM'de kabul edildi.⁶⁸

Tablo 8. 1915-1927 Dönemi yıllarında sanayi işletme sayısı

Yıllar	Sanayi işletme sayısı
1915	568
1921	33058
1927	65245

Kaynak: Aytekin Altıparmak, "Türkiye'de Cumhuriyetin İlk Yıllarında Mütessesib Sınıfının Gelişimi" Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 1, Ocak 1998, s.76

Teşvik-i Sanayi Kanunu (Sanayiye Özendirme Kanunu) ile özel sektörü sanayi alanına çekerek ülke sanayisini geliştirmek amaçlanmıştır. Bu kanun kapsamında yatırımcılara şu olanaklar sağlanmıştır:

- Ucuz arazi ve bina tahsis etme
- Belli bir süre vergiden muaf tutma
- Ulaşım ve depolama imkânı sağlama
- Belediye sınırları dışında kurulan işletmelere arazinin ücretsiz sağlanması
- Malzemelerin demiryolları ve denizyollarında %30 indirimle taşınması

⁶⁶ Tokgöz, a.g.e., s.53

⁶⁷ Tokgöz, a.g.e., s.54

⁶⁸ Tokgöz, a.g.e., s.55

- İşletmelerde kullanılacak ithal malzemenin gümrükten muaf tutulması

Tevfik-i Sanayi Kanunu, sağlanan bu imkânlarla rağmen başarısız olmuştur. Bunun başlıca sebepleri: Yeterli sermayenin olmaması, yeterli bilgi, teknik eleman ve tecrübenin olmaması ve 1929 dünya ekonomik bunalımının olumsuz etkisi.⁶⁹

25 Haziran 1927 tarihinde Âli İktisat Meclisi ile ilgili kanun TBMM’de kabul edildi. Başbakanlığa bağlı bir danışma kurulu olan meclisin kurulma sebepleri şunlardır:⁷⁰

- İktisadi gelişmeyi hızlandırmak
- İktisadi kurumlar arasında koordinasyonu sağlamak
- Çeşitli ekonomik çıkar gruplarını uzlaştırmak
- Ülkenin içinde bulunduğu sorunlara yönelik çözümlerin araştırılarak hükümete raporlar halinde sunulmasını sağlamak

24 üyeden oluşan ve altı ayda bir toplanan meclisin iktisadi konularda bazı yayınları da olmuş ancak bunlar ciddi araştırmalar içinde değerlendirilmemiştir. Pasif bir kuruluş olarak kalan meclis 1935 yılı Bütçe Kanunu’nun 25. Maddesi ile kaldırılmıştır.

Tablo 9. Türkiye’nin Başlıca Kalkınma Göstergeleri (Yıllık Ortalama Artış Hızı Yüzdeleri 1948 ve 1968 Fiyatları İle)

Dönem	Nüfus	GSMH	Tarım	Sanayi	Kişi başına GSMH
1889-1914	1	2	1.6	3	1
1923-1929	-	10.4	15	8.5	9.2
1929-1935	2.1	3.2	-1.3	17.1	0.7
1935-1939	1.7	11.6	15.6	11	8.8

Kaynak: Gülten Kazgan, Tanzimat’tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006, s.75

1928 yılında hükümet ekonomik yönden çok kısa süren bir iyimserliğe kapıldı. Anılan yıl hava koşulları uygun düştüğünden iyi bir hasat mevsimi yaşanacağı ve tarımsal ürün ihracatının artacağı hesabı, birinci iyimserlik nedeni idi. İkincisi çok daha önemliydi. Lozan Antlaşmasının öngördüğü yasak bitiyor ve Türkiye Cumhuriyeti 1929

⁶⁹ Tefik Çavdar, Türkiye Ekonomisinin Tarihi (1900-1960), Ankara, İmge Kitapevi, Eylül 2003, s. 177-181

⁷⁰ İlhan Tekeli, Selim İlkin, 1929 Dünya Buhranında Türkiye’nin İktisadi Politika Arayışları, İstanbul, Bilge Kültür Sanat Yayınları, Ocak 2009, s. 59-62

yılından itibaren gümrük tarifelerini yeniden düzenleme hakkına kavuşuyordu. Ancak biri içerden, diğeri dışarıdan doğan iki beklenmedik ve yıkıcı gelişme hükümeti ve deneyimsiz kamu yöneticilerini zor durumda bıraktı. İçerdeki beklenmedik gelişme şöyle oldu: Hükümetin gümrük tarifelerini yükselteceğini anlayan ithalatçılar her türlü imkânı kullanarak ithalatı arttırdılar. Genel olarak her türlü kambiyo, özel olarak ithalat ve ihracat büyük çapta azınlıkların elindeydi. Bu azınlıklar Merkez Bankası'nın yetkilerini kullanan Osmanlı Bankası ile karşılıklı çıkar ilişkileri içerisine girince, 1929 yılında ithalat hızla arttı ve dış ticaret beklenmedik biçimde açık verdi. Devletin içerde karşılaştığı bu tuzağı bozması ihracatı arttırmasıyla mümkün olabilecekti. Böyle bir beklentide vardı. Bu kez bütün dünyayı sarsan 1929 dünya ekonomik buhranı patlak verdi. Bu buhran büyük çapta tarım ürünleri piyasalarında fiyatların hızla düşmesine neden oldu. Geleneksel tarım ürünleri ihracatçısı olan Türkiye'nin ihracat ürünlerinin fiyatları, yoksulluğa yol açar biçimde düştü. Böylece ulusal ekonomisini oluşturmaya ve geliştirmeye çalışan genç Türkiye Cumhuriyeti Devleti bir çeşit ekonomik seferberlik ilan etmek ve ülke ekonomisinin işleyişini denetim altına almak zorunda kalmıştır. Mustafa Kemal ve arkadaşları, başarıyla tamamlayıp yürürlüğe koydukları siyasal ve kültürel reformlar yanında bu kez iktisadi alanda yapısal reformlara giriştiler.⁷¹

Tablo 10. Ana Alt Dönemlerin İktisadi Göstergeleri

(1923-1939 Yıllık Ortalamalar)

	1923-1929	1930-1932	1933-1939
Milli Gelir Büyüme Hızı (yüzde)	10.9	1.5	9.1
Sanayi Büyüme Hızı (yüzde)	8.5	14.8	10.2
Milli Gelirde Sanayi payı	11.4	13.6	16.9
Milli Gelirde Yatırım Payı (yüzde)	9.1	9.7	10.7
Milli Gelirde İthalat Payı (yüzde)	14.5	8.9	6.6
Dış Ticaret Açığı/Fazlası (milyon TL)	-56.6	6.6	12.4

Kaynak: Korkut Boratov, Türkiye'de Devletçilik, Ankara, İmge Kitapevi, 2006, s.15

⁷¹ Erdiñ Tokgöz, Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-2011), Ankara, İmaj Yayınevi, Eylül 2011, s. 54-55

2.1.2. Ekonomik Buhrandan İkinci Dünya Savaşı'na Ekonomi (1929-1939)

2.1.2.1. 1929 Dünya Ekonomik Buhranının Türkiye Ekonomisine Etkileri

2.1.2.1.1. Büyük Bunalım Karşısında Türkiye

Türkiye ekonomisi tarihinde 1929 yılı olumsuz rastlantıların bir araya geldiği yıldır. Bu olumsuz gelişmeleri şöyle sıralayabiliriz.⁷²

- Gümrük tarifeleri yükselecek diye aşırı ithalata gidilmesi
- Büyük dünya bunalımının dünya tarım ürünleri piyasasında talebi ve fiyatları hızla düşürmesi nedeni ile ihracat gelirlerinin beklenmedik düzeyde azalması
- Dış ticaret açığının rekor düzeye ulaşması ve Türk Lirası'nın hızla değer kaybetmesi
- Osmanlı dış borçlarının ilk taksitinin vadesinin gelmesi
- Bayındırlık programlarının devam etmesi dolayısıyla ithalatta artış olması
- Demiryolları ve Haydarpaşa Liman Tesisleri gibi millileştirme çalışmalarısıyla ilgili taksit ödemelerinin ödemeler bilançosu üzerindeki olumsuz etkileri

Türkiye Cumhuriyeti Devleti 1929 Dünya Ekonomik Bunalımının yıkıcı etkilerine bütün boyutlarıyla katlanmak zorunda kalmıştır. Büyük buhran karşısında ilkel bir tarım toplumu durumunda olan ülkenin nüfusunun çok büyük bir çoğunluğunu oluşturan çiftçiler hızla fakirleşti. Örneğin buğday fiyatları 13,5 kuruşa, tütün fiyatları 71 kuruştan 30 kuruşa düştü. 1929 yılı ortalarında tarım ürünlerinin ortalama fiyatları düzeyine ulaşmak için çiftçiler 1939 yılını beklemek zorunda kaldılar.⁷³

1929 yılında cari fiyatlarla 2073 milyon TL olarak tahmin edilen GSMH, 1931 yılında 1931 milyon TL'ye düştü. Dış ticaret açığı 1928 yılında 50 milyon lira iken, 1929 yılının sonunda 100 milyon lirayı aştı. Bunun sonucu olarak Atatürk'ü ve kamuoyunu üzen bir durum ortaya çıktı; Türk Lirası döviz karşısında değer kaybetti. Örneğin 1928 yılında 956 kuruş olan İngiliz Sterlini, 1929 yılı sonunda 1081 kuruş oldu. Atatürk bu buhranı Milli para buhranı şeklinde niteleyerek hükümetten ivedi ve köklü önlemler almasını istedi. Unutulmamalıdır ki, ülkenin tüm dış ekonomik ilişkileri, o günlerde Osmanlı Bankası yöneticilerinin ve çok yakın çıkar ilişkileri içinde oldukları azınlıkların insafına terk edilmişti.⁷⁴

⁷² Erdinç Tokgöz, Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-2011), Ankara, İmaj Yayınevi, Eylül 2011, s. 61-62

⁷³ Tokgöz, a.g.e., s.62

⁷⁴ Tokgöz, a.g.e., s.63

1929 buhranı ile ilk olarak 1930 yılı başında Türkiye’de hissedilmeye başlanmıştır. O yılki meclis açılış konuşmasında M. Kemal Atatürk büyük buhran ile ilgili düşüncelerini şu sözlerle belirtmiştir;

“(…) Arkadaşlar, geçen yıl içinde karşı durmak zorunda kaldığımız büyük olay milli para buhranıdır. Bu buhran karşılamak için alınan önlemlerin olumlu olduğu görülmüştür. En önemli konu da ekonomik görüşe göre ulusun uyanıklığı ve kendi yasama hakkına olan güvenidir. Meclis ve hükümet tarafından alınan önlemler, özellikle bu konuda birleşir. Bugün içinde bulunduğumuz durum mali ve ekonomik önlemlerin ve ölçülü davranmanın özenle sürdürülmesini gerektirmektedir.

Efendiler,

Özellikler tarım ile ilgili ülkelerde duyulan dünya çapında bir ekonomik buhran vardır. Bu buhran doğal olarak bizim ülkemizi de etkilemiş ve ağırlığını hissettirmiştir. Bu sıkıntı karşısında eşi görülmemiş çöküntü ve kurak yıllardan sonra, vatanımızın gösterdiği yaşam ve dayanma gücü ancak Türk Milletinin yapısındaki güç ve Büyük Millet Meclisi’nin önlemlerindeki uygunlukla açıklanabilir. Yıllardan beri alınan önlemlere önümüzdeki yıl daha geniş oranda ihtiyaç olacaktır. Çok tutumlu bir yönetim şeklinin ve özel bütün işlemlerimize etkinliği olması gerekmektedir.

(…) Cumhuriyet Merkez Bankası’nın kurulması ve hisse senetlerinin vatandaşlara sunulması pek yakındır. Ülkemize hem mali, hem ekonomik yönden büyük bir destek olacak bu milli kuruluşa vatandaşların önemli ilgi göstereceklerinden şüphesiz yoktur.

*Osmanlı borçlarının ülkenin yaşam ve gelişmesini korkutmayan, adil ve pratik bir biçimde ödemeye bağlanması için Cumhuriyet hükümetinin iyi niyetle çalışma göstermesi doğaldır. (...)*⁷⁵

Hükümetin tepkisini ve bakış açısını Başvekil İsmet İnönü 11 Aralık 1929’da Meclis kürsüsünde şöyle açıklamıştır:

“... Şimdi iktisadi açığın girift olan, güç olan asıl milli kısmına geliyorum. Devlet hayatında olduğu gibi millet hayatında da kendi membana yani istihsaline

⁷⁵ Serdar Şahinkaya, “Mustafa Kemal Atatürk’ün TBMM’nin Açılış Konuşmalarındaki İktisadi Temalar”, Mülkiyeliler Dergisi, Sayı. 249, 2005, s. 12

kıfayet etmek endişesi; işte asıl büyük tedbir budur. Millet kendi istihsalinden fazla garfetmeyerek kanaatkâr bir hayata girmek mecburiyetindedir... ”⁷⁶

Başbakan’ın halkı savurganlıktan uzak, tutumlu olmaya ve yerli malı kullanmaya çağırın bu konuşması TBMM’de olduğu gibi ülke düzeyinde de destek buldu. M. Kemal gönderdiği telgrafla Başbakan’ı kutlayarak görüşlerini onayladığını göstermiştir.

Ulusal sanayiye güçlendirme yolunda halk, hem tasarrufa hem de yerli malı kullanmaya özendirilmiştir. Bu amaçla 4 Nisan 1929’da İstanbul Üniversitesi’nde düzenlenen “*Yerli Malı Kullanma ve Koruma*” konulu toplantıda yerli malı kullanmaya yönelik önemli kararlar alınmış ve yerli malı kullanımı yemini edilmiştir. Bu toplantının en önemli sonucu “*Yerli Malları Haftası*” nı ilan etmesidir. Yerli Malı Haftası’nın adı 1983 yılında Tutum Yatırım ve Türk Malları Haftası olarak değiştirilmiştir.⁷⁷

Atatürk’ün direktifleriyle yerli malı kullanımını yaygınlaştırmak amacıyla, 18 Aralık 1929’da TBMM Başkanı Kâzım Özalp’ın başkanlığını yürüttüğü Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti kurulmuştur. Cemiyetin genel sekreterliğine İktisat Vekilliği yapmış İzmir Milletvekili Rahmi Köken getirildi. Kurucu üyeleri arasında Hasan Saka, Celal Bayar, Yusuf Kemal Tengirşenk, Fuat Umay, Mahmut Soydan, Saffet Arıkan gibi devlet ve siyaset adamları vardı.⁷⁸ Çok kısa sürede yurt düzeyinde örgütlenen bugünkü adı Türkiye Ekonomi Kurumu olan cemiyetin amaçları şöyledir:⁷⁹

- Halkı israfla mücadeleyle, tutumlu olmaya ve tasarruf etmeye alıştırmak
- Yerli malları tanıtmak, sevdirmek ve kullanırmak
- Yerli malların miktarını, kalitesini ve rekabet gücünü arttırmak

Bu temel amaçlara uygun olarak her yıl 12-18 Aralık tarihleri arasında “*Tasarruf ve Yerli Malları Haftası*” düzenlenmeye başlandı. Hafta boyunca okullarda, camilerde, askeri birliklerde ve radyoda vatandaşa iktisadi bilinç verilerek ulusal çıkarlara uygun davranmaları istendi. Atatürk öncü olmak için yerli mallardan yaptırdığı giysilerle, 17 Aralık 1929’da halkın önüne çıktı. Cemiyetin girişimiyle, Ankara’da 21 Nisan 1930’da “*Milli Sanayi Numune Sergisi*” açıldı. Bir gün sonra 22 Nisan 1929’da Ankara’da 1. Sanayi Kongresi toplandı. Bu kongreyi 14 Ocak 1931’de Ankara’da toplanan 1. Ziraat

⁷⁶ Şevket Süreyya Aydemir, İkinci Adam İsmet İnönü, İstanbul, Remzi Kitapevi, 1. Cilt, 1979, s. 76

⁷⁷ İlhan Tekeli- Selim İlkin, 1929 Dünya Buhranında Türkiye’nin İktisadi Politika Arayışları, Yayın no:300, İstanbul, Bilge Kültür Sanat Yayınları, Ocak 2009, s.92-98

⁷⁸ Tekeli, İlkin, a.g.e., s.99

⁷⁹ Tekeli, İlkin, a.g.e., s.100

kongresi izledi. Hükümet bu amaçlara ve dünya ekonomisinin içinde bulunduğu koşullara uygun davranabilmek için yeni yasalara ihtiyaç duydu. 1930 yılının başından itibaren artarda yürürlüğe konan ekonomik yasalar hükümete ekonominin iç ve dış dengelerini kurma ve koruma olanakları verdi.⁸⁰ Bu kanunlardan bazıları şunlardır:⁸¹

- 25 Şubat 1930 tarihli Türk Parasını Koruma Kanunu
- 3 Haziran 1930 tarihli Tütün Tekeli Kanunu
- 11 Haziran 1930 tarihli T.C Merkez Bankası'nın Kurulması Kanunu
- 19 Haziran 1930 tarihli Ticarete Tağşişin Meni ve İhracatın Mukarebesi Kanunu
- 30 Haziran 1930 tarihli Kibrit, Çakmak İhisar İşletmesi'nin Devrine ve Saireye Dair Kanun

Tasarruf önlemlerine rağmen hızla azalan devlet gelirlerini arttırmak ve temel kamu hizmetlerini sürdürmek için 30 Kasım 1931'de "*İktisadi Buhran Vergisi Kanunu*" yürürlüğe konmuştur.⁸²

1929 Dünya Ekonomik Bunalımının etkileri bütün dünyada olduğu gibi Türkiye'de de piyasa ekonomisine ve özel girişimciliğe olan güveni sarsmıştır. Her ülke kendi sosyo-ekonomik koşulları içinde çıkış yolları veya alternatif düzen arayışı içine girmiştir. 1930 Türkiye'sinde ekonomik politika değişti. Yeni ekonomik politikada görüş şöyle idi: Özel teşebbüsün yapamadığını devlet yapsın görüşü değil, ülke için yararlı ve gerekli olanı devlet yapsın görüşü idi.⁸³

Sonuç olarak: Türkiye'nin kendi içsel koşullarından ve kurumlarından doğan sıkıntılar 1929 Dünya Ekonomik Buhranı ile aynı zamana rastlayınca 1929-1933 yıllarında ekonomi şiddetli bir gerilemeye girmiştir. Ancak 1936 yılında tekrar yükselişe geçmeye başlamıştır. 1929 Dünya Ekonomik Buhranının Türk ekonomisine bariz etkileri ve sonuçları şunlardır.⁸⁴

- Türk parasının değeri yabancı paralara göre sabit tutulmuştur.
- Dış ödemeler dengesi sağlanmıştır

⁸⁰ Erdinç Tokgöz, Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-2011), Ankara, İmaj Yayınevi, Eylül 2011, s.63-64

⁸¹ Utkan Kocatürk, Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi (1918-1938), TTK Yayınları, Ankara, 1983, s.10-11

⁸² Erdinç Tokgöz, a.g.e., s., 65

⁸³ Tokgöz, a.g.e., s.63-64

⁸⁴ Metin Gürsoy, Dünyadaki Büyük Ekonomik Buhranlar ve Türkiye Ekonomisine Etkileri, İstanbul, Metis Yayınları, 1989, s.227-228

- Dış ödemeler dengesinin sağlanması için alınan önlemler, ithalatı miktar ve değer olarak azaltmıştır.
- İhracat ise miktar olarak artmasına rağmen fiyatlardaki düşüş nedeni ile değer olarak düşmüştür.

Tablolar ile 1929 buhranının Türk ekonomisine etkilerinin analizi

Tablo 11. GSMH Değişimi (1968 Fiyatlarıyla)

	1930	1940	Artış Oranı (%)
GSMH (Toplam Milyon TL)	212.74	336.84	58.4
GSMH (Kişi Başı)	1472	1981	29.1

Kaynak: Memduh Yaşa (ed.) Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi (1923-1978), İstanbul, Akbank Kültür Yayınları, 1980, s.86

Tablo 12. GSMH’de Tarım ve Sanayi Yüzdeleri (Cari Fiyatlara Göre)

	1930	1940
Tarım	45.8	38.7
Sanayi	11.4	18.9

Kaynak: Memduh Yaşa (ed.) Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi (1923-1978), İstanbul, Akbank Kültür Yayınları, 1980, s.87

Tablo 13. 1923-1939 Dönemi Büyüme Hızları (Yüzde)

	Gerçekleşen Büyüme	Potansiyel Büyüme
1923-1929 Dönemi	8.6	6.1
1930-1939 Dönemi	5.8	6.7

Kaynak: Korkut Boratav, Türkiye İktisat Tarihi:1908-2005, Ankara, İmge Kitapevi, 2006, s.207

2.1.2.2. 1929 Dünya Ekonomik Buhranının Türkiye’ye Sektörel Açından Etkileri

2.1.2.2.1. Tarım Sektörü

1929 dünya ekonomik bunalımında Türkiye ekonomisi Osmanlı Devleti’nde olduğu gibi arıma dayalı bir özellik göstermiştir. Bu dönemde pamuk ve tütün gibi sanayi bitkileri ihraç edilirken, 1920 sonralarında traktör sayısının da artmasıyla ihracat ülke ekonomisi için önemli bir gelir kaynağı olmuştur 1927 sayımına göre aktif nüfusun %80’inden fazlası tarımla uğraşıyordu. Ancak Cumhuriyetin kuruluşundan 2. Dünya

Savaşı'nın sonuna kadar olan dönemde GSMH ve tarım sektörünün büyüme hızları oldukça istikrarsız olmuştur.⁸⁵

Genç Cumhuriyet yönetiminin tarımı geliştirme, çiftçinin refahını artırma çalışmaları Büyük Dünya Bunalımı ile başarısızlığa uğradı. Tarım ürünlerinin iç ve dış fiyatları büyük oranlarda düşüş gösterdi. Bu çöküşün olumsuz etkilerinden çiftçilerin kurtarılması yaklaşık on yılı gerektirmiştir.⁸⁶

Bu dönemde ihracatın büyük bir bölümü ABD'ye yapılmaktaydı. İhracat Türkiye'de yabancı kredilerle dönüyordu. Bankacılık sistemi daha çok ithalatı destekliyordu. 1920'li yıllarda Türkiye'de banka sayısı çok azdı, çoğu küçük taşra bankaları görünümündeydi. Tüm bu şartlar altında 1929 Dünya Ekonomik Buhranından en fazla etkilenen sektör tarım sektörü olmuştur.⁸⁷

Dünya piyasalarında yaşanan ekonomik daralma Türkiye'de tarımsal ihraç ürünlerinin üretiminde de düşüşe neden olacaktır. 1929 buhranı tarım politikalarının da belirleyicisi olmuştur. 1929 Dünya Ekonomik Buhranı nedeni ile tüm dünya da olduğu gibi Türkiye'de de devletçi politikalar ağırlık kazanacaktır. Bu dönemde devletin ekonomiye müdahalesi artmış bu da tarımdan sanayiye doğru bir yönelmeye sebep olmuştur.⁸⁸

Tablo 14. 1929 Dünya Ekonomik Buhranında Türkiye'de Belirli Ürünlerdeki Fiyat Düşüşleri Göstergesi

Yıllar	Buğday	Tütün	Üzüm
1928	13.5	56.3	27.4
1929	12.5	71.8	20.8
1930	7.3	71.5	25.0
1931	4.0	35.7	35.0
1932	4.2	34.8	21.5
1933	3.7	30.2	15.1
1934	3.6	44.9	13.4

Kaynak: TÜİK

⁸⁵ Sefer Şener, "2. Dünya Savaşı Yılların Türkiye'de Tarım Politikası Arayışları", Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 7, Sayı. 1, 2004, s.72

⁸⁶ İlhan Tekeli, Selim İlkin, 1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları, Yayın No: 300, İstanbul, Bilge Kültür Sanat Yayınları, Ocak 2009, s.216-223

⁸⁷ Şener, a.g.m., s. 73

⁸⁸ Şener, a.g.m., s. 74

Yukarıdaki tabloda görülebileceği tarım ürünlerinin piyasalarda değer kaybına uğramaları tarımsal bir ekonomiye dayanan Türkiye ekonomisini çok etkilemiştir. Çünkü Türkiye tarım ürünleri ihraç ederken, sanayi ürünlerini ithal ediyordu. Buhran döneminde, tarım ürünlerinin fiyatları aşırı değer kaybederken Türkiye'nin ithal ettiği sanayi ürünlerinin fiyatları tarım ürünleri kadar aşırı bir düşüş yaşamamıştır. Bu sebepten dolayı Türkiye 1929 Dünya Ekonomik Buhranından daha fazla etkilenen bir ülke olmuştur. Oysaki dünya çapında ele alındığında tarım kesiminde daha yavaş gelişen buhran, Türkiye gibi ithalatı sanayi ürünlerine dayanan ülkeleri çok şiddetli etkilemiştir.⁸⁹

Tablo 15. Türkiye’de 1929-1933 Yılları Arasında Sanayi Ürünlerindeki Düşüş Oranları

	Afyon-Fındık	İncir-Tütün	Pamuk	Üzüm-Zeytinyağı
1929-1933	%72	%50	%48	%43

Kaynak: TÜİK

1928 yılında yaşanan kuraklığın da etkisiyle üretimdeki azalma ile 1929 buhranı birleşince Türkiye’de buhranın etkisi daha da artmıştır. Nitekim tarım ürünlerinde fiyatlar 1929-1934 arasında ortalama olarak %60-70 oranında değişirken Türkiye’nin ithal ettiği sanayi ürünlerinde %10-27 oranında bir düşme olmuştur.⁹⁰ Kısacası 1929 buhranının yaşandığı dönemde sanayi ürünlerinde görülen fiyat düşüşleri tarım ürünlerinde görülenden daha az olmuştur. Bu durumda köylü kesimin gerçek geliri önemli ölçüde azalmıştır.⁹¹

Cumhuriyet Dönemi’nin ilk yıllarında tarım politikasını önce 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı ardından da İkinci Dünya Savaşı boyunca yaşanan olumsuz gelişmeler etkilemiştir. Bu dönemde amaç devletçi bir politika ile iş piyasayı korumaktı. Ayrıca traktör kullanımının yaygınlaştırılmasıyla, öncelikle yurtiçi talebin karşılanması

⁸⁹ Bülent Varlık, “Ahmet Hamdi Başar’da Buğday Meselesi”, Ekonomik Yaklaşım Dergisi, Cilt. 6, Sayı. 5, s.88

⁹⁰ Avni Zarakolu, “1929-1939 Dünya Ekonomik Buhranı Karşısında Türk Ekonomisi ve Alınan Buhranla Mücadele Tedbirleri”, Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye’nin Gelişmesi Semineri, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, 1982, s.90

⁹¹ Bülent Varlık, “Ahmet Hamdi Başar’da Buğday Meselesi”, Ekonomik Yaklaşım Dergisi, Cilt. 6, Sayı. 5, s.89

ve ihracat pazarlarının sağlamaştırılması, bu nedenle de mevcut üretimin korunması hedeflenmiştir.⁹²

Buhran döneminin en belirgin özelliği tarım kesiminin kredi konusunda sıkıntı yaşamasıdır. Alıcıların fiyatı dikte ettikleri, tüccar ve tefecilerin egemen oldukları piyasa düzeni arazi mülkiyetinin eşitsizliklerle birlikte ciddi bir sosyo-ekonomik problem oluşturmuştur. Tekeli ve ilkin, tarım kesimi içinde ekonomik krizden etkilenmeyi üç farklı alt başlık altında belirtmiştir:⁹³

- Büyük Çiftçiler: Daha çok dış pazarda ihtisaslaşmış, mal üreten ve bazı hallerde de ihracatçı tüccarla bütünleşmiş olan, modern tarıma geçme durumunda olan çiftçilerdir.
- Orta Çiftçiler: İç Pazar kısmen de dış Pazar için üretim yapan, henüz makineleşmemiş olan çiftçilerdir.
- Küçük Çiftçiler: Daha çok kendi geçimlik tüketimi ve yerel Pazar için ihtisaslaşmamış üretim yapan çiftçilerdir.

Yukarıda bahsedilen üç grup içinde ekonomik buhrandan en fazla etkilenen kesim birinci gruptaki büyük çiftçiler olmuştur.

1929 Dünya Ekonomik Buhranı ile dünyada tarım fiyatları çok şiddetli bir şekilde düşmüştür. Buhranın Türkiye'ye etkisi ise ihracatının %80'in tarıma dayanması ile dış ticaretinde açıkların oluşması olacaktır. Türkiye'de ihracatın büyük çoğunluğunun buhranın en fazla etkili olmasına neden olacaktır.⁹⁴

Türk ekonomisinde istikrarsızlık yaratan bir başka durumda Ekstanzizm (ilkel) tarım tekniğinin yapılmasıydı. Çok ilkel koşullarda üretilen tahılların doğa şartlarına göre yıllık verimlerinin değişmesi ayrıca bitki ve hayvan hastalıklarının yarattığı şiddetli etki ürünleri olumsuz etkilemekteydi. Diğer istikrarsızlık kaynağı da, dünyadaki talep daralmalarına bağlı olarak ihraç edilen tarım ürünlerinin dış ticaret hadlerindeki şiddetli düşüşlerdi. Bu nedenle 1929 Dünya Ekonomik Buhranının tarım üzerinde etkili olmasının başlıca nedenleri olmuştur.⁹⁵

⁹² Avni Zarakolu, "1929-1939 Dünya Ekonomik Buhranı Karşısında Türk Ekonomisi ve Alınan Buhranlar Mücadele Tedbirleri", Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Gelişmesi Semineri, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, 1982, s.90

⁹³ İlhan Tekeli- Selim İlkin, 1929 Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları, Yayın No: 300, İstanbul Bilge Kültür Sanat Yayınları, Ocak 2009, s. 216-223

⁹⁴ Gülten Kazgan, Türkiye Ekonomisinde Buhranlar (1929-2009), İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Ocak 2012, s.35

⁹⁵ Kazgan, a.g.e., s.33

2.1.2.2.2. Ticaret Sektörü

Lozan Antlaşması imzalandığı zaman 70 milyon liralık dış ticaret açığı vardı. İhracatımızın ithalatı karşılama oranı %40 civarındaydı. Bir doların 180, bir sterlinin 801 kuruş olduğu 1923 yılında ülkenin dış ticareti yabancı bankalar aracılığı ile yürütülüyordu. Bu bankalar eski alışkanlıklarını sürdürerek, ihracat mevsiminde Türk parasının değerini yükseltiyor, ithalatın yoğunlaştığı dönemde de düşürüyorlardı. Merkez Bankası'nın olmayışından ve bürokrasinin tecrübesizliğinden yararlanan yabancı sermaye, sinsice uyguladıkları Kambiyo oyunları ile dış ticaretin gelir arttırıcı etkisini yok ediyorlardı.⁹⁶

Osmanlı Borçları ve Lozan Antlaşmasına bağlı "*Ticaret Sözleşmesi*" nin 18. Maddesi beş yıllık süre için Türkiye dış ticarete 1 Eylül 1916 tarihli Osmanlı gümrük tarifelerini uygulamayı taahhüt etmişti. İthalatçı her türlü malı kolayca ithal edip iç piyasaya sürülebiliyordu. 1923-1929 döneminde uygulanan dış ticaret politikası, Dünya'nın hemen hiçbir ülkesinde olmayan derecede liberaldi. Dış ticaret sürekli açık veriyordu. Gümrük vergileri düşük, Türk Lirası altına bağlı ve serbestçe diğer dövizlerle değiştirilebilir durumdaydı. 1929 yılında içten ve dıştan gelen etkilerle Türk parasının değerinin hızla düşmesi karşısında Hükümet 1 Haziran 1929 tarihli Yeni Gümrük Tarife Kanunu ile kısa sürede gümrük vergileri ve kambiyo kontrolü yoluyla dış ticaret açığını kapatmayı başardı. Dış ticaret açığına rağmen 1929'a dek Türk Lirası değerini korudu, dış açık ticari kredilerle kapatıldığından, ülke dış ödeme güçlükleriyle karşılaşmadı. Uygulanan devlet müdahaleleri ile 1930 yılından itibaren dünyanın içinde bulunduğu büyük bunalıma rağmen dış ticaret açık vermedi ve Türk parasının değeri de korundu. Dünya ticaretinin daralmasına rağmen, Türkiye büyük miktarlarda ihracatını arttırdığı halde, ihraç fiyatlarının düşmesi sebebiyle ihraç ürünleri üreticileri yoksullaştı. 1936 yılından sonra durum düzelmeye başladı.⁹⁷

⁹⁶ Erdinç Tokgöz, Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-2011), Ankara, İmaj Yayınevi, Eylül 2011, s.98

⁹⁷ Tokgöz, a.g.e., s. 98-99

Tablo 16. Türkiye’de 1923-1938 Arası Dönemde Dış Ticaret Dengesi

Yıllar	İhracat ve İthalat Arasındaki Fark
1923	-60.0
1924	-35.0
1925	-50.0
1926	-48.0
1927	-53.0
1928	-50.0
1929	-101.0
1930	+4.0
1931	+0.6
1932	+15.0
1933	+21
1934	+5.0
1935	+7.0
1936	+25.0
1937	+24.0
1938	-5.0

Kaynak: Başbakanlık İstatistik 4m. Md. İstatistik Yıllığı C.11 (1939-1940)

Görüldüğü gibi Cumhuriyetin ilk 7 yılında dış ticaret devamlı açık vermiştir. Bu durumun nedenleri;

- Savaş sonrası dönemle birlikte ithal talepleri üzerinde kısıtlamaların kalkmış olması.
- İthalat üzerinden alınan vergilerin çok düşük düzeyde sabit kalmasıdır.

Ancak yine de Osmanlı Devleti’nin son dönemlerdeki açıklarına göre durum daha iyiydi. Çünkü ülkede ihraç edilen ürünlerin üretiminde artış sağlanmıştı. Yukarıda açıklanan nedenlerle 1929 yılında ithalat ve dış ticaret açığı dönemin en yüksek değerlerini temsil etmekteydi. Cari işlemler açığının büyümesinde dış ticaret açığı yanında, millileştirilen yabancı şirketlerin tazminat taksitlerinin ödenmesi ve

servetlerini dövize çevirip yurtdışına çıkanların artmasıdır. Bu gelişmeler sonunda 1929 ve 1930 yılında TL, dolar ve sterlin karşısında değer kaybetti.⁹⁸

Gümrük ve Tekel Bakanlığı'nın kurulmasıyla 1930 yılından itibaren alınan yasal ve idari önlemlerle dış ticaret devlet denetimine alınmış ve dış ticaret bilançosu fazlalık vermiştir. 15 yıllık bir dönem içinde ithalat ve ihracatın en düşük olduğu yıl 1932'dir. Bir yandan devlet dış ticareti denetim altına alırken, diğer yandan dünya ticareti 1929 yılından itibaren hızla daralmıştır. Özellikle tarım ürünleri ihraç eden Türkiye bu durumdan büyük zarar görmüştür.⁹⁹

1930'lu yıllarda yaşanan döviz darboğazını aşmak için 1933-1934'ten itibaren 13 ayrı ülke ile imzalanan "Kliring" antlaşmalarıyla ihracat ve ithalatın artırılması sağlanmıştır.¹⁰⁰

1923-1938 Arası Dönemde Dış Ticaret Dengesi tablosunda görüleceği gibi ilk yedi yılın aksine, ikinci yedi yılda ülke dış ticaret bilançosu her yıl fazlalık vermiştir. Türkiye tüketim malları ithal eden bir ülke iken, 1934'ten itibaren Birinci Sanayi Planı'na uygun olarak yatırım malları ithal etmeye başlamıştır.¹⁰¹

Toplam ihracat içinde tarım ürünlerinin ağırlığı dönem içinde %80'in altına düşmemiştir. İthalatın birleşimiye dönemin ikinci yarısında değişmiştir. İlk yıllarda önemli miktarda temel gıda malları, başta un, şeker ve çay olmak üzere ithal ediliyordu. Ayrıca giyim eşyası olarak pamuklu dokuma, keten, yünlü ve ipekli dokumalar da ithalat içinde önemli yer tutuyordu. Dönemin ikinci yarısında bileşim ve yatırım malları toplam ithalat içinde birinci sırayı almıştır.¹⁰²

Birinci Dünya Savaşı'na kadar ki dönemde İngiltere ile kurulmuş ticari ilişkiler büyük önem taşımaktaydı. 1924-1929 arasındaki bu ilişki çok zayıflamıştır. Buna karşılık İtalya ve Türkiye ticari ilişkileri hızla gelişmiş ve birinci sırayı almıştır. İkinci sırayı Almanya'nın üçüncü sıraya da ABD'nin yükseldiğini görüyoruz. Ancak İtalya daha sonraki dönemde yerini kaybederken Almanya ve ABD yerlerini korumuşlardır. Sovyetlerde Atatürk döneminde kurulan iyi ilişkilere rağmen ticari ilişkiler önce çok yavaş gelişmiş, sonra da gerilemiştir.¹⁰³

⁹⁸ Tokgöz, a.g.e., s. 100-101

⁹⁹ İlhan Tekeli, Selim İlkin, 1929 Dünya Ekonomik Buhanında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları, Yayın No: 300, İstanbul, Bilge Kültür Sanat Yayınları, Ocak 2009,

¹⁰⁰ Erdinç Tokgöz, Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-2011), Ankara, İmaj Yayınevi, Eylül 2011, s. 101

¹⁰¹ Tokgöz, a.g.e., s.102

¹⁰² Hüseyin Şahin, Türkiye Ekonomisi, Bursa, Ezgi Kitapevi Yayınları, 2007, s.45-49

¹⁰³ Şahin, a.g.e., s.45-49

Türk Lirası'nın yabancı paralar karşısındaki değeri, 1920'li yıllarda piyasa koşullarından çok yabancı bankaların oyunlarına göre belirlenmekteydi. Dış ticaret açıkları, dalgalanmaya bırakılmış olan kuru, olumsuz yönde etkiliyordu. Türk Lirası 1930 yılı sonuna kadar dolar ve sterlin karşısında değer kaybetmiştir. Bu tarihten itibaren alınan yasal ve idari önlemlerle dış ticaret açıkları kapatılmış ve Türk Lirası'nın yeniden değerlendirilmesi sağlanmıştır.¹⁰⁴

Tablo 17. Türk Lirası'nın Dolar ve Sterlin Kuru (1925-1939)

Yıllar	1 Dolar/TL	1 Sterlin/ TL
1928	1.97	9.57
1929	2.08	10.09
1930	2.17	10.32
1931	2.12	9.64
1932	2.11	7.41
1933	1.66	7.02

Kaynak: Y.S. Tuzel “ *Cumhuriyet Dönemi'nin İktisat Tarihi*”, Yurt Yay., 1987, Ankara,s.149

Dönem sonunda o ülkenin döviz rezervleri ve altın mevcudu dış ekonomik ilişkilerde sağlanan olumlu gelişmeleri yansıtmaktaydı. Örneğin TC. Merkez Bankası'nın elinde biriken altın miktarı 26 tonu aşmıştır.¹⁰⁵

Mustafa Kemal Atatürk'ün, öz kaynaklara dayalı kalkınma modelinin gereği olarak, bu dönemde yabancı sermayeye girişi teşvik edilmemiştir. İstisnaların kaideyi bozmayacağı gerçeği ile bu dönemde 1930'da bir ABD kuruluşundan 10 milyon dolar, 1934'te S. Rusya'dan 8 milyon dolar ve 1938'de İngilizlerden 16 milyon sterlin yabancı kaynak sağlanmıştır.¹⁰⁶

1. Dünya Savaşı sonrası Musul Misak-ı Milli sınırları dışında kaldı, karşılığında Türkiye'ye 25 yıl süreyle üretilecek petrolden Irak Devleti'nin alacağı payın %10'u verilecekti. Bu konudaki antlaşma 1932'den sonra işlemeye başladı. Fakat izlenmesi yapılmıyordu. 1952'de Maliye Bakanlığı adına Cahit Kayra ile Büyükelçi Rahmi Apak, Nuri Sait Paşa ile görüşüp 50 milyon lira tahsil etmeyi başarmışlardır. Ancak 1958'de

¹⁰⁴ İlhan Tekeli, Selim İlkin, 1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları, Yayın No:300, İstanbul Bilge Kültür Sanat Yayınları, Ocak 2009, s. 130-139

¹⁰⁵ Tekeli, a.g.e., s. 140

¹⁰⁶ Erdinç Tokgöz, Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-2011), Ankara, İmaj Yayınevi, Eylül 2011, s. 102

Irak'ta meydana gelen rejim değişikliği bu antlaşmanın da sona ermesine yol açmıştır.¹⁰⁷

2.1.2.2.3. Sanayi Sektörü

Ülkemizin kalkınması, gelişmesi ve her alanda ilerlemesi sanayileşmeye bağlı idi. Bu durumu çok iyi bilen Atatürk, cumhuriyetin ilk yıllarından bu yana sanayileşmeye büyük önem verdi. Onun çabalarıyla Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasından hemen sonra sanayileşme çalışmalarına başlandı. Sanayi kurmak için gereken sermayenin bulunmasına çalışıldı. Bunun yanında sanayide çalışacak teknik personelin yetiştirilmesi için orta ve yüksek düzeyde okullar açıldı.¹⁰⁸

Cumhuriyetin ilk yıllarında ülkemizde büyük sanayi kuruluşlarını kuracak güçte sermayeye sahip Türk iş insanları yoktu. Bu nedenle büyük sanayi kuruluşları devlet eliyle kurulurken diğer taraftan özel sektörü de destekleme politikası izlendi. 1927 yılında çıkarılan Teşvik-i Sanayi Kanunu (sanayiyi özendirme yasası) ile özel sektörün sanayi kurma çalışmalarına yardımcı olundu.¹⁰⁹

1929 yılında ithalat mallarından alınan gümrük vergileri yükseltilek yerli üretimin arttırılması için çalışmalara hız verildi. Yerli malların yabancı mallar karşısında korunması için gerekli önlemler alındı. Ayrıca yerli malların kullanımı özendirildi. Bu amaçla "*Yerli Mali haftası*" düzenlendi.¹¹⁰

1930'lu yıllarda etkili olan ekonomik buhran, Türkiye'nin sanayi dalında atılım yapması için itici bir güç olmuştur. Batı'daki kapitalist ekonomilerin yaşadığından farklı bir şekilde sanayi kurulmuş ve gelişmiş, bankalar kâr elde etmeye devam etmiştir. 1930-1935 yılları arasında tarımın üretim artışının yüzdesi %1 iken, sanayinin yüzdesinin %15 artış göstermesi de bunun kanıtıdır.¹¹¹

Batı kapitalizmi ekonomi tarihinin en ağır bunalımını yaşarken, Türkiye ekonomisi korumacı ve devletçi politikalar uygulayarak sanayileşme gerçekleştirilmiştir.¹¹² Kurulan sanayilerin o günün koşullarında ileri teknoloji

¹⁰⁷ Tokgöz, a.g.e., s. 103

¹⁰⁸ Hüseyin Şahin, Türkiye Ekonomisi, Bursa, Ezgi Kitapevi Yayınları, 2007, 43-45

¹⁰⁹ Şahin, a.g.e., s. 46

¹¹⁰ Yalçın Acar, Tarihsel Açıdan Türkiye Ekonomisi ve İzlenen İktisadi Politikalar (1923-1963), Bursa, Dora Basım Yayın Dağıtım, Ağustos 2009, s.35-36

¹¹¹ Gülten Kazgan, Türkiye Ekonomisinde Buhranlar (1929-2001), İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008, 78-79

¹¹² Korkut, Boratav, Türkiye'de Devletçilik, Ankara, İmge Kitapevi, 2006, s.15

kullanmaları ve işçi haklarının sınırlı düzeyde olması sonucu, düşük maliyetli üretim yapısı ortaya çıkmış ve böylece kamu kesiminin sermaye birikimi hızlanmıştır.

Kısacası 1930'lu yıllarda sanayi çok canlı olmuş, sadece üretim değil sermaye birikimi de sağlanmış ve firma ölçekleri büyümüştür.¹¹³

Tablo 18. Türkiye’de ve Dünyada Sanayi Üretim İndeksleri (1929-1939 Arası)

Yıl	Türkiye	Dünya
1929	100	100
1930	106	86
1931	112	76
1932	118	65
1933	131	75
1934	141	80
1935	141	92
1935	149	102
1937	165	110
1938	174	96
1938	196	119

Kaynak: TÜİK

1929 Dünya Ekonomik Bunalımı sanayi alanında çalışan işçi sınıfını da etkilemiştir. 1929 buhranı sonrasında çalışma hayatını düzenleyen kanunlar işçilerden büyük bir talep olmaksızın 1930-1938 yılları arasında mecliste kabul edilmiştir. Kanunlarla çalışan kesimin siyasal hakları sınırlanırken sağlık, çalışma koşulları gibi konularda yeni düzenlemelere gidilmiştir. Cumhuriyetin ilk kurulduğu yıllarda tek parti döneminde yaşanan örgütlenmeye karşı baskıcı unsurlar ve Takrir-i Sükûn Kanunu gibi önlemler nedeniyle, işçi hareketlerinin ağır bir şekilde cezalandırılması, sendikal faaliyetleri günümüz anlamıyla ortaya çıkmasını engellemiştir. Bu açıdan Türkiye’de 1923-1946 yılları arasında ekonomik, siyasi, hukuki ve sosyal koşullar sendikaların gelişmesi için gerekli ortamın ortaya çıkmasını engellemiştir. 1930’lardan sonra ekonomik alanda benimsenen devletçilik ilkesine uygun biçimde rejim katılmış, 2.

¹¹³ Gülten Kazgan, Türkiye Ekonomisinde Buhranlar, (1929-2001), İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008, s.81

Dünya Savaşı sonuna kadar tek parti, tek önder yönetimi geçerli olmuştur. CHP çok partili sisteme geçilinceye kadar çalışma hayatını kendi ideolojisi doğrultusunda şekillendirmiş, işçileri korumaya yönelik düzenlemeler yapılırken, örgütlenme olumlu karşılanmamıştır.¹¹⁴

1924 Anayasası ve 1926 yılında çıkarılan Medeni Kanun örgütlenme açısından son derece liberal hükümler içermelerine rağmen tek parti yönetiminin sınıfsız toplum yaratma amacı sendikalaşma önünde önemli bir engel oluşturmuştur. Bu süreçte 1929 sonrası işçi sınıfının durumuna baktığımızda, ekonomik sorunların işçi sınıfına da yansıdığı görülmektedir. Çünkü uzmanlaşmış ve sayısal olarak fazla olan işçi sınıfının durumu bir ülkenin ekonomisinin seyrini gösteren en önemli kanıtlardan biri olmaktadır.

1929-1938 yılları arasında sanayinin hızla büyümesi, ülkede işçi sınıfının artışı ve çalışanların uzmanlaşmasına neden olmuştur. Çalışma hayatı artık işyeri, işçi ve işveren çevresinde gelişmeye başlamış; işveren olan devletin hedefi verimliliği arttırmak, üretim kalitesini yükseltmek ve sanayileşme sürecine giren ülkeyi kalkındırmak olmuştur. Bu doğrultuda devlet, çalışma hayatını düzenleyerek düzenlemeleri yürürlüğe koymaya başlamıştır.

İşveren olarak devlet çalışma hayatı ile ilgili hukuksal düzenlemeleri yaparken amacı; işin aksamaması, verimin düşmemesi gibi tamamen işe yönelik olmuştur. Çalışanın siyasal hakkı 1930'lu yılların başında bir kenara bırakılmıştır. Bu uygulamanın en büyük örneği 1936 yılında kanunlaşan ve Türkiye'nin ilk iş kanunu olan 3008 sayılı İş Kanunu'nda görülmektedir. İş Kanunu; grev ve lokavtı kesin olarak yasaklamıştır.¹¹⁵

2. Dünya Savaşı'ndan sonra yaşanan değişim rüzgârlarına paralel olarak, Türkiye'de 1946 yılında çok partili hayata geçilmiş ve sendikal alanda yeni bir sayfa açılarak, 1947 yılında ilk Sendikalar Kanunu kabul edilmiştir. Sendikalar açısından birçok demokratik prensip kanunda yer almış ve isteğe bağlı sendikacılığın alt yapısı kurulmuştur. Bu yıllardan itibaren yasal düzenlemeler çalışma hayatını derinden etkilemeye başlamış ve taraflar mücadelelerini yasaların değişmesi yönünde yoğunlaştırmışlardır.¹¹⁶

¹¹⁴ Aysel Tokol, Türkiye'de Sendikal Hareket, Bursa, Ezgi Yayınları, 1994, s.15-17

¹¹⁵ Tokol, a.g.e., s. 20-24

¹¹⁶ Adnan Mahiroğulları, "Türkiye'de Sendikalaşma Evreleri ve Sendikalaşmayı Etkileyen Unsurlar", Cumhuriyet Üniversitesi İİBF Dergisi Sayı.1, Cilt. 2, s.162

2.1.2.3. 1929 Dünya Ekonomik Buhranına Karşı Türkiye’de Alınan Tedbirler

1929 Dünya Ekonomik Buhranına karşı Türkiye’de alınan tedbirleri şu başlıklar altında inceleyebiliriz;

2.1.2.3.1. Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti’nin kurulması 18 Aralık 1929

1929 Dünya Ekonomik Buhranı Türkiye’nin ekonomik politikasında önemli değişiklikler meydana getirmiştir. Bir yandan paranın değerini stabilize ederek dış ticaret dengesinin kuracak önemli kararlar alınırken diğer yandan da ekonomik kurumsallaşma çabalarına hız verilmiştir. 1929 buhranı sonrasında birçok yeni kurum oluşturulmuştur. İlk kurumsallaşma Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti’nin kurulmasıyla oluşmuştur.¹¹⁷

İlk kez 18 Aralık 1929’da toplanan Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti’nin amaçları şu şekilde belirlenmiştir;¹¹⁸

- Halkı israfla mücadeleyle, hesaplı, tutumlu yaşamaya ve tasarrufa alıştırmak
- Yerli mallarını tanıtmak, sevdirmek ve kullanırmak
- Yerli mallarımızın miktarını yükseltmek, kalitesini arttırmak ve fiyatlarını ucuzlatmaya çalışmak
- Yerli malların sürümünü arttırmak

Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti’nin faaliyetleri ise şunlardır;¹¹⁹

- Sanayi kongreleri düzenlemek
- Ziraat kongreleri düzenlemek
- Sanayi sergileri kurulmasını sağlamak

Kurum bu süreçte 1929 buhranından en fazla zarar gören tarım sektörünün sorunlarının tartışılması için Ziraat Kongreleri’nin toplanmasına da aracılık etmiştir. Ziraat Kongreleri dışında cemiyet ekonomik sorunların her seviyede tartışılması için bazen aracı bazen de öncü olmuştur. Cemiyet ortaya çıkmış olan iktisadi sorunları geniş halk kitlelerinin hislerine hitap eden sloganlar içinde aktararak onların yardımını

¹¹⁷ İlhan Tekeli-Selim İlkin, 1929 Buhranında Türkiye’nin İktisadi Politika Arayışları, Yayın No:300, İstanbul, Bilge Kültür Sanat Yayınları, Ocak 2009, s.92

¹¹⁸ Tekeli, İlkin, a.g.e., s.93

¹¹⁹ Tekeli, İlkin, a.g.e., s.96

istemmiştir. Cemiyetin en faydalı yönü, iktisadi sorunların önemini çok kaba hatlar ile de olsa kitlelere iletebilmesi olmuştur.¹²⁰

2.1.2.3.2. Devletçilik

Devletçilik, Türkiye’de Atatürk tarafından uygulamaya konulan, ekonomik kalkınmada izlenecek yolu ve yöntemleri belirleyen bir ilkedir. Bu ilkenin temel amacı, Türk milletinin refah düzeyini yükselterek çağdaş uygarlık seviyesine ulaştırmak ve güçlü bir ekonomiye sahip olmasını sağlamaktır.¹²¹

Atatürk’ün devletçilik anlayışı, kişisel çalışma ve üretimi temel alır. Bununla birlikte Türkiye’nin en kısa zamanda kalkınması için özellikle ekonomik alanda bireylerin yapamayacağı büyük yatırımları, devletin yapması temeline dayanır.¹²²

Atatürk devletçiliğin tanımını şu şekilde yapmıştır;

*“ Devletçiliğin bizce manası şudur: Fertlerin özel teşebbüslerini ve faaliyetlerini esas tutmak fakat büyük bir milletin bütün ihtiyaçlarını ve birçok şeylerin yapılmadığını göz önünde tutarak memleket ekonomisini devletin eline almak. Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Türk vatanında asırlardan beri ferdi ve özel teşebbüslerle yapılmamış olan şeyleri bir an evvel yapmak istedi ve kısa zamanda yapmaya muvaffak oldu. Bizim takip ettiğimiz bu yol görüldüğü gibi liberalizmden başka bir yoldur. ”*¹²³

Çoğu tarihçi ülkede 1923-1931 arası dönemi liberal dönem, 1931-1945 arası dönemi ise devletçilik dönemi olarak ele alır. Bununla birlikte liberal dönem olarak adlandırılan dönem de birçok devlet müdahalesini ve devletçilik olarak adlandırılan dönemde de özel kesime verilen birçok teşvik görülmektedir.¹²⁴

Devletçilik konusundaki genel yaklaşım, o dönemdeki uygulamaların bir sistem veya doktrin sonucu ortaya çıktığını kabul etmemek yönündedir. Dönemin uygulamaları ve devleti yönetenlerin bu konudaki görüşleri incelendiği zaman; devletçilik

¹²⁰ Erdinç Tokgöz, Türkiye’nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-2011), Ankara, İmaj Yayınevi, Eylül 2011, s. 64

¹²¹ Temuçin Faik Ertan, Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, Ankara, Siyasal Kitapevi, Ağustos 2016, s. 241

¹²² Ertan, a.g.e., s.42

¹²³ Utkan Kocatürk, Atatürk’ün Fikir ve Düşünceleri ATAM Yay., Ankara 1999, s.306

¹²⁴ Korkut Boratav, Türkiye’de Devletçilik, Ankara, İmge Kitapevi Yayınları, Şubat 2006, s.137-140

uygulamasının bir doktrin gereği değil, pragmatik bir zihniyetle benimsendiği anlaşılacaktır.¹²⁵

Başbakan İsmet İnönü 30 Ağustos 1930'da Kayseri-Sivas demiryolunu işletmeye açarken yaptığı konuşmada, başlattıkları yeni iktisadi düzenin adını “*Mutedil Devletçilik*” diye açıklamıştı. Hükümet, Kurtuluş Savaşı'nı kazanan, Cumhuriyeti kuran ve tek parti durumunda olan Cumhuriyet Halk Partisi'ne dayanmaktaydı. Yeni ülkede henüz muhalefet partileri yoktu. Atatürk'ün yakın arkadaşı Ali Fethi Okyar “*Serbest Cumhuriyet Fırkası*” adıyla 12 Ağustos 1930'da yeni bir siyasi parti kurdu. Atatürk'ten sonra TBMM Başkanlığı, kısa bir süre Başbakanlık yaptıktan sonra Paris Büyükelçiliği'ne gönderilen Ali Fethi Okyar, her fırsatta Başbakan İsmet İnönü'nün düşünce ve uygulamalarına karşı olduğunu göstermişti. Yeni partinin kurucu üyeleri arasında Nuri Conker, Tahsin Uzel, Mehmet Emin Yurdakul, Süreyya İlmen, Ahmet Ağaoğlu... Vardı.¹²⁶

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluşunda Ali Fethi Okyar'ın Cumhurbaşkanı Atatürk'ün onayını aldığı bilinmektedir. Devletçiliğin kurumlaşmaya ve tanımlanmaya çalışıldığı günlerde ortaya çıkan bu partinin programında yer alan ekonomik hedefler ve politikalar şöyle özetlenebilir:¹²⁷

1. Vergiler vatandaşın girişim hevesini kırmayacak ve ödeme gücünü aşmayacak düzeye indirilecek,
2. Devlet gelirleri verimli alanlarda kullanılacak büyük alt yapı yatırımlarının bir kısmı ertelenecek,
3. Para politikası açıklığa kavuşturulacak ve yabancı sermaye girişi özendirilecek.
4. Vatandaşın iktisadi, mali ve sosyal girişimlerine engel olan her türlü kamu müdahalelerine son verilecek. Özel girişime destek olunacak.
5. Köylünün ve çiftçinin düşük faizle ve kolayca kredi alabilmesini sağlamak için Ziraat Bankası yeniden düzenlenecektir.

Parti çok kısa zamanda liberal ve anti devletçi aydınları bünyesinde topladığı gibi, yoksul halk kitlelerinin de ilgisini çekti. Parti başkanı olarak Ali Fethi Okyar'ın Ege gezisine çıkmasını fırsat bilen Laik Cumhuriyet düşmanları yeni partinin bayrağı

¹²⁵ Boratav, a.g.e., s.137-140

¹²⁶ Erdiñ Tokgöz, Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-2011), Ankara, İmaj Yayınevi, Eylül 2011, s.67-68

¹²⁷ Tokgöz, a.g.e., s.69

altında hükümete, devrimlere ve hatta Atatürk'e karşı çıkan gösteriler yaptılar. Ülke düzeyinde gelişen ve yaygınlaşan tehlikeli tartışmalar, TBMM'ye de yansdı. Atatürk'ün ikazı üzerine Serbest Cumhuriyet Fırkası yöneticileri partiyi fesh etmek durumunda kaldılar.¹²⁸

1930'lu yılların başında bazı aydınlar Türk devriminin ideolojik ilkelerini kendi açılarından belirleme, aydınlatma ve bütünleştirme gayreti içine girmişti. Bu hareket içinde olan Şevket Süreyya Aydemir, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Şevki Yazman, Burhan Belge, Vedat Nedim Tör ve İsmail Hüsrev Tökin gibi sol görüşlü yazarlar, devletçiliğin Türkiye'ye özgü bir model olduğunu savunmuşlar ve aylık Kadro Dergisi (1932-1935 arasında yayınlandı) içinde Kadro Hareketi'ni başlatmışlardır.¹²⁹

Devletçilik özellikle CHP içerisinde belli politikacılar ve Kadro Dergisi tarafından yoğun bir şekilde tartışılmış ve o yılların gündeminde ön plana çıkarılmıştır. Bu kesimin düşünceleri kısaca şu şekilde özetlenecektir:¹³⁰

- Az gelişmiş bir ülke kapitalizm ile kalkınamaz. Kalkınabilmek için devletin aktif rolü şarttır.
- Liberalizm, 1929 sonrası çıkmazdadır. Bu tür yaklaşım sosyoekonomik bunalımlara yol açmış, toplumsal zıtlıkları arttırmıştır. Oysa sınıfsız Türk toplumunda benzer sorunlara yol açmamak gerekir. Bunun için de, ekonomi politik denetim altında olmalıdır.
- Faşist ve komünist modeller taklit edilmemeli, ülkenin kendisine özgü modeli bulunmalı ve geliştirilmelidir.
- Az gelişmişlik olgusu uluslararası sömürü mekanizmasından kaynaklanmıştır. Bu mekanizmanın gücünü kırmak için hızla sanayileşmek gerekir. Uluslararası uzmanlaşmanın her ülke çıkarına uygun düşeceği aldatmacadan ibarettir.
- Aşırı özgürlükler toplumsal sakıncalar yaratabilir. Toplumun çıkarı daha önemlidir ve bu nedenle bireysel özgürlükler kısıtlanabilir.

Türkiye'de Batılı ülkelerin korumacılık politikasına koymuş oldukları geçici engelin kalkması ile çakışan 1929 Dünya Ekonomik Buhranı, içe dönük bir kalkınma politikasını bir olanaktan zorunluluğa çevirmiştir. 1. Dünya Savaşı'nın buhranından

¹²⁸ Tokgöz, a.g.e., s.70

¹²⁹ Tefik Çavdar, Türkiye Ekonomisinin Tarihi (1900-1960), Ankara, İmge Kitapevi, Eylül 2003, s.232-238

¹³⁰ Ömer Gürkan, "Ekonomik Hayat (Atatürklü Yıllar: 1923-1938)", Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2006, Özel Sayısı, s.135

yaralanarak Anadolu'da ittihat ve Terakki'nin uyguladığı milli iktisat politikasına yakın ve 1929 buhranından etkilenen diğer devletlerin izledikleri millici politikalara paralel olarak devletçilik Türkiye'nin korumacı ve sanayileşmeci politikasının adı olmuştur.

Türkiye Cumhuriyeti yöneticilerinin benimsediği ekonomi sistemi, temelini ideolojiden çok ülke şartlarından alıyordu. Cumhuriyetin kurulduğu günden itibaren ekonomik kalkınmada planlamaya önem verilmesi, uygulanan karma ekonomi sisteminin, komünist uygulamalarla kıyaslanmasına yol açmış olsa da 1923-1938 döneminde Türkiye'de uygulanan ekonomi modeli, ülkeye özgü koşulların belirlediği karma ekonomi modeli olmuştur.

Devletçilik politikalarının yürütüldüğü 1930'lu yıllar, Cumhuriyet tarihinin o güne kadar göstermiş olduğu en büyük kalkınma ve büyüme yılları olmuştur. Bu dönemde:¹³¹

- Tarım alanında destekleyici çalışmalar (makineleşme ve kredi desteği) yapılmıştır.
- Yabancı şirketler satın alınmış ve kamulaştırılmıştır.
- Türk tarımına öncülük eden Atatürk Orman Çiftliği kurulmuştur.
- Devlet eğitim, sağlık ve güvenlik yatırımlarında bulunmuştur.
- Devlet birçok banka kurmuştur. (İş Bankası hariç; Sümerbank, Etibank, Denizbank vs.)
- Şişe cam, Karabük Demir-Çelik Fabrikaları gibi yatırımlar yapılmıştır.
- Kamu İktisadi Teşebbüsleri gerçekleştirilmiştir.
- 1. Beş Yıllık Sanayi Planı hazırlandı ve uygulandı.
- 2. Beş Yıllık Sanayi Planı hazırlandı ancak savaş nedeniyle uygulanamadı.
- Merkez Bankası kuruldu.

Devletçilik 10 Mayıs 1931'de CHP programına; 5 Şubat 1937'de ise Türkiye Cumhuriyeti'nin Anayasasına temel ilkelere biri olarak girmiştir. Devletçilik ilkesi, bu tarihten itibaren 1950'ye kadar iktidarda bulunan CHP'nin savunduğu ve uyguladığı bir temel ilke olmuştur.¹³²

¹³¹ Fatma Acun, Atatürk ve Türk İnkılap Tarihi, Ankara, Siyasal Yayınevi, Temmuz 2015, s.311-315

¹³² Erdal Açıkses- Rahmi Doğanay, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi ve Atatürk İlkeleri, Ankara, Data Yayınları, Mart 2010, s. 130-136

2.1.2.3.3. Birinci Beş Yıllık Sanayileşme Planı 1934-1938

Bu plan hammaddesi Türkiye’de olmasına karşın dışardan ithal edilmek zorunda kalınan ürünlerin ülkemizde üretilmesini sağlamak amacıyla hazırlanmıştır. Devletçi sanayileşme uygulamasının somut düzeyde başlangıcı, 1. Beş Yıllık Sanayileşme Planı’nın benimsenmesi ve uygulanmasıdır. Bu durum, devletçilik uygulamasında ve ekonomik gelişmede, sanayiye öncelik verileceğinin göstergesiydi. 1933-1950 dönemini devletçi kalkınma dönemi olarak kabul edebiliriz. Kamusal kesime ağırlık veren sanayileşme politikasının izlendiği bu dönemde, milli ekonomi politikasına üç önemli yenilik getirilmiştir.¹³³ Bunlar:¹³⁴

- Liberalizm bırakılarak devletçiliğin kabul edilmesi
- Ekonomik kalkınmada sanayileşmeye öncülük verilmesi
- Sanayileşmenin planlı bir şekilde yürütülmesidir.

1. Beş Yıllık Sanayileşme Planı öncesinde, yasal ve kurumsal hazırlıklar tamamlandıktan sonra, yerli ve yabancı uzmanlardan oluşan bir kurul oluşturuldu. Sovyet Rusya’dan davet edilen uzmanların başında bulunan Prof. Orlaf çalışmaları yürüten karma kurulun başkanlığını yaparak; hazırlanan raporu 1933 yılı sonuna doğru hükümete sundu. 1. Beş Yıllık Sanayileşme Planı’nın temel ilkelerini kapsayan bu rapor üzerinde Hükümet ve Atatürk gerekli düzeltmeleri yaptı ve kesinleşen plan 17 Nisan 1934’te yürürlüğe girdi. 1934-1938 yıllarını kapsayan bu plan, bir sanayi planı özelliğini taşımaktaydı. Yani tüm sektörleri içeren bir makro plan olarak hazırlanmadı. Fakat yine de o dönemde yani 1930’lu yıllarda Sovyet Rusya dışında ve geri kalmış bir ülkede ortaya konmuş benzeri olmayan bir yaklaşım ve uygulamadır, denilebilir.¹³⁵

1. Beş Yıllık Sanayileşme Planı’nın dayandığı temel ilkeler şunlardır:¹³⁶

- Temel hammaddeleri yurt içinde üretilen veya üretilecek olan sanayi tesislerine öncelik verilecektir.
- Büyük sermaye ve ileri teknoloji gerektiren projelere öncelik verilecektir.
- Kuruluş kapasitelerinin i. Tüketimi karşılayacak düzeyde tutulmasına öncelik verilecektir.

¹³³ Yalçın Acar, Tarihsel Açıdan Türkiye Ekonomisi ve İzlenen İktisadi Politikalar (1923-1963), Bursa, Dora Basım Yayın Dağıtım, Ağustos 2009, s.46-48

¹³⁴ Korkut Boratav, Türkiye’de Devletçilik, Ankara, İmge Kitapevi, 2006, s. 158-159

¹³⁵ Boratav, a.g.e., s.157-160

¹³⁶ Erdiñ Tokgöz, Türkiye’nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-2001), Ankara, İmaj Yayınevi, Eylül 2011, s.79

1. Beş Yıllık Sanayileşme Planı altı sanayi dalında Fabrika kurma kararına uygun olarak düzenlenmiştir. Bu dallar: Kimya, Kâğıt-Selüloz, Madencilik, Tekstil, Seramik ve Demir-Çelik'tir.¹³⁷

1. Beş Yıllık Sanayileşme Planı çerçevesinde öngörülen fabrika sayısı yirmi, gerekli kaynak kırk beş milyon lira olarak hesaplanmıştır. Planı yürütme ve koordinasyon sağlama görevi Sümerbank'a verilmiştir. Hemen belirtelim ki, öngörülen tesisler yaklaşık 100 milyon lira harcanarak tamamlanabilmiştir.¹³⁸

Yatırım programında öngörülen ve zamanında gerçekleştirilen, 20 sanayi tesisinden sadece Kasım 1935'te üretime geçen Paşabahçe Şişe ve Cam Fabrikası, İş Bankası tarafından İstanbul'da kurulmuş; diğerleri Anadolu'nun çeşitli il ve ilçelerine dağıtılmıştı.¹³⁹

Karabük Demir-Çelik Tesisleri Plan'ın son yıllarında İngiltere'den çok elverişli koşullarda sağlanan, 10 yıl vadeli, yaklaşık 3 milyon sterlinlik bir dış kredi ile kurulmuştur. 11936 yılından itibaren İngilizlerle kurulan iyi ilişkiler, Kral VIII. Edward'ın Türkiye'yi Atatürk'ü ziyarete gelmesiyle yeni boyutlar kazanmıştır. Örneğin; Boğazların tahkimatı için gerekli silahların İngiltere'den alınması, kamu işletmelerinde İngiliz uzmanların kullanılmaya başlanması ve Karabük Demir-Çelik Tesisleri'nin bir İngiliz firmasına ihale edilmesi, başlıca gelişmeler olarak sayılabilir.¹⁴⁰

Başbakan İsmet İnönü'nün başkanlığında bir heyet 28 Nisan 1932'de Moskova'ya gitti. İnönü ile Stalin arasında gerçekleşen yapıcı görüşmeler sonunda Sovyet Rusya'dan hem mali hem de teknik yardım sağlanmıştı. Türkiye'de uygulanan ilk Sanayi Planı'nın başarıya ulaşmasında Sovyet Rusya yardımları belirleyici olmuştur. Örneğin 8 milyon dolar kredi 20 yıl vadeli olarak sağlandı. Ayrıca planlama çalışmalarında yardımcı olacak uzmanların gönderilmesi öngörüldü. Daha sonra İktisat Vekili Celal Bayar ve beraberindekilerin Temmuz 1935'te Moskova'ya yaptıkları uzun inceleme gezisi, iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin genişlemesini sağlamıştır.¹⁴¹

8 Kasım 1937'de Başbakan Celal Bayar, hükümetin programını meclise sunarken, 1934'ten beri yürürlükte olan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nda öngörülen

¹³⁷ Tokgöz, a.g.e., s. 79

¹³⁸ Tokgöz, a.g.e., s. 80

¹³⁹ Tokgöz, a.g.e., s. 81

¹⁴⁰ Haluk Cillov, Türkiye Ekonomisi, 2. Baskı, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, Yayın No: 1132, İstanbul, 1965, s. 135

¹⁴¹ Cillov, a.g.e., s.136

20 tesisin 2 tanesi hariç diğerlerinin süresinden önce bitirilerek işletmeye açıldığını memnuniyetle haber verdi.¹⁴²

2.1.2.3.4. İkinci Beş Yıllık Sanayileşme Planı 1938-1944

1. BYS Planı'nın uygulaması sürerken 20-24 Ocak 1936'da 2. BYS Planı'nın hazırlıklarını yapmak üzere İktisat Vekili Celal Bayar'ın başkanlığında Ankara'da Endüstri Kongresi toplandı. Kongrenin benimsediği ilke ve önerileri kapsayan plan taslağı Başbakanlığa sunuldu.¹⁴³

2. BYS Planı, kapsadığı iktisadi alanlar ve tesis sayısı yönünden birinci plandan daha geniş tutuldu. Yeni planda konut, madencilik, yakıt, toprak, kimya, gıda ve gemi yapımı gibi sanayi yatırımlar yanında elektrik santrallerinin de yapımı öngörülmüştür.¹⁴⁴

Ancak 1938 yılına gelindiğinde dünyada savaş rüzgârlarının esmeye başladığını gören Türk Hükümeti, Atatürk'ün ölümünden yaklaşık iki ay önce, yani 16 Eylül 1938'de, ikinci plan taslağında bazı değişiklikler ve düzeltmeler yaparak, 4 yıllık olarak yeniden düzenlenmiştir. O tarihte Sanayi Dairesi Başkanlığı'na getirilmiş olduğunu ifade eden Şevket Süreyya Aydemir, 2. Dünya Savaşı'nın patlak vermesinden üç ay önce bu plandan da vazgeçilerek, yerine "*İktisadi Savunma Planı*"nın (5 Nisan 1939) hazırlanarak yürürlüğe konduğunu anlatmaktadır. Bu kararın alınmasında Atatürk'ün ölümünden sonra CHP Genel Başkanlığı'na ve Cumhurbaşkanlığı'na oy birliği ile seçilen İsmet İnönü'nün doğrudan etkili olduğu bilinmektedir. Çünkü ülkenin her an savaşa girmesi ihtimaline göre, her türlü öncelikler yeniden düzenlenmiştir.¹⁴⁵

Savaş ülkenin içinde bulunduğu, yetişmiş iş gücü ve kaynak sıkıntısının boyutlarını büyütüştür. Ortalama bir milyon çalışma yaşındaki insan silahlı altına alınmıştır. Kamu kaynaklarından Milli Savunma Bakanlığı'nın aldığı pay hızla artarken, ulusal düzeyde de yatırım harcamaları azalırken, tüketim harcamaları da hızla artmıştır.¹⁴⁶

¹⁴² Erdinç Tokgöz, Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-2001), Ankara, İmaj Yayınevi, Eylül 2011, s.82

¹⁴³ Tokgöz, a.g.e., s.82-83

¹⁴⁴ Tokgöz, a.g.e., s.83

¹⁴⁵ Tefik Çavdar, Türkiye Ekonomisini Tarihi (1900-1960), Ankara, İmge Kitapevi, Eylül 2003, s.293-296

¹⁴⁶ Çavdar, a.g.e., s.310

Plan döneminde eğitim ve öğretimde önemli projeler uygulanmaya kondu. 1934 yılında mesleki ve teknik öğrenimde 4 bin öğrenci varken, 1938’de bu sayı 16.750’ye çıkarıldı. Ortaöğretimde öğrenci sayısı 50 binden, 104 bine ulaştı.¹⁴⁷

Tablo 19. Türkiye’de 1923 ve 1938 Yıllarında Kişi Başına Düşen Gelir

Yıl	Kişi Başına Düşen Gelir
1923	48 Dolar
1938	88 Dolar

Kaynak: TÜİK

1924-1938 arasında ekonomi ortalama %8 civarında büyümüştür.

2.1.2.3.5. 1929 Ekonomik Buhranı ve Dış Ticaret Açığı

Öncelikli olarak 1929 buhranının Türkiye üzerinde yarattığı olumsuz etkilerden ve Osmanlı Devleti borçlarının ödenmeye başlanması dolayısıyla değeri düşen paraya yeniden istikrar kazandırılması için dış ticaret açığının kapatılması veya azaltılması yolu da ithalatla karşılanan tüketimi kısıtlamak, yerli malı kullanımına yönelmekte görülmüştür.¹⁴⁸

Türkiye 1930-1945 arasında dış ticaret dengesinde sadece 1938 yılında açık vermiştir. Dış ticarete verilen açıktan fazlaya geçilmesi 1929’a kadar olan dönem göz önüne alındığında esas olarak ithalatın kısılmasından kaynaklanmıştır.¹⁴⁹

¹⁴⁷ Erdinç Tokgöz, Türkiye’nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-2011), Ankara, İmaj Yayınevi, Eylül 2011, s. 84

¹⁴⁸ Yalçın Acar, Tarihsel Açından Türkiye Ekonomisi ve İzlenen İktisadi Politikalar (1923-1963), Bursa, Dora Basım Yayım Dağıtım, Ağustos 2009, s.35-36

¹⁴⁹ Acar, a.g.e., s.78

Tablo 20. Atatürk Döneminde Dış Ticaret Dengesi

Yıllar	Fark
1923	-60.0
1924	-35.0
1925	-50.0
1926	-48.0
1927	-53.0
1928	-50.0
1929	-101.0
1930	+4.0
1931	+0.6
1932	+15.0
1933	+21
1934	+5.0
1935	+7.0
1936	+25.0
1937	+24.0
1938	-5.0

Kaynak: Başbakanlık İstatistik um. Md. İstatistik Yıllığı C.11 (1939-40)

1923-1929 yılları süresince dış ticaret açığının fazla olmasının nedeni Türkiye'nin Lozan'da verdiği taahhütten dolayı 5 yıl gümrük tarifelerine müdahale edememesidir.

Bu taahhüt 1929 yılında kaldırılacaktır.

1930-1937 yılları arasında dış ticaretin açık vermemesinin nedeni (1938 hariç) ithalatın kısıtlanmasıdır.

2.1.2.3.6. Para, Kambiyo ve Dış Ticaret Rejiminde Reformlar

1929 buhranı ardından, Osmanlı mirası para-kambiyo ve dış ticaret kurumları dış dünyadaki bunalımın ve iç koşulların karışımıyla ortaya çıkan deflasyon buhran ortamında tasfiye edilmiştir. Buna göre şu tedbirler alınmıştır:¹⁵⁰

- TC. Merkez Bankası 1930'da kurulmuş, 1931'de faaliyete geçmiştir. Böylece Türkiye kendi emisyon (para basma) bankasını kurmuştur.

¹⁵⁰ Gülten Kazgan, Türkiye Ekonomisinde Buhranlar (1929-2001), İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008, s. 64-65

- 1924'te var olan yirmi üç yabancı bankadan 1933'te sadece on tanesi kalmış buna karşılık 1923-1929 arasında otuz dört, 1930- 1935 arasında ise beş milli banka kurulmuştur.
- Faiz haddi, kambiyo, dış ticaret denetime açılmıştır.

2.1.2.3.7. Vergiler ve Tekel Fiyatları

Türkiye, 1929 ile beraber ticari ilişkileri büyük oranda buhrandan etkilenen ülkeler ile olduğundan, bazı önlemler alma yoluna gitmiştir. Ancak buhranın patlak vermesi sırasında Lozan Antlaşması'nın sınırlılıklarının yeni ortadan kalkması ile koyduğu gümrük uygulamalarıyla buhrana daha hazırlıklı girmiştir. Ancak gümrük vergisi oranı %11-12'den %19-20'ye çıkarıldığı halde, buhranın etkisiyle azalan ithalat nedeniyle gümrük vergisi gelirleri hızla düşmüştür. Ayrıca gümrüklerde 1929'la birlikte düşük tarifelerin kalkması ve devletin gümrükler üzerinde tam yetkili hale gelmesi, devletçi uygulamayı mümkün kılacak önemli bir gelişme kabul edilmiştir.

1930'lu yıllarda dünya buhranının devlet gelirlerini azaltıcı etkilerini gidermek amacıyla 30 Kasım 1931'de İktisadi Buhran Vergisi ve Muvazene Vergisi uygulamaları getirilmiştir. Gelirler ayrıca alkol, tütün sigara kâğıdı, tuz, kibrit, şeker, petrol gibi geniş kitlenin tükettiği malların devlet inhisarına alınarak, çoğu malda dolaylı vergilere eklenen tekel fiyatları yoluyla da arttırılmıştır. 1929'da Lozan Antlaşması kısıtlamaların kalkması ile gümrük vergilerinin artacağı beklentisi ise gerçekleşmemiştir. Ayrıca 1926'daki vergi reformunu izleyerek hükümet milli harcamalarının artan oranını bütçe geliri olarak kendisine aktarmaya başlamıştır. 1924'te bütçe gelirlerinin GSMH içindeki payı %9 iken 1934'te %20'ye yükselmiştir.¹⁵¹

2.1.2.3.8. Genel Değerlendirme

1929 ekonomik buhranı tüm dünya çapında etkili olan halen yüzyılın en büyük ekonomik buhranı durumundadır. ABD'de New York Borsası'nın çöküşü ile başlayan ekonomik buhran Amerika kıtası başta olmak üzere ekonomilerin büyük ölçüde gerilemesine, işsizlik dolayısıyla da önemli sosyal bozulmalara sebep olmuştur.

Türkiye 1929 Dünya Ekonomik Buhran'ında etkilenen ülkelerden biri olmuştur. Ancak gerek ekonomik yapısı gerekse Kurtuluş Savaşı'nı yeni tamamlamış bir tarım

¹⁵¹ Gülten Kazgan, Türkiye Ekonomisinde Buhranlar (1929-2001), İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008, s. 64-65

ülkesi olması, bunalımı sanayileşmiş ülkelerden daha hafif atlatmasını sağlamıştır. Buna rağmen bu dönemde hükümet politikaları yoğun bir şekilde eleştirilmiş, önlemlerin geç alındığı üzerine yorumlar yapılmıştır. Ayrıca yine bu dönemde buhranın ortaya çıkardığı sorunların çözümlenmesi amacıyla önemli kurumsal ve siyasal düzenlemeler yapılması, liberal ekonomik politikalardan devletçiliğe geçilmesi önemli gelişmeler olmuştur.

Dünya ticaret hacminin daraldığı koşullarda, Türkiye'nin ihracat hacminin 1929-1938 döneminde 1924-1928 aralığına kıyasla yavaşlayarak da olsa artmaya devam ettiği görülmektedir. Bu durum ülkenin buhran dönemi de olsa sanayileşme yolunda önemli gelişmeler gösterdiğini kanıtlamaktadır. Bu açıdan 1930'lu yıllar, gerek 1929'da patlak veren dünya ekonomik bunalımıyla birlikte liberal kalkınmanın buhrana girmesi açısından, gerekse 1920'lerden itibaren kapitalist dünyayla bütünleşme ilişkilerini geliştirmiş olan Türkiye açısından istisnai bir konjonktürdür.

Ekonomik buhran üzerine ABD Başkanı Hoover, borç ödemelerini durdurma anlamına gelen bir moratoryum ilan etti. Türkiye bu doğrultuda 1931'den 1933'e kadar dış borç ödemeyi durdurdu. Sonuç olarak Türkiye, ekonomik buhranı, uyguladığı devletçi ve planlı ekonomi politikalarıyla daha az hasarla atlatmıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. 1929 DÜNYA EKONOMİK BUHRANININ TÜRK BASININA YANSIMALARI

3.1. 1929 Dünya Ekonomik Buhranının Günlük Gazetelere Yansıması

Michel Beaud'un kapitalizmin tarihi adlı kitabını incelediğimizde işleyişin birçok kere buhranlarla kesintiye uğradığını görürüz. Bu buhranların her biri ayrı bir araştırmayı gerektiren kendine has karakterler arz eder. Ancak 1500 yılından 1929 yılına kadar ki buhranların niteliksel olarak birbirine benzediği birçok kaynaktan karşımıza çıkan bir ifadedir. 1929 buhranı geçmişteki buhranlardan farklı ve belirgin özellikler taşıdığından 1929 buhranı ile birlikte buhranlara bakış açısı da değişmiştir. 1929 buhranını kendisinden önceki buhranlardan ayıran temel özelliklerden birisi kapitalizmin tarihinde yaşanan en büyük ve en kapsamlı buhran olmasıdır. Kapitalizm daha önce de birçok buhranlar yaşamış ancak bu buhranların hepsinden kendisini yenileyerek çıkabilmiştir. 1929 ekonomik buhranı hem buhranlara hem de buhran kuramlarına bakış açısını değiştirmiştir. Buhranların aşılması konusunda farklı görüşler olsa da buhranların savaşlarla aşıldığına dair görüşler ağır kazanmaktadır. 20. Yüzyılın ilk çeyreğinde meydana gelen ve ilk büyük dünya savaşı olan 1. Cihan harbi bir önceki buhran dalyasının çözümü niteliğinde bir tarihsel olay olarak kabul edilmektedir. 1. Dünya savaşının sebep olduğu büyük yıkımdan sonra savaşa daha sonra girmesi sebebiyle ABD'de kısa süreli bir refah dönemi yaşanmış olmasına rağmen yine de buhran beklentilerinin olduğunu görebiliyoruz. Ünlü iktisatçı Keynes 1929 buhranından önce buhranı önceden tahmin edebilmiş ve önlem alınmadığı takdirde çok büyük bir buhranın çıkacağını söylemiştir. Ancak Keynes'in söyledikleri liberalizmin temel ilkelerine aykırı olduğu için dikkate alınmamıştır. Günümüzde de batı ekonomisinin buhranlar konusunda bir ikilem karşısında olduğunu ve uluslararası bir kontrol olmadığı takdirde büyük bir buhranın her an olabileceğini söyleyen iktisatçılar vardır¹⁵²

1929 yılına gelindiğinde ABD'deki New York borsasının çökmesiyle başlayan buhran kısa sürede Avrupa'ya ve endüstriyel ilişkilerin hakim olduğu diğer bölgelere yayılmıştır. 1929 buhranının görünüşteki sebebi ABD borsasındaki aşırı spekülasyon

¹⁵² Bernard Rosier, İktisadi Buhran Kuramları, Çev: Nurhan Yentürk, İstanbul, İletişim Yayınları, 1994, s.11

görünmüş olsa da buhranın daha derin sebepleri olduğu kabul edilmektedir.1929 buhranı ilk başta ABD’de çıkacak ve buhranın yansımaları Amerika da çeşitli sektörlerde hissedilecektir.

1929 buhranı Amerikan halkını fiziksel ve ruhsal olarak derinden yaralamıştır. İşten atılma korkusu derin tedirginliğe neden olurken işlerini kaybeden erkekler bir tahmine göre - 17 milyon aile reisi - depresyona girmiş.1929-1939 yılları arasında çok sayıda intihar girişimi olmuştur (Amerikalı iktisatçı John Kenneth Galbraith 1929 buhranı sonrasında insanların içine düştüğü umutsuzluğu řu sözlerle anlatır: “*önce zenginlerin intiharı sonra yoksulların ölümü geldi.*”). Açlık çeken binlerce insan bulabildikleri toprak parçalarına sebze yetiştirmeye çalışmış, kırsal alanlardan topladıkları böğürtlen, kuş üzümü gibi meyvelerle beslenmiştir. Kimse de para olmadığı için insanlar ürünlerini başka ihtiyaç maddeleriyle takas ederek hayatta kalmaya çalışmıştır (ancak günümüzde de sosyologların buhran olgusu üzerinde durmamaları tartışma konusudur). Buhran yıllarında yoksulluğun ciddi boyutlara ulaştığı New York, tezgâhlarında elma, ayva gibi meyveler satan yoksul işportacılarla dolmuş, çocuklar kötü beslenmenin, ilaç eksikliğinin sonuçlarını ömürleri boyunca çekmiştir. Birden fazla ailenin birlikte oturmak zorunda kaldıkları evler gettoya dönüşmüş, evliliklerle birlikte boşanmalar da azalmıştır. Çünkü insanların gidip oturabilecekleri başka bir ev yoktur.¹⁵³

Roosevelt’in New Deal (yeni düzen) uygulamalarıyla buhranın etkisi kısmen hafifletilse de buhranın on yıl içinde ABD’nin çehresini değıştirdiğini söylemek mümkündür.

1929 buhranı ile ilgili tartışmalar buhran sonrasında da devam edecektir.1929 buhranı özellikle iktisatçıların gündeminde olacaktır. Ancak buhranları analiz ederken sadece bir disiplin ile yetinmek konunun anlaşılmasında yetersiz kalacaktır. Konunun toplumsal arka planı da vardır ve bu da sosyoloji biliminin alanı içerisine girmektedir. Biz 1929 buhranını incelerken konunun sosyolojik yanını da incelemeye çalışacağız. Çünkü buhran sadece ekonomik bir olgu olarak incelenmemeli tarihsel ve sosyolojik bir olgu olarak da incelenmelidir. Toplumsal yaşamın her alanında etkisi olan ve tüm değerleri alt üst eden bir gelişme olarak ele alınmalıdır.

En başta belirtmek gerekirse 1929 buhranı kapitalizm içinde patlayan bir buhrandır.1929 buhranı unutulmamalıdır ki kapitalizm tarihinde yaşanan en büyük ve en kapsamlı buhrandır.1929 buhranı bütün dünyada etkili olmuş ve buhranda genç

¹⁵³ “The Great Crash”, Alev Alatlı, www.alevalatli.com, Çevrimiçi, 21.12.2017

Türkiye Cumhuriyeti' de etkilenmiştir. Buhranın etkisi ile Türkiye'de; Fiyatlar artmış, dış ticaret dengesi bozulmuştur. Başlangıçta tarım kesimindeki nüfus yoksullaşmış ve köylüler vergi ödeyemez bir duruma gelmiştir. Buhranın etkileri zamanla tüm topluma yayılmış ve toplumda sızlanmalar başlamıştır.¹⁵⁴

Türkiye' de cumhuriyetin kurulmasından 1929 buhranına kadar ekonomik, toplumsal üs alanlar da çeşitli adımlar atılmasına karşın 1929 buhranını Türkiye'nin fakirlik içerisinde karşıladığını söyleyebiliriz.1923'te toplanan İzmir İktisat Kongresi'nde kabul edilen ilkeler gerçek anlamda bir kalkınma sağlayamamıştır. Kongrenin temelde liberalizmin ilkelerinin kabul edildiği bir kararlar bütünü olduğu düşünülse de sonuç olarak uygulama da tamamen bu ilkelere uyulmadığı görülecektir.

İzmir İktisat Kongresin' den sonra Lozan Antlaşması imzalanmıştır. Kongrede alınan kararlar yeni kurulan Türk Devleti'nin bir ulus devlet olarak medeni dünyanın bir parçası olduğunu, siyasi ve ekonomik anlamda yönünün komünist Sovyetler olmadığını batı dünyası olduğunu mesajını da dünyaya duyurmuştur. Ancak İzmir İktisat Kongresi'ne rağmen kırsal alanda ve tarımda yeterince gelişme sağlanamamış geleneksel yapı devam etmiştir. Bu durum iktidar kadrolarını umutsuzluğa sürüklemiş, 1920'li yıllardaki ekonomi tüm uğraşlara rağmen genç Türk Cumhuriyeti'nin yüzünü güldürememiştir.¹⁵⁵

Cumhuriyetin ilk adımlarını attığı 1920'li yıllarda, liberal serbest piyasa düzenine dayalı bir ekonomi politikasının kurulmaya çalışıldığı görülmektedir. Liberal serbest piyasa ekonomisinin yerleştirilmesine yönelik çalışmaların en tipik örneği kararı İzmir İktisat Kongresi'nde alınan aşar vergisinin kaldırılmasıdır. Kurtuluş Savaşı'nın getirdiği yıkım ve yoksulluğun ortadan kaldırılması önemli ölçüde başarılı olmuş olsa da istenilen ekonomik gelişme tam olarak sağlanmamıştır. Kısaca uygulanan liberal piyasa ekonomisi yoksulluğa ortadan kaldırmış olsa da 1929 buhranı ekonomi de yeni arayışlara sebep olmuştur. 1929 buhranı, sonuçları itibari ile liberal piyasa ekonomisin den uzaklaşmayı gerekli kılmıştır.¹⁵⁶

Yeni rejimin imparatorluğun tasfiyesi üzerine kurulduğu¹⁵⁷ düşünülürse, o dönemde rejimin dünyadaki konjonktüre uygun olarak yeniden tanımlanması ve

¹⁵⁴ Tefik Çavdar, "Türkiye Ekonomisinin Tarihi (1900-1960)", Ankara, İmge Kitapevi, Eylül 2003, s.225

¹⁵⁵ Çavdar, a.g.e., s.223

¹⁵⁶ Çavdar, a.g.e., s.223-224

¹⁵⁷ Recep Ertürk, "Türk Sosyolojisinde ve Cumhuriyet Döneminde Köy Tartışmaları", İÜEF Yay. No: 3406, 1997, ankara, s.46

uygulanen politikalarında bu konjonktüre uygun olmasını gerektirmekteydi. Cumhuriyet kadrolarında amaç yeni bir devlet ve yeni bir toplum oluşturmaktır. Eskinin tasfiyesi ve karşıtı olma zorunluluğu sebebiyle yeni devlet kendisini milli bir Türk devleti ve batılı bir devlet olarak adlandırmıştır. Bu doğrultuda batı ile çatışmamaya ve entegre olmayı temel alan “tarım endüstri işbirliği” şeklinde ifade edebileceğimiz ilişki biçimi Cumhuriyet rejiminin temel ilkesi olmuştur.

Tarım endüstri işbirliği ilkesi devlet ile halk arasındaki ilişkinin de belli bir sosyolojik çerçeve içerisine oturtulacağını göstermektedir. Böylece batı ile uyum içinde varlığını devam ettirebilmenin imkânı da sağlanmış olacaktı. Sanayi batıyı tanımlayan temel özellik olduğundan yeni devletin varlığını sürdürebilmesi için zenginliğin köyde, tarımda ve doğada aranması gerekmektedir.¹⁵⁸

Türkiye bu koşullar altında 1929 yılına oldukça büyük bir iyimserlik içinde girmiştir. Başbakan İsmet İnönü 1929 yılının Haziran ayında yaptığı bir konuşmada bu iyimserliği şöyle dile getiriyordu.

*“İktisadi vaziyetimiz ümitle dolu yeni bir devirdedir. Yedi seneden beri bazı mahdut vilayetlerimizde az çok devam eden ve bilhassa son üç senede ziyade darlaşan ziraat ahvali daha müsait bir devreye giriyor. Geçmiş dar senelerin intibahımızı açan derslerini önümüzdeki senelerde tatbik etmek başlıca emelimizdir. Emin olabilirsiniz ki halk iradesinin mesul adamı sayılmak değerini, güçlük ve sıkıntı zamanlarında yıpranmayan cesaret ve gayretle olduğu kadar geniş zamanda afiyi hazırlayan tedbirlikte anıyoruz.”*¹⁵⁹

Bu dönemdeki iyimser havanın genellikle iki önemli beklentiden doğduğunu söyleyebiliriz. Bunlardan birincisi o yılki tarımsal üretimin iyi olacağı beklentisiydi. Bu tahminin doğru çıkması halinde tahıl ithalatını azaltacak, ihracatı artıracak ve hükümetin özlemini duyduğu yatırımları yapabilmesine olanak sağlayacaktı. İkinci beklenti ise yıl ortasında gümrük vergilerini artırabilme olanağı idi. Bu, ülkeye özellikle sanayi alanında önemli gelişmelerde bulunabilme imkânı verecek ve hükümete yeni bir

¹⁵⁸ Recep Ertürk, “Türk Sosyolojisinde ve Cumhuriyet Döneminde Köy Tartışmaları”, İÜEF Yay. No: 3406, 1997, Ankara, s.73

¹⁵⁹ İlhan Tekeli, Selim İlkin, 1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları, ODTÜ İİF Yayınları, No: 30, 1977, Ankara, s.75

gelir kaynağı sağlayacaktı.¹⁶⁰ Ancak hepsinden önceki iyimserlik devletin yeni kurulmuş olmasıydı. Sosyal alanda yapılan inkılaplarla yeni ve modern bir batılı devlet olduğumuz ilan edilmiş ve bu inkılaplar batıdan da kabul görmüştür.

İlk beklenti büyük oranda gerçekleşmiştir. Belli başlı tarım ürünlerinde önemli ölçüde artış sağlanmıştır. Aynı şekilde gümrük vergileri de artmıştır ve yerli üretim olan mallardan azami vergi alınmıştır.

Ancak bu beklentiler 1929 Dünya Ekonomik Buhranı sebebi ile kesintiye uğramıştır. Türkiye ekonomisi buhrandan etkilenmiştir. Tarım ürünleri ihraç edip yerine sanayi ürünleri alma ve böylece dış ticaret açığını kapatma mantığı buhranın etkisi ile işlemez olmuştur. 1929 buhranından en fazla etkilenen sektör tarım sektörü olmuştur. Bu nedenle tarım ürünlerinin fiyatları düşmüş bu nedenle çiftçiler yoksullaşmış hatta vergi ödeyemez duruma gelmişlerdir.

1929 buhranı genç Türkiye Cumhuriyeti'nin yöneticilerini kısa sürede çözmek zorunda oldukları çeşitli sorunlarla yüz yüze bırakmıştır. Bunlar;

- İthalat ihracat dengesinin sağlanması
- Türk parasının değerini koruması
- Tasarrufun milli bir politika olarak topluma benimsetilmesi gibi konular yöneticilerce sorun olarak algılanmış ve bu doğrultu da çalışmalar yapılmıştır.

Biz bu çalışmada sorunların basına nasıl yansıdığını değerlendirerek o yıllarda gelişmelerin topluma nasıl aktarıldığını ortaya koymaya çalışacağız.

1929 buhranını anlamak 1930'lu yılların toplumsal tarihine ışık tutacak ve aynı zamanda devlet ile toplum arasındaki ilişkilerin anlaşılmasına da yardımcı olacaktır. Bunun içinde öncelikle 1929 buhranının yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde nasıl kavrandığının anlaşılması gerekmektedir.

Sosyal bilimlerde bilgiye ulaşma açısından basın, kendi başına olayların genel akışını anlamakta kullanılan kaynaklardan birisi olarak bize dönemi analiz etmede önemli argümanlar sağlar. Aynı zamanda gazeteler bir ideolojinin taşıyıcısı olma özelliği kazanarak belli görüşlerin aktarılması açısından önemli bir özellik taşırlar. Bu nedenle olay ya da olguların basına yansması, basına tarihe kaynaklık edecek üzerinde durmaya değer bir özellik kazandırır.

Çeşitli bakış açısı ve düşünceleri topluma yayma aracı olan gazete ve dergilerin çeşitli toplumsal ihtiyaçlara verdiği yanıtla toplumsal bir ilişki biçimi olarak önemli bir

¹⁶⁰ Tekeli, İlkin, a.g.e., s.75

görevi olduğunu biliyoruz. Ayrıca gazete ve dergiler dönemin özelliklerini yansıtmaları ile bir belge niteliği taşımaktadırlar. Tarihte belgelerle var olduğuna göre dönemin aydınlatılmasında gazete ve dergiler tarihe yardımcı olan argümanlar olacaktır.

1929 buhranının genç Türkiye Cumhuriyeti'nde nasıl algılandığını anlayabilmek için buhran yıllarında ülkemizde çıkan belli başlı gazete ve dergileri tarayarak buhranla bağlantılı haberleri topladık. Çalışmamızda gazeteleri tanıtmak gibi bir amacımız yoktur. Genel olarak 1929 buhranının basına yansımalarını incelemeye çalıştık.

1929 ve daha sonraki yıllarda Türkiye'de çıkan gazetelerde borsa değişimlerini, lira ve sterlin değerindeki yalpalanmaları, tahıl fiyatlarını, dış ticaret dengesini, dünyadaki siyasi gelişmeleri vs. birçok haberi görebilmekteyiz.

1929 buhranının gerçekleştiği yıllarda Türkiye'de çıkan belli başlı gazeteler Cumhuriyet, Milliyet ve Hâkimiyet-i Milliye'dir. Bu gazetelerden Cumhuriyet ve Hâkimiyet-i Milliye'nin rejimle organik bağları olması açısından incelemeye değerdir. Ayrıca Cumhuriyet Gazetesi'nin belli bir misyonu yüklediğini belirtmeliyiz. Cumhuriyet rejiminin yeni bir toplum yaratma ideali ve topluma vermek istediği mesajlar özellikle Cumhuriyet Gazetesi'nde yer bulmuş, gazete adeta cumhuriyet rejimi ile toplum arasında bir köprü görevi üstlenmiştir.

1929 buhranının başladığı yıllarda Türk basınını genel olarak değerlendirirsek 1929 buhranının yeterince önemsenmediği ve haber konusu yapılmadığı dikkat çeken önemli bir noktadır. 1929 Dünya Ekonomik Buhranının ABD'den Avrupa'ya sıçraması ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Avrupa ile olan ekonomik ilişkilerinin etkilenmesi ile beraber buhranla ilgili yazı ve haberlerin gazetelerde boy gösterdiğini görüyoruz. 1920'li yılların sonunda gazete ve dergilerin dağıtımının büyükşehirlerle sınırlı olduğu da bir gerçektir. Buradan da anlaşılıyor ki Türkiye de halkın buhranla ilgili yeterince bilgilendirilmediği ve buhran algısını Türkiye'nin daha sonralardan algıladığı anlaşılmaktadır.

3.1.1. Buhranın Sebepleri

1929 Dünya Ekonomik Buhranı Amerika Birleşik Devletlerinde New York Wall Street Borsası'nın 24 Ekim tarihinde çökmesiyle başlamış ve kapitalizmin hâkim olduğu bölgelere kısa bir sürede yayılmıştır. Yeni kurulmuş Türkiye Cumhuriyeti de buhrandan etkilenmiştir. Buhranın Türk basınına ilk yansımalarını Türk parasının

değerinin düşmesi ile ilgili haberlerde görüyoruz. Buhranın sebepleri ile ilgili haberler ve yorumlar ise buhrandan bir ay sonra çıkmaya başlamıştır. Buhranın sebebi hakkında ilk haber ve yorumu Cumhuriyet Gazetesi'nin 16 Kasım 1929 tarihli basımında görüyoruz. Gazetenin bu basımında Yunus Nadi “Avrupa’da Buhran” başlıklı yazısında buhranın sebeplerine ve niteliğini şöyle yorumlamıştır!

“Ortalığa bir iktisadi buhran hâkimdir. Bütün parayı kendi kasalarına doldurmuş denilen ve bu itibarla para noktasından dünyanın merci sayılan ABD New York Borsası'nın son felaketleri ile sarsıldı(...) Buhranın aksi tesiri zaten hasta olan Avrupa'ya yavaş yavaş, uzaktan gelen dalgaların hiç acele etmeyen ittıradı ile geliyor(...) Bütün Avrupa'da geceyi gündüze katan çalışmaların mahasalı bir gün bir lokma ile bir hırkayı dahi temin edemeyecek hale düşecek diye korkuluyor. Alelade iflasların binlerle kaydolunan adedine son zamanlarda bankaların tatili tediyatı dahi inziman etmeye başladı. Hülasa zahiri hali mamur ve abadan olan Avrupa'nın iç yüzü müthiş hastalıkların ihtiyaçları içinde kıvranıyor(...) Bizim gibi biraz kenarda olan milletler için vaziyeti dikkat ve basiretle takip etmekten büyük faydeli dersler alınabileceğine şüphe yoktur”¹⁶¹

Yunus Nadi bu yazısında Avrupa ekonomisinin hastalıklı olduğunu ve ABD'den gelen bu buhranla Avrupa'nın daha fazla etkileneceğine ayrıca Türkiye gibi merkezde olmayan, dünya ekonomisiyle özellikle de kapitalizm ile fazla ilişkisi olmayan ülkelerin buhranı iyi takip edip tahlil ederek buhrandan korunabileceğine değinmiştir.

Yunus Nadi'nin yazısını daha geniş bir çerçevede değerlendirirsek şunları söyleyebiliriz; Türkiye batı ile “Endüstriyel tarım iş birliği” olarak belirtilen ilişki biçimi ile cumhuriyetin ilk yıllarında irtibat kurmaya amaçlamıştır. Buhran yıllarında da batı ile aynı felsefe ile ilişkilerini devam ettirmiş ve tarımsal ürünler ihraç ederek ekonomisini canlandırmaya ve de dış ticaret açığını kapatmaya çalışmıştır. Türkiye Cumhuriyeti kurulduğu dönemden itibaren tarım ülkesi olarak tanımlanmış, sanayileşmesini tamamlayamadığı için kapitalistleşmesini henüz gerçekleştirememiştir. Genç Türkiye Cumhuriyeti dünya ekonomisi ile (özellikle kapitalist dünya ile) sıkı bağları olmayan bir ülke olduğu için 1929 buhranından fazla etkilenmiştir.

¹⁶¹ Yunus Nadi: “Avrupa’da Buhran”, Cumhuriyet Gazetesi, 16.11.1929, s.1

1930 yılına gelindiğinde ise gazetelerde 1929 buhranının uluslararası boyutuna dair haberleri ve yorumları görüyoruz. Bu haberler de ağırlıklı olarak 1. Dünya Savaşı'nın sebebi olduğu ağır yıkımlar, ülkelerin silahlanmaya fazla harcama yapması, savaş sonrası aşırı üretim 1929 buhranının temel nedenleri olarak gösterilmiştir.

“Dünyanın en zengini ABD bile geçen yılın sonunda New York Borsa'sını vuran buhranın kötü etkileri altındadır(...) Bütün bunlar savaşın sanayi ve para üzerindeki kötü etkilerinden kaynaklanıyor. Savaş sırasında istihsalat az olduğundan mevat ve eşya hususunda hâsıl olan boşluğu doldurmak için savaştan sonra istihsalata hız verildi. Fazla üretim ise ihtiyaçların üzerinde olduğundan istihlak sahası bulamaz. Bunun dışında savaş nakdi bir teşevvüş husule getirmiştir. Bu ise eşyanın fiyatına etki eder”¹⁶²

1. Dünya Savaşı bittikten sonra bütün ülkeler üretime hız vermiş bunun sonucunda da aşırı üretim gerçekleşmiştir. Buhranı tek bir nedene bağlayan bu görüş Türkiye'yi de etkilemiştir. Şöyle ki tarım ürünlerindeki aşırı üretim fiyatların düşmesine sebep olmuş bu da Türkiye'nin tarım ürünlerinden elde ettiği ihracat gelirini büyük oran da düşürmüştür.

“Bütün dünyada fazla üretim olmuştur, bu yüzden mahsul para etmez olmuştur”¹⁶³

Cumhuriyetin Gazetesi'nin başyazarı olan Yunus Nadi'nin düşüncesine göre de 1929 buhranının temel sebebi aşırı üretimdir.

Dönemin gazetelerinde ağırlıklı olarak buhranın nedenin aşırı üretim olduğunu daha öncede söylemiştik. Türkiye 1929 buhranından etkilenmemiştir demek yanlış bir ifadedir, etkilenmiştir ama bu etkilenme Avrupa'nın kapitalist gelirinin çoğunu sanayi ürünü ihraç ederek elde eden kapitalist bir ülke değildir, birkaç kalem tarım ürünü ihraç etmekte bunu da ihraç etmese de kendi iç pazarında tüketen bir ülkedir.

“Biz memleketimizdeki bugünkü müşgilatı tamamen takdir etmekle beraber buna Avrupa'daki manası ile bir buhran tabirini vermek için kendimizde cesaret göremiyoruz. Memleketimizin istihsal ettiği eşyanın bir kısmı dâhilinde istihlak olabilecek şeylerdir(...) Bizim ihracat eşyamız zaten neveleri az olan birkaç kalem

¹⁶² Halil Mithat: “Dünya İktisadi Bir Bunalım İçindedir” Cumhuriyet Gazetesi, 17.02.1930, s.2

¹⁶³ Yunus Nadi: “İktisadi Buhran Niçin Zail Olmuyor?”, Cumhuriyet Gazetesi 22.06.1930, s.1

şeyden ibarettir. Bu eşyanın hariçte satılması buhran hasebile istihlak sahasının kapanmış olmasından değil, daha ziyade müstahsalatımızın iyi satılmak düsturuna riayet edilmemesi memleketimizdeki istihsalatın iktisadi kaidelere tabi olmaması ve ihracatının da henüz asri bir usül dâhilinde bulunmamasından ileri gelir”¹⁶⁴

Cumhuriyet Gazetesi başyazarı Yunus Nadi’de aynı düşünce ile 1929 buhranını şöyle değerlendirmektedir:

“Buhran hakikaten emsalsizdir, fakat bizim memleketimizin binnisbe daha az etkilendiğini söyleyebiliriz. Bunun sebebi buhrana tutulan eşya üzerinde bizim vasi mikyasta ihracatçı olmamaklıgımızdır”¹⁶⁵

Türkiye’de buhran döneminde gazeteler buhranın sebeplerini büyük oranda tek bir sebebe bağlamakta ve buhrandan kurtulmanın yollarını aramaktaydılar. Bu dönem Türkiye’de buhranın sebeplerini tek bir nedene bağlamadan geniş bir yelpazede konuyu analiz ederek değerlendiren yazarlarda mevcuttu, bunlardan biri Kadro Dergisi yazarı İsmail Hüsrev’dir. İsmail Hüsrev konuları çok yönlü düşünerek analiz eden bir yazardı. Yazar hem Hâkimiyet-i Milliye Gazetesinde hem de Kadro Dergisinde ekonomi ağırlıklı yazılar yazıyordu. İsmail Hüsrev 1929 buhranını farklı bir bakış açısıyla kaleme almış, buhranı bölümlere ayırarak analiz etmiştir. İsmail Hüsrev iki tür buhranla karşı karşıya olduğumuzu belirtmiştir. Birinci tür buhran: Kapitalist bölgelerde var olan ve devresel bir özellik taşıyan buhran. İkinci tür buhran: Kapitalist ilişkilerin var olmadığı bölgelerde var olan buhran. İsmail Hüsrev buhranı şöyle değerlendirir:

“Bu gün iki nevi buhran karşısındayız. Bunlardan biri satış diğeri Sombart’ın tabirince Expansiyon ya da sermaye buhranıdır. Zira istihsal ve münakalat tekniğinin inkişafı ile uzak memleketler zirai mahsulatının dünya merkez piyasalarını süratle istila etmesi arzı artırarak mütemadiyen fiyatları düşürmekte ve bir satış buhranı uyandırmaktadır (...) Expansiyon buhranı ise, herhangi bir Hause hareketinin inkitaa uğraması yüzünden olur. İstihsalin süratle bir inkişafını bir sükût takip eder. 1929 senesi New York Borsası buhranı zannedildiği gibi bir borsa buhranı değildir.

¹⁶⁴ Habi EDİP: “İktisadi Buhran”, Cumhuriyet Gazetesi, 17.10.1930, s.2

¹⁶⁵ Yunus Nadi:” M. Tardiyö’ye Göre Cihan Buhranı”, Cumhuriyet Gazetesi, 13.12.1930, s.1

Kapitalist iktisat sisteminin bünyesi bir hususiyetinin muayyen bir anında borsada tecellisiydi (...) Birinci medittir. Tedrici bir sukuttur. Hammadde memleketleri bu buhranın nüfuz dairesindedir. İkincisi devresidir. Seri bir yükselişi ani bir sukut takip etmiştir. Bu hadise yalnız yüksek kapitalist iktisat çerçevesi dâhilinde görülebilir. Birincisi henüz bu çerçeveye girmemiş memleketlerin hususiyetlerinden doğar”¹⁶⁶

1929 Dünya Ekonomik Buhranına Kadro Dergisi’ndeki yazılarında kendi dönemindeki yazarlardan daha farklı ve özgün bir bakış açısı getiren İsmail Hüsrev buhrandan etkilen ülkeleri kapitalist olan ve olmayan diye ayırarak buhranı daha iyi analiz edebilme olgusunu yakalayabilmiştir. İsmail Hüsrev’e göre 1929 buhranı kapitalizmin bünyesinde oluşan yapısal bir sorundur. Kapitalizm ekonominin aşırı ısınmasıyla oluşan buhran özellik sanayileşmiş ülkelerde etkili olmuştur. Hammadde satan, merkezde olmayan sanayileşmemiş ülkelerde buhran ikinci derecede etkili olmuştur. Sanayileşmemiş ülkeler de (bu ülkelerin çoğu tarım ülkesidir) buhran sadece tarım ürünleri fiyatlarında düşüşle kendini hissettirmiştir. Buhrandan çıkmanın yolu planlı ekonomiye geçmekle mümkündür. İsmail Hüsrev ekonomik hayatın iniş ve çıkış dönemleri olduğunu ve bu dönemlerin iyi analiz edilmediği takdirde sonuçlarının ağır olacağını belirtmiştir. İsmail Hüsrev ekonomideki bu iniş ve çıkışları objektif olarak analiz edebilmek için merkezdeki ülkeler (Almanya, İngiltere, ABD, Rusya) gibi dünya konjonktürünü takip eden kurumların oluşturma zorunluluğundan bahseder:

“İktisadi hayat nasıl yularsız bir at gibi başıboş bırakılır. Bu insiyaki kuvvetlerin fevkine yükselmek lazım. Bunların muharrik menbalarını, seyirlerinin istikametini bularak verecekleri neticeleri evvelden görmek iktisatçı bir devlet adamının vazifesidir.

İktisadi hayatın dinamiğini, yani konjoktürel seyrini, gemisini rotasından inhiraf ettirmemek için pusulanın başından ayrılmayan bir kaptan gibi muntazaman takip etmek, uzaktan görülen tehlikelere karşı mukabil tedbir almak lazımdır. İktisadiyatımızın bir kaptan köprüsüne ihtiyacı vardır. Ancak bu suretle insiyaki kuvvetlerin esiri olmaktan kurtuluruz. Bu kaptan köprüsü istatistik ve istihbarat büroları

¹⁶⁶ İsmail Hüsrev: “Buhran Hakkında Âlimler Ne Diyorlar?”, Hâkimiyet-i Milliye, 29.09.1930, s.2

ile çalışan, iktisadi faaliyetlerimizde bize rehberlik eden konjonktür müessesinden başka bir şey değildir”¹⁶⁷

1929 buhranı kapitalist ekonominin dünya konjonktüründe gözden düşmesine sebep olmuştur. Bu durumun sonucunda devlet ekonomiye müdahil olmuştur. Almanya, İngiltere, ABD ve Rusya gibi önemli ülkeler dünya ekonomisini araştıran, piyasanın işleyişine dair çeşitli istatistik veriler toplayan kurumlar kurmuşlardır. Bu kurumların kurulma amacı: Dünyada ki ekonomik gelişmeleri izlemek ve gelişmelerin söz konusu ülkede ne gibi etkiler yapabileceğini araştırmaktır. Bu kurumlar İsmail Hüsrev’in dikkatini çekmiştir. İsmail Hüsrev istikrarlı ve buhransız bir ekonominin ancak bu kurumlarla mümkün olabileceğini vurgulamıştır.

Kapitalist ekonominin sürekli buhranlarla sarsılması ve 1929 buhranına kadar önceki buhranlardan kendini yenileyerek ve devlet müdahalesine gerek kalmadan daha güçlü çıkabilmesi ekonomik buhranlarla ilgili belli bir bakış açısının yerleşmesine sebep olmuştur. Bu bakış açısına göre buhranlar ekonomik dengeyi ve ilerlemeyi sağlayan bir olgudur. Cumhuriyet Gazetesi yazarlarından Alaettin Cemil’de bu görüşü destekler nitelikte buhranların yıkıcı olmaktan çok yapıcı özellikte olduğunu savunan yazılar yazmıştır.

“İktisadi buhranları periyodik bir hale gelerek önüne geçilmesi kabil olmayan buhranlardır. Fakat bu buhranlar zannolunduğu gibi imha edici değil tamir edicidir. İktisadi buhranlar, iktisadi muvazeneyi temin eden birer ihtilal ve inkılaplardır”¹⁶⁸

Buhranların yok edici imha edici olmadığını söyleyen Alaettin Cemil yazısının devamında 1929 buhranını her tarafa dehşet saçtığını söylemektedir. Alaettin Cemil yazısını kaleme aldığı tarihte 1929 buhranı en ağır bir şekilde etkisini hissettirdiği bir dönemdir. Bu dönemde ABD’de yoksulluk sefalet ve açlık önemli boyutlara ulaşmış işsiz sayısı milyonları bulmuştur. Kapitalizmin ilkelerini bütün dünyada sorgulandığı tartışıldığı ve buhranın yıkıcı etkilerinin dünyayı etkilediği (özellikle kapitalist ülkeleri) bir dönemde Alaettin Cemil’in buhran yorumu özgünlükten oldukça uzaktır. Aynı yazıda Alaettin Cemil 1929 buhranını sadece üretim fazlasıyla açıklanamayacağını

¹⁶⁷ İsmail Hüsrev: “Bir Konjonktür Müessesesine İhtiyacımız Var”, Hâkimiyet-i Milliye, 13.10.1930, s.1

¹⁶⁸ Alaettin Cemil: “Dünya Buhranı ve Biz”, Cumhuriyet Gazetesi, 04.01.1930, s.3

buhranın ekonomik sebeplerle meydana geldiğini ifade ederek bu sebepleri şöyle açıklamıştır:

“Buhranın sebeplerini başka yerde aramak icap ediyor. Bu sebepleri: Müstehlikleri ve kapitalistleri iştirâ kuvvetlerinin bozulmasında buluyorlar. Yani para darlığında. Hülasa umumi buhranını sebepleri mali sebeplere ve iktisadi muvazene unsurlarına irca edildikten sonra bizim içim mesele de taayyün etmiş oluyor.”

Alaettin Cemil aynı tarihlerde kaleme aldığı başka yazısında savaşın getirdiği ağır ekonomik durumun ancak ekonomik buhranla atılabileceğini şöyle ifade eder:

“On seneden beri umumi harbi masraflarını ödemeğe ve bunları amorti etmeğe çalışan insanlar bu yüzden meydana gelen hayat pahalılığı belasından ancak bu periyodik buhranlar ile tedricen kurtulabilecekler ve ucuzluk bu surette yerleşecektir.”

Alaettin Cemil’in yazısını kaleme aldığı dönemde dünyanın ve Türkiye’nin ahvali şöyledir: Almanya’da yaklaşık 5 milyon insan işsiz ABD, İngiltere ve Fransa ciddi ekonomik problemlerle uğraşmakta, fabrikalar peş peşe kapanmakta ve insanlar bir tas çorba ve bir ekmek için saatlerce kuyruğa girmektedir Türkiye’de ise bu dönemde kapitalist ülkelere göre daha iyimser bir tablo çizmek mümkün yine de bu dönemde ülkemizde işsizlik ve yoksulluk artmak da hatta dilenci sayısının daha önce görülmemiş boyutlarda arttığı söylenmektedir. Buhranın etkilerini dünyada geniş bir alanda hissedildiği ve toplumsal yaşamın her alanında buhranın etkileriyle karşılaşıldığı bir dönemde Alaettin Cemil’in buhran yorumları realiteyi yansıtmaktan oldukça uzaktır. Yine aynı yazı içerisinde Alaettin Cemil buhranın ana sebebini fazla üretimde ziyade yanlış üretime bağlamaktadır.

1930’lu yıllarda buhran olgusu bir ihtilal ve inkılap olarak algılanmıştır. Bu olguya dair yazıları o yıllarda gazetelerde sık sık görmekteyiz. Ancak fiyat artışların ve pahalılığın buhranlarla geçeceğini, ucuzluğun buhranlarla geleceğini, buhranların yıkıcılıktan çok yapıcı nitelikte olumlu gelişmeler olduğunu söylemek ne derece doğrudur? Buhranların sebep olduğu yıkımın insanoğlunun ilerlemesi olarak algılanması buhran olgusunun gerçek manada anlaşılmadığının da bir göstergesidir. Buna rağmen bu dönemde buhranın alt yapısını geçmiş yüzyıllarda arayan, buhranın

sosyal ve siyasal bir arka planı olduğuna dair yazılara da rastlamak mümkün. Bu dönemde buhranın asıl sebebi olarak sadece savaşın ve fazla üretimin gösterilmeyeceği bunun sosyal bir arka planının olduğu, sanayileşme ile toplumsal yapının hızla gelişmesinin de buhrana etkilerini gazete yazılarında görmek mümkündür. Bu dönemde ilk kez sosyoloji biliminin gerekliliğinden bahsedilmektedir. Alaettin Cemil sosyoloji biliminin gerekliliğini şöyle açıklamaktadır:

“İnsanlar artık çok az ekmek yiyor. Buna mukabil daha çok et tüketiyorlar. Sanayinin terakkisinden beri, köyler boşalmaya başlayalıdan beri bu etçilikte günden güne terakki ediyor. Gıda rejimlerininse insanların yaşayışları ve iktisadi şartları üzerinde etkileri vardır. Bu gıda anketleri 7-8 milyonluk Belçika’da bile tam neticeler vermemiştir. Almanya daha evvel davranarak muhtelif yerlerde sosyoloji enstitüleri açmıştır. Bu müesseseler kıymetli malumat toplamaktadırlar. Memleketimizde de iktisadi çarelerin kararlaştırılmasından evvel yeni Türkiye’de değişen vaziyetin, köylünün ve şehirlinin gıda rejimlerinin ve mesken meselelerinin anlaşılmasına hulasa iktisadi ve içtimai anket ve tetiklere ihtiyaç vardır.”¹⁶⁹

Toplumsal değişimler daima sancılı olmuştur. Toplumsal değişmelerin cumhuriyetin kurulduğu dönemde ülkemizde de yaşandığını ve değişmelerin sağlıklı bir şekilde olabilmesi için sosyolojik kurallardan ve kaidelerden faydalanmanın gerekliliğinden bahsedilmektedir. Bu gerekliliğin sebebinin elde buhran ile ilgili yeterli bilginin olmamasındanır. Bu nedenle sosyolojinin yöntemleri ile bilgi toplanmasının gereğinden bahseder. Bu noktada basında buhran ile ilgili tartışmaların buhran ekseninden kayarak milli ekonominin kurulmasına yoğunlaştığını vurgulayabiliriz.

Buhranların ekonomik dengeyi ve ilerlemeyi sağladığına dair gazete yazılarının birleştiği ortak nokta buhranın normal bir olgu olarak algılanması vurgusudur. Gazetelerde buhranların gerçekleşmesinin toplumların ilerlemesini sağladığını aksi takdirde buhranlar gerçekleşmiyorsa ilerlemenin durduğu kanaatinin oluşmasıdır.

“Buhranın menşei ve sebepleri hakkında klasik telakki malumdur. Sırf sinai buhranların tetkikinden doğan bu telakkiye göre buhran istihsal fazlasından mütevellit bir hadisedir. İstihsal ile istihlak arasındaki muvazene, istihsalin artmasından dolayı

¹⁶⁹ Alaettin Cemil: “Dünya Buhranı Değil. İnkılap Vardır”, Cumhuriyet Gazetesi, 21.05.1931, s.5

zaman zaman bozulur. Cemiyet için bazen pek elim neticeler tevhit eden bu hadise haddi zatında iktisadi ilerlemenin, iktisadi faaliyet ve hayatiyetin mevcudiyetine delalet eden normal bir vakıadan başka bir şey değildir. Eğer buhran olmuyorsa, iktisadi inkişafın durduğuna hükmetmek lazım gelir. Bu itibarla buhranlar mevcudiyetini bize tasdik ettiren bir ahenk kanununa tevfikân her mütekâmil iktisadi camiada mütemadiyen tevali edecek ve her defasında muvazene tekrar teessüs ederek beşeriyet terakki yolunda ilerleyecektir. 19. Asrın her on senede bir muntazaman tekerrür eden buhranları iktisadi tekâmülün seyrini durdurmamıştır. Binaenaleyh buhranlardan yılmağa mahal olmadığı gibi çare aramaya da lüzum yoktur, buhranların çaresi bizzat buhranlardır (...) Yapılması gereken Milli İktisadi bir vahdet halinde toplamak, bütün iktisadi kuvvetleri birbirine bağlayacak şekilde bir teşkilata mahzar kılmak mevzuu bahistir ve hükümet bu noktada üzerinde çalışarak meclisin önümüzdeki içtimaina bazı teşkilat layihaları getirecektir.”¹⁷⁰

Buhran kavramını normal bir olgu olarak değerlendirip ele almakta ve buhranlardan çıkışın yine buhranlarla mümkün olabileceği vurgulanmaktadır. Fakat buna rağmen buhranlara karşı ülke olarak çeşitli önlemlerin alınması gerektiği de söylenmektedir.

1931 yılına kadar 1929 buhranına bakış açısı hep aynıdır. Bu bakış açısına göre buhranın sebebi savaş ve savaş sonrası yapılan aşırı ve yanlış üretimdir. Ama 1931 yılının sonlarına doğru Türk basınında buhranla ilgili bakış açısı yavaş yavaş değişmeye başlamıştır. Bu bakış açısına göre buhranın daha karmaşık sebepleri olduğu vurgulanmıştır. Cumhuriyet Gazetesi başyazarı Yunus Nadi daha önceki yorumlarını reddedercesine buhranın sebeplerini şöyle açıklamaktadır:

“Diğer dünya memleketlerindeki buhranın sebebi şimdiye kadar umumi surette fazla istihsalden mütevellit kıymet düşüklüğüne icra olunmaktadır. Ancak bu belki kendisinden az çok hakikat bulunan bir ifade şekli olmakla beraber buhranın yalnız fazla istihsal ile tarif ve ihata edilememiş bulunduğu da bu güne kadar muhakkak ve musaddak olan diğer bir hakikattir. Fazla istihsal, iştirâ kabiliyetinin azlığı birer sebep olmakla beraber, buhranın yalnız böyle bir iki sebebe irca olunmamakla izah

¹⁷⁰ Ali Süreyya: “Hükümete Göre Buhranın Sebepleri ve Çareleri”, Cumhuriyet Gazetesi, 14.08.1931, s.2

edilebilecek kadar basit bir şey olmadığı da bütün dünyada itiraf ediliyor. Buhran daha karışık bir meseledir.”¹⁷¹

Cumhuriyet Gazetesi başyazarı Yunus Nadi yazısının ilerleyen kısımlarında 1929 buhranının iktisadi boyutu kadar mali boyutunun da olduğunu ve uluslararası nakit para akışının da buhranda etkili olduğunu vurgulamıştır. Ancak Yunus Nadi yazılarında sözünü ettiği mali boyutun manasını tam anlamı ile açıklamamaktadır. Bu dönemde 1929 buhranına dair değerlendirmeler ve analizler basmakalıp tespit ve tahminlerden öteye gitmemiştir.

3.1.2. Türk Lirası'nın Değer Kaybı

1929 Dünya Ekonomik Buhranı'nın Türk basınına ilk yansıması Türk parasının değerinin hızla düşmesine dair haberlerdir. 24 Ekim 1929'da ABD'de meydana gelen ve Kara Perşembe olarak adlandırılan büyük buhrandan sonra Türk lirası İngiliz sterlini karşısında değer kaybedince bu durum gazetelere tedirginlik yaratacak bir şekilde yansımıştır.

“İngiliz lirası 1033,5 kuruş. Bu tereffüün sonu ne olacak”¹⁷²

1929 buhranının yeni başladığı tarihte Cumhuriyet Gazetesi'nde İngiliz parasındaki yükselişin önüne geçilemediği ifade edilmektedir.

“Bu meydana müderrislerimizden bir zat şu suretle beyan-ı fikir etmiştir. Ben sterlinin nasılsa alıştığımız dokuz yüzü geçmesine sebep göremiyorum. Bir memleketin hayat ve iktisadiyatı, birkaç kişinin, birkaç müessesenin danışıklı döğüşlü blöfüne terk ve teslim edilemez”¹⁷³

1929 buhranının yeni başladığı tarihte Cumhuriyet Gazetesi'nde Türk parasındaki değer kaybının spekülasyon olduğu ve bu durumun engellenmesi gerektiği vurgulanmıştır.

24 Ekim 1929'da Dünya Ekonomik Buhranı patlak verdikten sonra Türkiye'de ekim ayında olduğu gibi kasım ayında da Türk lirası değer kaybetmeye devam etmiştir.

¹⁷¹ Yunus Nadi: “İktisadi Buhran Etrafında”, Cumhuriyet Gazetesi, 05.11.1931, s.1

¹⁷² “İngiliz Lirası 1033,5 Kuruş”, Cumhuriyet Gazetesi, 21.10.1929, s.1

¹⁷³ “İngiliz Lirası Dün Akşam 1036'da kapanmıştır.”, Cumhuriyet Gazetesi, 23.10.1929, s.1

*“İngiliz lirası dün de fırladı: 1047,50”*¹⁷⁴

Paradaki bu kan kaybını önlemek için hükümet aralık ayında çalışmalara başlamış ve bu çalışmaların olumlu sonuçlarının kısa zamanda görüleceğine dair haberler gazetelere de yansımıştır.

*“İngiliz lirasının son günlerde yükselmesi hükümetin ittihaz edilecek tedbirlerde istical göstermesini mucip olmuştur. Maliye vekâleti hazırlıklarını ikmal ederek tedbirlerini iki güne kadar tatbikine başlanacaktır”*¹⁷⁵

Hükümetin Türk parasındaki değer kaybını önlemeye yönelik çalışmalarının olumlu sonuçlar verdiği dair haberler gazetelere yansımıştır.

*“ İsmet Paşa paramızın tabii kıymetini tespite karar verdi ve (...) iki günlük netice (...) birinci gün sterlin 1073’e, dün de 1048’ indi ”*¹⁷⁶

Türk parasındaki değer kaybının rahatsızlığı sadece Cumhuriyet Gazetesine yansımamış dönemin diğer gazetelerine de konu olmuştur. Bu gazetelerden biri olan Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi İngiliz sterlinindeki yükselişin toplumda genel bir sıkıntı yaratacağını ve buna neden olanların bir suç işlediği şu cümlelerle anlatılmıştır:

*“İngiliz lirası dün mü evvelki gün mü ne, tam 1115 kuruşa çıktı. Bu, milletin elindeki nakdi servete karşı bir tehlike ve sebep olanlar için bir suikast cürmüdür”*¹⁷⁷

*“Demek oluyor ki, İngiliz lirası hükümetin aldığı tedbirler neticesi, tenezzül ettiği fiatte kalmaktadır.”*¹⁷⁸

Gazetelere yansıyan bu haberler 1929 buhranının kamuoyundaki etkisini göstermesi bakımından mühimdir. Ancak dikkatten kaçmayan bir durum vardır o da: Türk parasındaki bu düşüşle, 1929 buhranının bağlantılı olduğunun belirtilmemesidir. Yani Türk parasındaki düşüş 1929 buhranından bağımsız ve de bağlantısız düşürülmüştür. Zaten 1929 buhranına sebep olan New York Borsası'nın çöküşüne de belli bir döneme kadar gazeteler de yer verilmemiştir. 1929 buhranı henüz daha Türk

¹⁷⁴ “İngiliz Lirası Dünde Fırladı: 1047,50”, Cumhuriyet Gazetesi, 27.11.1929, s.1

¹⁷⁵ “1068,5 Meşum Tereffüü Devam Ediyor”, Cumhuriyet Gazetesi,, 02.12.1929, s.1

¹⁷⁶ “İngiliz Lirası 1048’e Düştü”, Cumhuriyet Gazetesi, 08.12.1929, s.1

¹⁷⁷ “İngiliz Lirası 1115”, Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi, 07.12.1929, s.1

¹⁷⁸ “İngiliz Lirası 1024”, Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi, 21.12.1929, s.1

kamu oyununa sunulmamıştır. 24 Ekim 1929'daki New York Borsa felaketinin etkisi ile Türk kamuoyunda kasım ayında panik havası doğmuş ve bu felakete karşı hükümet ilk tedbirlerini aralık ayı içerisinde almıştır.

Buhran yıllarında cumhuriyet yöneticilerinin üzerinde yoğunlaştığı temel konulardan biri Türk parasının değerinin korunmasıdır. 1929 buhranının tüm ülkeleri etkilediği dönemde ise bu konu adeta bir ilke haline gelmiştir. 1929 Dünya buhranının yarattığı fırtınadan yurdu sakınmak için “serbesti”nin dışında yeni bir politikanın izlenmesi gereği ortaya çıkmıştır. Bir yandan ithalatı frenlemek, diğer yandan uluslararası finans ve ticaretin ülke ekonomisi üzerindeki etkisini azaltmak için yeni kambiyo rejiminin ilk adımı atılır. Türk parasını koruma yasası Şubat 1930'da kabul edilir.¹⁷⁹ Buradan anlaşılacağı üzere 1929 buhranının ilk etkisinin liberal serbest ekonomiye olan itimadın sarsılması olduğunu söyleyebilir.

Başvekil İsmet İnönü Türk parasını Koruma Yasası'nın gerçeklerini anlatırken konuya şöyle değinmiştir.

“ Hassas ve dikkatli olarak milli paranın halini ve istikbalini temin edecek kabili tasavvur bütün tedabire tevessül etmişizdir. Milli paranın kıymetini muhafaza etmeyi hükümet bir vazife addetmektedir. Ve memleket için milli paranın değerini muhafaza ederek bu uğurda her vasıtaya müracaat etmek hayati bir ehemmiyet haizdir. Milli para üzerindeki tazyikin nameşru olan sebepleri vardır. Bu sebeplerle mücadele etmek için hükümet sizden salahiyet istiyor. Milli para üzerinde en hassas ve müessir olan amil halkın itimadıdır. Türülü tedbirlerle dâhilde ve hariçte milli paramızın aleyhinde olarak gerek menfaatleri nokta-i nazarından gerek sakim emellerle hareket edenler varsa bunlar her şeyden evvel para üzerinde halkın itimadına taarruz ederler”¹⁸⁰

Türk parasının değerinin yabancı paralar karşısında korunması ve bu konuda hükümetin aldığı tedbirler ve çalışmalar günlük gazetelerde sıklıkla haber konusu

¹⁷⁹ Tefik Çavdar, “Türkiye Ekonomisinin Tarihi (1900-1960)”, Ankara, İmge Kitapevi, Eylül 2003, s.213

¹⁸⁰ Çavdar, a.g.e., s.213

olmuştur. Maliye Bakanı paranın korunmasına dair kabul edilen yeni yasanın gerekçesini ülkenin döviz ihtiyacı çekmesiyle açıklamaktadır.¹⁸¹

Türk parasını Koruma Yasası'nın kabulünden dört gün sonra Cumhuriyet Gazetesi başyazarı Yunus Nadi konu ile ilgili şu yorumda bulunmuştur:

“Milli paramızı düşürecek temel sebep döviz ihtiyacının çokluğu olabilir. Bu ihtiyaç kadar ne kadar çok olursa olsun sınırsız olamaz. Bu ihtiyaç kadar döviz bulundurursak mesele kalmaz. Döviz ihtiyacı ithal malların bedelinden kaynaklanır. Buna ihracatla karşılamak gerekir. Bu dengeyi sağlarsak sorun kalmaz. Hükümet bunun için ciddi çalışmalar yapıyor, hükümete ve sonuçlara güvenmeliyiz.”

Türk parasındaki değer kaybının önlenmesi konusu sıklıkla dış ticaret açığına bağlanmış ve bu açığın ithalatı azaltmakla kapanabileceği belirtilmiştir. Böylece bir nüsü bet bin nasihatten iyidir sözünü doğrularcasına 1929 buhranı; Türk ekonomisine dışarıya bağlı kalmadan, kendi kendine yeten ve temel ihtiyaçların giderilmesine yönelik üretim sağlama gibi fikirlerin doğmasına vesile olacaktır.

1923 yılında toplanan İzmir İktisat Kongresi'nde kabul edilen ekonomik politika: liberalizm idi. Ama 1929 yılındaki büyük kapitalist buhran liberal serbest ekonomilerin sorgulanmasına sebep olacaktır. Bu durum genç cumhuriyetin yönetici kadrosunu da etkilemiştir ve yöneticileri yeni ekonomi politikası arayışına itmiştir. Bu durumun sonucunda Türkiye'de: Ekonomi millileştirilmeye, dış ticaret açığı kapatılmaya ve paranın değerinin korunmasına çalışılmıştır. Bu başlıklar hükümetin gündeminde olduğu kadar basının gündemini de meşgul etmiştir. Cumhuriyet Gazetesi başyazarı Yunus Nadi dış ticaret dengesi ile paranın değeri arasındaki ilişkiyi irdelerek alınması gereken önlemleri şöyle sıralamıştır:

“Son günlerde İngiliz lirası bir miktar daha tereffüü göstermekte devam etti. Yani paramız düştü ve düşüyor. Memlekette hal olunacak meselelerin başında bu para kıymeti meselesinin olduğu bir daha anlaşıldı demek olur (...) paramızın sukutunda

¹⁸¹ Ulaş Kıpıl, özgür uyanık: “Türkiye Milli İktisat Tarihi: Devletçilik”, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2001, s.83

elbet muhtelif amiller vardır. Fakat bunların içinde ihracatımıza azlığını en başa geçirmekte hata olmasa gerektir."¹⁸²

Yunus Nadi yazısının devamında dış ticaret dengesinin sağlanması için toplumun tamamının katıldığı bir eylemin olması gerekliliğinden bahseder.

Buhranın patladığı dönemde Türk parasının kıymeti İngiliz sterlinine bağlıydı. İngiliz sterlinine bağlıydı. İngiliz sterlininin hem değer kazanması hem de değer kaybetmesi durumu Türk ekonomisini çok etkiliyordu. Bu nedenle sterlindeki en küçük bir dalgalanma bile dönemin gazetelerine yansiyabiliyordu. Sterlinin değer kaybetmesinin halk arasındaki sevincini Cumhuriyet Gazetesi şu satırlarla vermektedir:

*"Sabahleyin 1110 kuruşta açılan sterlin, Milli bankaların kambiyo satışlarının tevali etmesi üzerine 11'e doğru tedricen yuvarlanmağa başlamıştır. Salondaki fiyat temevvüçlerini gösteren elektrikli makinenin kayıtlarını takip için cadde üzerinde toplanan alakadar halk sükût puanlarının takabünü, içerisindeki acentelerle beraber yaşa nidaları ile karşılamışlar ve uzun uzun alkışlamışlardır."*¹⁸³

Buhran yıllarında Türkiye, parasının değerini korumak için dış ticaret açığı vermemeye önem göstermiştir. Türk parasının değerinin düşmesine karşın Türkiye 1930'lu yılların başından itibaren dış ticaret açığını kapatmaya çalışmış ve bu konuda önlemler almıştır. Bu önlemlerden bazıları şunlardır: ithalatı gümrük tarifeleri ile kısıtlamaya çalışmış, tarımsal ürünlerin içte fiyatlarını düşürerek ihracatı artırmaya çalışmıştır.

Türk parasının değerindeki düşüşün ithalatın kısıtlanmasıyla son bulacağına duyulan inanç bu dönemde basına da yansımıştır. Cumhuriyetin Gazetesi bu durumun önemini şu satırlarla vurgulamıştır:

*"İstihsal ve ihracatını artırmak, ithalatımızı mümkün olduğu kadar indirmek için iktisadi bir seferberlik ilanına ihtiyaç vardır."*¹⁸⁴

Yine Cumhuriyet Gazetesinde Maliye Bakanı ülkemizdeki buhranın temel sebebini ithalat olduğunu şu sözlerle belirtmiştir:

¹⁸² Yunus Nadi: "Paramızın Kıymeti", Cumhuriyet Gazetesi, 02.12.1921, s.1

¹⁸³ "Sterlin Nasıl Tenezzül Etti", Cumhuriyet Gazetesi, 06.12.1929, s.1

¹⁸⁴ Cumhuriyet Gazetesi, 04.12.1929, s.3

“Ayda yüz milyonluk ithalat iktisadı buhrana sebep olmuştur. Yeni gümrük tarifesi bu suni harekete meydan vermeyecektir.”

Türk basınına yansıyan bu haberlerden de anlaşılacağı üzere Türk Hükümeti kasım ve aralık aylarındaki paranın değerlerindeki düşüşü buhrana değil dış ticaret açığına bağlamıştır. Konunun bu şekilde algılanmasının temel sebeplerinden biri Türkiye'nin Lozan'dan beri beklediği gümrük vergilerini arttırabilme hakkına buhranın patladığı yıl kavuşmuş olmasıydı. Hükümet gümrük vergilerini 1929 sonrası artıracaklarını çeşitli ilanlarla duyurduğu için birçok tüccar iç piyasada yüksek fiyatlarda satabileceği ürünleri aşırı bir şekilde ithal etmiş ve bu durumda da hükümet istemeden de spekülasyonu körüklemiştir. Sonuçta bu durum spekülatif ithalatla paranın değerindeki düşüş arasında bir bağ kurulmasını sağlamıştır.

3.1.3. Dış Ticaretin Dengesi ve İç Piyasa

Buhran döneminde ekonominin düze çıkması için birbirini tamamlayan bazı önlemler alınmaya çalışıldı. Bunlar: Dış ticaret dengesinin sağlanması, ithalatı azaltmak için yerli malı kullanımının yaygınlaştırılması ve tasarrufun özendirilmesi gibi konulardır. Dönemin gazetelerinde haberlerin ana fikrini de bu konular oluşturmuştur. Özellikle dönemin gazetelerinde Türk parasının değerinin korunmasının yolunun ithalatı kısmaktan geçtiği, ithalatı kısmanın yolunun da yerli malı ve tasarruftan geçtiği konusu sıklıkla vurgulanan haberlerdi.

Buhran yıllarında hükümet lüks ve gereksiz tüketimin önüne geçmek ve böylece ithalatı kısmak için çalışmalarını hızlandırmıştır. 1927 yılında kurulan Ali İktisat Meclisi buhran yıllarında Türkiye'nin ekonomi politikasını belirleyerek hükümete yardımcı olan kurumların başında gelir. Ali İktisat Meclisi 1929 buhranından önce ekonomi politikalarına yön vermek amacıyla kurulmuş ancak buhran ile beraber işleyişi değişmiştir. Ali İktisat Meclisi buhran döneminde ise istikrarlı bir ekonomi politikası belirlenmesinde ve bu istikrarın devamı için toplumda çıkarları çelişen grupların anlaşmasını sağlayan uzlaştırıcı bir kurum niteliğindedir.

Buhran döneminde Ali İktisat Meclisi'nden başka hükümete yardımcı olmak için buhran ile beraber acil olarak kurulan yarı resmi bir başka kurum ise: Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyetidir. Cemiyet buhran ile beraber değişen iktisat politikasının değişimine destek olacak ve böylece bu konuda hükümete yardımcı olacaktır.

Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin amaçlarını üç başlık altında toplayabiliriz bunlar: Yerli mallarının tüketimini artırmak, tasarrufu teşvik etmek ve Yurt sevgisini aşılmasıdır. Bu üç görev ile cemiyet buhran döneminde geniş çaplı faaliyetlerde bulunarak görevini layıkı ile ifa etmiştir.

Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti amaçlarını gerçekleştirmek için çok yoğun bir çalışma programına girmiş ve halka yönelik kampanyalar başlatılmıştır. Cemiyetin çalışmalarına baktığımızda şunları görebiliriz: sergiler, seminerler, mitingler, her yıl bir kez tekrarlanan “*Tasarruf ve Yerli Malları Haftası*”, tasarrufun önemi ile ilgili eğitim kampanyaları vs. Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin ana kuruluş felsefesi toplumun tüketim alışkanlığını değiştirmektir. Buhran döneminde cemiyet gazetelere yerli malı kullanımını yaygınlaştırmak için İhap Hulusi ve Nurettin Kenan'a afişler hazırlattırılmıştır. Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin çalışmaları sıklıkla gazetelere haber olmuş, tasarruf özendirilecek haberler her gün gazete yazılarında kendine yer bulmuştur.

*“Tasarruf hepimizin milli vazifesi haline gelmiştir. Tasarrufta şuurlu olalım, tasarruf israftan ve lüzumsuz masraflardan sakınmakla başlar. Böylece; dış memleketlerde iktisadi ve mali münasebetlerimizde dengenin temini, dâhilde yavaş yavaş sermaye terakümünün temini, ayrıca ihtilati azaltıp ihracatı arttırmanın yolları aranmalıdır. Paramızın ıslahı namına bizden önce pek çok medeni ülkenin itina ile uyguladığı usulleri uygulamalıyız. Zaten iktisadiyatta her memlekete göre ayrı ayrı kaideler yoktur. İktisat kanunlarında dahi bütün memleketlere şamil olarak aynı sebepler, aynı neticeleri verir. Tasarruf için; iki elbiseniz varsa üçüncüsünü yaptırmayın, tramvay dururken otomobile binmeyin, pudraya, dudak boyasına para vermeyin, sinemaya, tiyatroya hafta da bir defa gitseniz olur, çay yerine ihlamur için paranız dışarıya gitmez, bu suretle arttıracağınız parayı bankaya götürün.”*¹⁸⁵

Cumhuriyet Gazetesi'nin bu haberi yorumladığımızda: Tasarrufla beraber birçok ekonomik sorunun çözülebileceğini, gündelik yaşamda toplumun tasarruf edebilmesi için nasıl davranması gerektiğinin kullarını belirtmekte, sinema tiyatro, pudra dudak boyası ve çay gibi lükslerden vazgeçildiği takdirde ekonominin refaha erişebileceğini söyleyebiliriz.

¹⁸⁵ “Tasarruf Hepimizin Milli Vazifesidir”, Cumhuriyet Gazetesi, 17.12.192, s.3

Kazım Karabekir'in ise tasarruf ve yerli malını özendirmek için yaptığı beyanatu şöyledir:

*“Kazım Paşa hazretleri: Milli tasarruf bir memleket meselesidir. Milli tasarruf cemiyetinden de bahseden paşa, cemiyet azalarının yerli malı giyeceği ve ailesine de yerli malı kullandıracağı şeklinde beyanat verdi. Kimin ailesi ecnebi malı giyerse O'nun zevcesine sözü geçmedi anlaşılacaktır.”*¹⁸⁶

Kazım Karabekir'in verdiği beyanattan şu yorumu çıkarabiliriz: Cumhuriyeti kuran vatansever kadroların yerli malı kullanımını ve tasarrufu özendirmek için kanunlar çıkardığını, toplantılar yapıp, cemiyetler kurduklarını bunun yanında toplumun gelenek ve göreneklerini bilip ona göre toplumun duygularına memleket için seslenmeyi de kendilerine milli bir görev saymışlardır.

1929 Buhranının patlak verdiği ilk günlerden beri sıklıkla vurgulanan döviz kıtlığı sorunu ve Türk Parasındaki değer düşüklüğü Türkiye'de ithalatın kısıtlanması, yerli malı kullanımı ve tasarrufu zorunlu bir hale getirmiştir. Bu nedenle yerli malı kullanımının bir gereklilik olduğu açık ve nettir. Başvekil İsmet İnönü 1929 yılının son günlerinde bu gerekliliği şöyle anlatmıştır:

“Devlet hayatında olduğu gibi, millet hayatında da kendi membaina, yani istihsaline kıfayet etmek endişesi, işte asıl büyük tedbir budur. Millet kendi istihsalinden fazla sarf etmeyerek, kanaatkâr bir hayata girmek mecburiyetindedir. Bu memlekette senede beş milyon liralık kahve iki milyon liralık çay tüketilmektedir. Geniş ormanları ile meşhur, henüz demiryolu uğrağı olmayan bir şehrimiz elektrik tesisatı için lazım olan direkleri demir olarak harice ısmarlamışlardır. Eğer istihsal atımız kıfayet etmiyorsa ve çalışkan vatandaş ekmekle kahve arasında kayıtsız kalacaksa, onun kahveyi tercih edip dermansız düşmemesi için, gücümüz yetiğince kulağına bağıracağız. Güzel lavanta sürünmüş ince ipekliler içinde Türk kızlarının cılız ve ciğeri çürümüş bir hale gelmesine muvafakat etmeyeceğiz. Anadolu dağlarının çiçeklerini başına takarak gürbüz vücutla cephane taşıyan anaları gibi, kızlarımızın; sağlam vücutlu ve yerli ipekleriyle dağ çiçeği kokusunu dalgalandırarak her şeyden evvel kuvvetleri,

¹⁸⁶ “Kazım Paşa Hazretleri: Milli Tasarruf Bir Memleket Meselesidir”, Cumhuriyet Gazetesi, 21.12.1929, s.5

kanaatkârlıkları, tasarruflarıyla kendi yuvalarını yılmaz kaleler gibi sağlamlaştırılmalarını isteyeceğiz."¹⁸⁷

Başvekil İsmet İnönü yazısında farklı tüketim normlarına sahip grupların ekonomik buhranın var olduğu bir dönemde ki alışkanlıklarını eleştirmektedir. Bunlar ki; kahve içtiği halde ekmek bulamayan, lavanta sürülmüş, ipek elbise giymiş fakat açlıktan ciğerleri çürümüş olan insanlardır.

Buhran dönemi Türkiye’inde yerli mallarının kullanımı ve tasarruf milli bir hedef ve gereklilik olarak algılanmış ve bu yeni yaşam tarzı ve yeni tüketim alışkanlığı basın-yayın aracılığı ile topluma benimsetilmek istenmiştir. Bu durumu konu alan bir haber Cumhuriyet Gazetesi’nde şöyle yer bulmaktadır:

*“İstikbal mücadelemizi nasıl başardıkça bu mücadeleyi de bemehal başaracağız.”*¹⁸⁸

Türk toplumunun milli duygularına seslenen slogan niteliğindeki benzer bir habere de Milliyet Gazetesi’nde rastlıyoruz:

*“Birinci hedef Akdeniz’di, ikinci hedef iktisat, vatandaş yerli malı kullan.”*¹⁸⁹

Gazete haberlerinden de anlaşılacağı üzere ekonomik bağımsızlık Ulusal bağımsızlık gibi algılanmış ve bu amaçla ekonomik mücadele de toplum birleştirilerek tek vücut haline getirilmek istenmiştir. Gazete haberlerini analiz ettiğimizde mevcut iktisadi sorunlar toplumun milli hislerine seslenen sloganlar şeklinde aktarılmakta ve toplumun bu konu da yardımı talep edilmektedir. Dönemin gazetelerinde dikkati çeken konulardan biri de ekonomik sorunların tartışılmaktan ziyade halledilmesi gereken milli bir sorun olarak toplumun her tabakasında aynı şekilde algılanmasıdır. Ayrıca bura da ekonomik sorunları kitlelere iletmesi bakımından gazetelerin önemini vurgulamadan da geçemeyiz.

Türkiye’de buhran döneminde gazetelerde sadece ekonomik sorunlar haber konusu olmamıştır, farklı konulara da yer verilmiştir. Bu farklı konulardan biri de güzellik yarışması konusudur. Türkiye tarihinde ilk güzellik yarışmasını bu dönemde Cumhuriyet Gazetesi 1929 yılında “*Mis Turkey*” olarak düzenlemiştir. Çoğunluğu Müslüman olan bir ülke de ve Türkiye’de ilk defa böyle bir yarışma düzenlenmiştir.

¹⁸⁷ Tefik Çavdar: “Türkiye Ekonomisinin Tarihi (1900-1960)”, Ankara, İmge Kitapevi, Eylül 2003, s.212

¹⁸⁸ “Ahd Ediyoruz: Hep Yerli Malı Kullanacağız.”, Cumhuriyet Gazetesi, 19.01.1930, s.1

¹⁸⁹ Milliyet Gazetesi, 16.06.1930, s.1

Dönemin gazeteleri bu yarışmaya çok ayrıntılı olarak yer vermişlerdir. Güzellik yarışması basında sadece ticari bir olay olarak algılanmamış, siyasi bir olay, batı ile bütünleşmenin bir başka yolu ve de bir yenileşme hareketi olarak algılanmıştır. Hükümet desteği ile bu yarışmayı düzenleyen Cumhuriyet Gazetesi dönemin eleştirilerine karşı şu cevabı vermiştir:

*“Büyük bir ciddiyet ve samimiyetle başarılı bir biçimde yerine getirildikten sonra, bütün dünyada yapılmakta olan bu işten bizler kendimizi hiçbir neden olmaksızın neden mahrum edecektik? Hangi kusurlar, hangi hata Cumhuriyetçi Türkiye’yi dünyanın gerisinde tutabilirdi”*¹⁹⁰

Türkiye’de yapılan bu ilk güzellik yarışması basında yerli malının kullanımını özendirmek için de kullanıldı. Cumhuriyet Gazetesi Türkiye güzelinin Paris’te yapılacak olan dünya güzellik yarışmasına katılmak için yaptığı hazırlıkları şu şekilde yazdı:

*“Milli müesseseler güzellik kraliçesi Mübeccel Hanım’ın yerli malları ile hazırlanmasına yardım ediyorlar.”*¹⁹¹

Özellikle Cumhuriyet Gazetesi Paris’te yapılacak olan dünya güzellik yarışmasında Türk yerli mallarını tanıtmak ve sergilemek için önemli bir fırsat yakalandığını sık sık haberlere konu ederek yer vermiştir:

*“Güzellik kraliçemiz Paris’te yalnız Türk güzelliğini değil, Türk mamulat ve mensucatını da gösterecektir.”*¹⁹²

Bu dönemde hükümet ekonomide kalkınmak için çeşitli araçlar ve hedefler belirlemiştir. Bu hedeflere ulaşmak için bazen milletin geleneksel duygularına seslenmiş (Kazım Karabekir’in yerli malını özendirmek için, “zevcesi yerli malı giymeyenin zevcesine sözü geçmiyor demektir.” Açıklaması hatırlanabilir) bazen de güzellik yarışması gibi radikal bir değişimi yerli malı reklamı için kullanabilmiştir.

3.1.4. Tarım

Buhran dönemi Türkiye’sinde tarımın ülke ekonomisi içerisinde ki etkisine baktığımızda

- Milli gelirin büyük bir bölümünü tarım oluştuyordu.

¹⁹⁰ Cumhuriyet Gazetesi, 03.09.1929, s.1

¹⁹¹ Cumhuriyet Gazetesi, 18.01.1930, s.2

¹⁹² Cumhuriyet Gazetesi, 20.01.1930, s.1

- Nüfusun büyük bir kesimi kırsal alanda yaşıyordu ve bu nüfusun tamamı tarım sayesinde istihdam ediliyordu.

Dönemin Türkiye'sinde tarımın ekonomide ağırlıklı olmasının doğal sonucu ekonomi politikalarının esas ilgili alanın tarım olması sonucu doğurmuştur.

1929 Dünya Ekonomik Buhranı'nın hissedildiği ilk günlerden itibaren Türkiye'nin temel ekonomik politika kaygısı dış ödemeler dengesinin düzeltilerek, paranın dışa karşı değerinin istikrara kavuşturulması teşkil etmiştir. Yani Türkiye, parasının değerini korumak için dış ticaret açığını kapatmak istiyordu. Bunun için tutulan yol oldukça basit ve sade olduğunu söyleyebiliriz. İthalatı azaltmak için, ihracatı artırmak, ithalatı azaltmak için gümrükte kısıtlama ve koruma tedbirleri alınınca, sanayi ürünlerinin iç piyasadaki fiyatları hem gümrük koruması dolayısıyla hem de ürün arzı talebe göre az olduğu için yüksek düzeyde kalmıştır. Oysa ihracatı artırmanın yolu ancak düşük fiyatla dünya pazarına daha çok tarım ürün ihraç etmekten geçmektedir. Öyleyse bu yönde alınacak tedbirler fiyat makasının tarım kesim aleyhine oluşmasını kaçınılmaz yapmaktadır. Sonuç olarak diyebiliriz ki 1929 buhranı en fazla kırsal üretim faaliyetleri üzerinde yani tarım üzerinde etkili olmuştur.¹⁹³

1930'lu yıllara kadar Türk ekonomisinde en fazla geliri getiren, zenginlik kaynağının tarım olduğu genel kabul görmüş bir gerçektir. Ancak 1929 buhranının koşulları ve diğer farklı sebeplerden dolayı tarımın ekonomi içerisindeki payı ve de dış ticaret açığını kapatmadı etkisi azalmıştır. Artık tarım ürünleri dış piyasada eskisi gibi gelir getiren bir sektör değildir Türkiye'de tarım ürünü satıp sanayi ürünleri almak imkânı kalmadığı gibi kırsal kesimdeki nüfus bile tarımdan geçimini sağlayamaz duruma gelmiştir. 1925'ten sonra Aşar vergisi kaldırılmış yerine nakdi vergi adında yeni bir vergi konmuştur. Bu vergi 1929 öncesine kadar devlet giderlerinin önemli bir kısmını karşılayabilmişken 1930 sonrasında malum gelişmeler nedeni ile nakdi vergi borcunu tarım kesimi devlete ödeyememiş bundan dolayı tarlalar el değiştirmiştir. Yani çiftçi vergi borcundan kurtulmak için tarlasını satmıştır. Tarım ürünleri dış piyasada satılmadığı gibi iç piyasada da fiyatlar olabildiğince düşmüştür. Buhran nedeni ile devlet giderleri nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturan kırsal kesimden dolayı vergiler

¹⁹³ İlhan Tekeli, Selim İlkin, "1929 Dünya Buhranında, Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları", Bilge Kültür Sanat Yayınları, No:300,2009, İSTANBUL, s.186-187

şeklinde tahsil edilmek istenmiştir. Bu dönemde köylünün aldığı gaz, tuz, bez, şeker vs. maddelerin fiyatları ithal maddeler olduğu için çok yükselmiştir.¹⁹⁴

Türkiye’de 1929 buhranının tarım üzerindeki etkileri 1931 yılında oldukça etkili olmuş ve 1930’lu yıllarda “*Buğday Buhranı*” adında haberler gazetelere konu olmuştur. Buğday buhranı ile ilgili ilk haberi Cumhuriyet Gazetesi’nde görüyoruz:

*“Savaştan sonra her ülke buğday tarımına aşırı önem verdi ve bu konuda ilerlemeler kaydetti. Böylece dünya buğday ile doldu taştı ve fiyatlar düştü. Mahsul maliyet fiyatının altında satılınca çiftçide dahi çalışma azmi kalmadı. Anlaşıldı ki az üretim nasıl iyi değilse fazla üretim de iyi değilmiş.”*¹⁹⁵

Cumhuriyet Gazetesi başyazarı Yunus Nadi, buhranın tarıma etkisi konusuna daha geniş bir açıdan bakarak buhranın sadece tarım sektöründe olmadığını belirtmiş ve buhranın gelecekteki seyri hakkında çeşitli tespitlerde bulunmuştur:

*“Fransız bakan M. Rist, fazla tarım üretiminden kaynaklı buhranın on seneye kadar uzanacak bir müddet için daha devam edeceğinin hesaba katılması lazım geldiğini söylemişti. Unutulmaması gereken bir teşhis! Tarım ürünlerinin fiyatlandırılması ve çiftçinin içinde bulunduğu durum düşünülürse, çiftçilerin seneye bu işle uğraşacağı düşünülemez. Başka işler arayıp bulamayacaklar ve tarımsal üretimde düşecek. Mesela yalnız tarımsal üretimde değildir. Dünya buhranı umumdur. Her madde üzerinde alıcı ihtiyatkârdır. Bunun olumsuz etkilerini düşünerek ayağımızı yorgana göre uzatmalıyız.”*¹⁹⁶

Bu dönemdeki gazeteleri tarım ile ilgili ana gündem maddesini oluşturan konular şunlardır: Türkiye’de yaşanan tarımsal buhranın dünya buhranından bağımsız olmadığı, devletin tarımsal üretim ve tarımsal ihracat işlerini organize etmesi gereği ve de devletin çiftçiyi desteklemesinin önemli olduğudur. Dönemin köşe yazarları ulusal gelirin büyük oranda tarımdan sağlandığını vurgulamış ve Avrupa’nın buğday

¹⁹⁴ Recep Ertürk, “Türk Sosyolojisinde ve Cumhuriyet Döneminde Köy Tartışmaları”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, No: 3406, 1997, Ankara, s.74-75

¹⁹⁵ “Buğday Buhranı”, Cumhuriyet Gazetesi, 24.06.1930, s.4

¹⁹⁶ Yunus Nadi, “Yorgana Göre Ayak”, Cumhuriyet Gazetesi, 23.07.1930, s.1

buhranına karşı aldığı önlemler haberlere konu olmuştur. Ayrıca buğday buhranının çözümüne dair yazılara da gazeteler de yer verilmiştir:

*“Masulatımızı cihan piyasasında müdafaa edilmeli. Geçen sene 18 kuruşa sattığımız buğday bu sene 6 kuruşa satıldı. Bizim milli servetimiz bu ürünlerden elde edilen gelir değımlidir? Avrupa ziraat dünyası bir kütle halinde beynelmilel dünyaya karşı cephe almıştır. Bu ziraat memleketlerinin ittihadına biz de ittihat etmeliyiz ve biz de mahsullerimizi müdafaa etmeliyiz.”*¹⁹⁷

Cumhuriyet Gazetesi başyazarı Yunus Nadi Türkiye’de üretilen tarım ürünlerinin dış ticarete hak ettiği değerde satılabilmesi için çeşitli Avrupa devletlerinin oluşturduğu birliğe katılması vurgulanmıştır. İsmail Hüsrev ise dünyada baş gösteren bir buhran olduğunu ülkemizin bu buhrandan etkilenmemesinin mümkünatının olmadığını savunmuştur. Hüsrev yazısının devamında buhranların uluslararası dalgalanmalar olduğunu ve serbest Cumhuriyet Halk Fırkası’nın söylediğinin aksine buhrandan çıkmak için planlı bir ekonomi politikasının uygulanması gerektiğini savunmuştur. Buğday buhranından kurtulmak için ise:

*“Türk hububat müstahsilini koruyalım. Dünya hububatının Türk piyasalarında cirit atmasına mani olalım. Gümrük duvarlarımızı yükseltelim. Dâhili ihtiyaçlar için ise, planlı bir hububat siyaseti takip edelim.”*¹⁹⁸

İsmail Hüsrev gümrük politikasının ve planlı iktisadın gerekli olduğunu savunur. Bu dönemde tarımsal alanda yaşanan buhran ile 1929’da yaşanan büyük buhranın birbirine bağlı olduğunu ve Türkiye’nin bir tarım memleketi olması nedeni ile bu buhrandan etkilenmesinin doğal olduğuna dair haberler gazetelerde yoğunluk kazanmıştır. 1929 buhranı ve onun yarattığı tarım buhranı buğday fiyatlarını aşırı derecede düşürünce çiftçiler elde ettiği kazançla temel ihtiyaçlarını dahi karşılayamaz olmuşlardır. Ve bu durum bir domino etkisi ile diğer ekonomik sektörleri de etkilemiştir. Dönemin gazeteleri bu durumun çözülmesi gereken bir sorun olduğunu ifade etmişlerdir.

¹⁹⁷ “Mahsulatımız Cihan Piyasasında Müdafaa Edilmeli”, Cumhuriyet Gazetesi, 14.08.1930, s.4

¹⁹⁸ İsmail Hüsrev: “Türk Hububat Müstahsilimizi Dünya Buhranından Koruyalım”, Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi, 04.11.1930, s.5

“Buğday ve arpa fiyatları düşmüştür. Buğday gibi bir metanın kilosunda 30-40 para önemli bir miktardır. Fakat piyasayı bozan Rus malı aradan çıktığı zaman fiyatlar biraz düzelebilir. Ancak buna rağmen fiyatlar rençperi tatmin etmeyebilir. Rençperin maliyet fiyatları ile diğer ihtiyaçları bu fiyatlarla telafi olunamaz. İşte bilhassa bizim gibi zirai olan memleketlerde iktisadi buhran hesabına derdin başı budur. Ziraat malları para etmeyince rençperin iştira kuvveti kalmaz. Bundan da bittabi diğer sahalara da sirayet eden umumi bir buhran çıkmış olur. İşte olan budur ve çaresi bulunacak dert budur.”¹⁹⁹

1929 Dünya Ekonomik Buhranı'nın yaşandığı dönemde Türkiye sanayileşmemiş bir tarım ülkesidir. Bundan ötürü 1929 buhranının sebeplerinin tartışılmasından çok buhran etkilerinin hafifletilmesine yönelik düşünceler basında ağırlık kazanmaktadır. Bir ziraat mühendisi olan İlhami Mahzar buğday buhranının tarımsal alanda gerekli iyileştirmeler ve düzenlemeler yapıldığı takdirde aşabilecek bir durum olduğunu savunmuştur. Mahzar konuyu Türkiye'nin bir tarım ülkesi olması ile ilişkilendirir. İlhami Mahzar Türkiye'nin tarım ülkesi olması sebebiyle sanayi ülkelerine göre buhrandan az etkilendiğini savunmuştur. Mahzar'ın buhranın kapitalist bir buhran olduğunu savunduğu yazısı şöyledir:

“Mesele bizim için dünya buhranı değildir, bu gibi buhranlar sanayi memleketlere bilhassa tesir eder; zirai memleketler, çiftçi zaten en büyük ihtiyaç olan gıdayı kendisi temin ettiği için nispeten az müteessir olurlar. Biz iktisadi muvazenesizliğin sebebini başka yerde aramalıyız: Türk çiftçisi hariçte buhran olmayan seneler dahi borçtan kurtulamamış ve nispi bir refaha bile nail olamamıştır. Hâlbuki hububatı için Türk piyasasında Amerikan çiftçisi kadar emek sarf etmezdi. İhtiyacatı değerleri ile kıyas kabul etmeyecek kadar azdı. Buna rağmen Türk çiftçisi kendine taştan bir ev yapmıyordu. Çünkü zirai istihsal işleri ıslah ve tanzim edilmemişti.”²⁰⁰

¹⁹⁹ Yunus Nadi, “Derdin Başı Nerededir?”, Cumhuriyet Gazetesi, 04.11.1930, s.1

²⁰⁰ İlhami Mahzar: “Dünya Buhranı, Buğday Buhranı, İktisadi Buhran: Dünya Buhranının Esbabı”, Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi, 10.01.1931, s.1

Cumhuriyet Gazetesi başyazarı Yunus Nadi'ye göre ise: Türkiye'ye bir tarım ülkesi olduğu için 1929 buhranından sadece bu alandan etkilenecektir. Tarım alanındaki bu etkilenmenin de tüm ülke ekonomisini etkilemesi kaçınılmaz bir sonuçtur:

“İçinde bulunduğumuz devirde bütün dünyaya şamil bir buhrandan hariç kalabilecek hariç bir memleket bulunamaz(...) Fakat bizim ki gibi zirai olan memleketlerde buhranın bir hasa zirai istihsali darbelemek suretiyle hükmünü icra edeceği de zaten tabidir. Zaten bizim cihan buhranından en büyük teessürümüz zirai mahsulatımızın para etmemesi olmuştur (...) Mesele basittir. Çiftçi uğrunda bir yıl uğraşp kaldırdığı mahsulü değer pahası ile yani az-çok kar ile satabilmelidir ki, ihtiyacı olan eşyayı tedarik edecek paraya malik olabilsin. Bu olmadığı zaman Türkiye'mizde dahi iktisadi hayatın büyük bir durgunluk arz edeceği kendiliğinden anlaşılabilir çok aşikâr bir meseledir.”²⁰¹

Gazetelerde çıkan haberleri genellikle birkaç ortak noktada toplayabiliriz. Bunlar: tarım alanlarının artması ile birlikte fiyatlarının düşmesi elde edilen gelirin maliyeti kurtaramadığı için üreticilerin zor durumda kalması Türkiye'nin tarım ülkesi olması nedeni ile 1929 buhranından etkilendiği ve Türkiye'de rasyonel bir örgütlenme ile tarımsal alandaki buhranın aşılabileceği düşüncesidir.

Türkiye'de buğday buhranı 1931 yılında en yüksek seviyede kendini hissettirmiştir. Gazeteler de buğday buhranı sorununa karşı tarımsal örgütlenme çözüm olarak gösterilmiştir. Bu tarımsal örgütlenme bir diğer deyişle kooperatifleşmedir. Kooperatifçilik önerileri çeşitli siyasi tartışmaları da beraberinde getirmiş ve bazı siyasi kaygılar nedeni ile kimi çevrelerce şiddetle karşı çıkılarak eleştirilmiştir.

Bir tarımsal örgütlenme olan kooperatifçilik daha sonra Türkiye'de 1923 ile 1950 arasında iktidar olan Cumhuriyet Halk Fırkası'nın programına da alınmıştır. Bu dönemde dikkati çeken bir durum kooperatifleşme sürecinin Türkiye'de devletçilik ile eş zamanda gelmesidir. 1930'larda serbest Cumhuriyet Fırkası deneyimin yarattığı hayal kırıklığı sonucunda Mustafa Kemal üç aylık bir yurt seyahatine çıkmış ve burada halkın arzu ve şikâyetlerini dinlemiştir. Yeni ekonomik politika arayışlarını olduğu bir dönemde öneriler arasında devletçilik ile beraber kooperatifçilik de vardır. Mustafa Kemal üç aylık yurt gezisi sırasında çeşitli yerler de yaptığı konuşmalarda

²⁰¹ Yunus Nadi, “İktisadi Buhran Mevkiimiz”, Cumhuriyet Gazetesi, 10.02.1931, s.1

kooperatifçiliği savunmuştur. Ticaret odasında kooperatifçiliğin eleştirilmesi üzerine Mustafa Kemal şu cevabı vermiştir:

“Kanaatim odur ki, muhakkak surette birleşmede kuvvet vardır. Kooperatif yapmak, maddi ve manevi kuvvetleri, zekâ ve maharetleri birleştirmektir” diye yanıt vermiştir.²⁰²

1931 yılında Cumhuriyet Halk Fırkası'nın üçüncü büyük kongresi toplanmıştır. Bu kongrede partinin programı belirlenerek kabul edilmiştir. CHF'nin parti programının 2. Kısımında Mustafa Kemal'in altı ilkesi yer almıştır. Bu altı ilke içerisinde biri de ekonomi politikasını belirleyen devletçilik ilkesidir. CHF'nin parti programının 3. Kısımında da kooperatifçilik yer alacaktır.²⁰³

CHF kooperatifçiliği M. Kemal'in halkçılık ilkesi bünyesine almış bu ilke doğrultusunda faaliyetler sağlamıştır. CHF'nin halkçılığı sınıflar arası uyumu sağlamaya dönük, dayanışmacı bir anlayışa dayanır. Bu bakımdan Ziya Gökalp'in sosyolojik anlayışı ile paralellik gösterir. Ama CHF'nin halkçılık anlayışını sağlamak için başvurduğu araçlar yönünden Ziya Gökalp'ten ayrılır. Ziya Gökalpçi görüşte sınıflar arası uyumu sağlayan kurumlar esnaf örgütleri ya da loncalardır. Oysa CHF'nin yöneticilerine göre bu yapılanmalar çağdaşlaşmaya engeldir. CHF'ye göre ise sınıflar arası uyumu sağlayan kurum ise kooperatiflerdir. Daha sonraki dönemlerde ise CHF'nin halkçılığı gerçekleştirmede devletçiliğe yüklediği bir rolü kooperatifçiliğe yüklediği değerlendirmesi yapılmıştır.²⁰⁴

Dönemin gazeteleri milli ekonominin teşkilatlandırılması için kooperatifçilik kurumunun gerekli olduğunu savunmuşlardır. Cumhuriyet Gazetesi başyazarı Yunus Nadi bu konu ile ilgili gazeteye şunu yazmıştır:

*“Darülfünun 'da açılacak serbest kooperatif kürsüsünde kooperatifçilik üzerine derslerin takrir olunmağa başlamasını sabırsızlıkla bekliyoruz.”*²⁰⁵

İsmail Hüsrev ise kooperatiflerin sosyal bir yönünün ve görevinin olduğunu belirterek toplumsal eşitlik için köylünün kalkındırılması gerektiğinin bunun için kır ile

²⁰² İlhan Tekeli, Selim İlkin: “Cumhuriyetin Harcı, Köktenci Modernitenin Ekonomik politikasının Gelişimi, 1. Kitap”, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004, s.243

²⁰³ Tekeli, İlkin, a.g.e., s.243

²⁰⁴ İlhan Tekeli, Selim İlkin: “Cumhuriyetin Harcı, Köktenci Modernitenin Ekonomik Politikasının Gelişimi, 1. Kitap”, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004, s.244

²⁰⁵ Cumhuriyet Gazetesi, 29.03.1931, s.1

kent arasındaki ekonomik eşitliğin sağlanmasında kooperatiflerin gerekli olduğunu belirtmiştir.

“Kooperatifçiliğe olan temayülümüz, platonik bir aşktan değildir. Kooperatife karşı bir sevdamız yoktur. Kooperatifi memleketi eşref bir günde cennete çevirecek bir iksir olarak da kabul etmiyoruz. Kooperatifin muayyen bir içtimai misyonu vardır. Bu misyon muayyen bir iktisadi zaruretin mahsulüdür. Bizi kooperatifçi yapan bir zarurettir (...) Kooperatif köyde köylünün kendi içine çekilmesine mani olacaktır. Mübadeleyi teşvik edecektir. Bu ise zirai mahsulatın karlı satılması gibi mümkündür. Mahsulü karlı realite edince köylünün alım kabiliyeti artar. Köyde sermaye teraküm eder. Mutavassıtın cebine giden kar köylüye kalır. Köylü nispi bir refaha kavuşur. Şehir emtiası köyde alıcı bulur. Vergiler müşkülatsız tediye edilir. Şehirle köy arasındaki tezatlar hafifler. Kısaca makasın iki ucu birbirine yaklaşır ve kapanır.”²⁰⁶

İsmail Hüsrev kooperatiflere özel bir misyon yükleyerek bu kurumlar sayesinde tarım sektöründe çalışanların sosyal ve ekonomik ilişkilere daha fazla katılacağını belirtmiştir. Ülkenin içinde bulunduğu ekonomik sıkıntı da, buhran kadar ülkenin şartlarının da etkili olduğu belirtilmiştir. Bunun için ülkenin içinde bulunduğu şartlarda düşünülerek kooperatiflerin kurulmasının gereklilik arz ettiği ifade edilmiştir. Kooperatifçiliğin gündeme gelmesi ile ülkede çeşitli tartışmalarda başlamıştır. Bu tartışmaların odağında olan mesele ise kooperatifçiliğin sınıfsal çatışmaya sebep olacağı korkusudur. Cumhuriyet Gazetesi başyazarı Yunus Nadi’ye göre bu korku yersizdir.

“Kooperatif şirketlerinin ülkemizde intişarını diliyoruz. Diğer memleketlerin geçirdiği tecrübeler yolumuzu aydınlık tutmaktadır. Bu yeni sistemden korkanlarda vardır. Ancak memleketimizde kooperatif şirketlerine olan ihtiyacımız içtimai değil iktisadidir. Kaldı ki memleketimizde henüz ayrı içtimai sınıflar teşkil edecek derecede iktisadi sınıflar teessüs etmiş değildir. Çoğu çiftçi olan halkımızın kredi ve satış gibi batı istihsal şartları noksandır. Bunları kooperatiflerle temin etmek, şimdilik beklediğimiz en mesut teşebbüslerdir.”²⁰⁷

²⁰⁶ İsmail Hüsrev: “Köyde Kooperatife Niçin İhtiyacımız Var?”, Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi, 20.11.1930, s.2

²⁰⁷ Yunus Nadi: “Bizde Kooperatifin Ehemmiyeti”, Cumhuriyet Gazetesi, 20.06.1931, s.1

Kooperatiflere yüklenen görevin sadece ülke içindeki tarımsal işlerle sınırlı olmadığını görüyoruz. Kooperatiflerin uluslararası piyasalarda Türk tarımının sağlam bir yer edinmesi için gerekli olduğunu belirmiş ve tarımsal alandaki ihracat işlerinin kooperatiflerce denetlenmesi gerektiği savunulmuştur.

“Memleketin iktisadi varlığını gün geçtikçe daha fazla kemiren bu teşkilatsızlığın, bu anarşinin arkasını almak zamanı geldi (...) bu itibarla dünya iktisadiyatıyla olan münasebetimizi tanzim edecek, dünya piyasasına iştirak hissemizi artırmaya amil olacak yegâne kuvvet devlettir. Devletin harici iktisat işlerimize müdahale tarzı muhtelif şekillerde olabilir. İhracat emtiasının standartlaştırılmasını kanuni bir mecburiyet haline koymak, icrai salahiyeti olan harici ticaret ofislerini teşkil, muayyen ihracat emtiasının devlet şirketleri tarafından ihracı, muayyen ihracat işlerinin kooperatifleştirilmesi gibi devlet tedbirleri sayılabilir. Devletin teşebbüsü ile teşekkül ederek muayyen ihracat işlerini eline alan kooperatif, Türk müstahsilini doğrudan doğruya dünya piyasası ile temasa geçirecektir. Bu temas sayesinde müstahsil, dünya piyasasının daima değişen taleplerini kooperatif vasıtasıyla günü gününe takip etmek imkânı bulacak ve tahsilini ona göre tanzim edecektir. Hâlbuki bugün müstahsil, talebin şeklini bilmeden gelişi güzel emtia istihsal etmektedir. İhracat kooperatifleri, Türkiye köy iktisadiyatıyla dünya köy iktisadiyatı arasındaki piyasanın taleplerine cevap verebilmek için kooperatif vasıtası ile teknik terakkilerden istifade imkânları bulabilecek ve suretle istihsalini rasyonelleştirmeye, emtiasını standartlaştırmaya muvaffak olacaktır. Milli iktisadiyatını dünya piyasasında böyle emin ve yüksek rekabet kabiliyeti olan teşkilatlara temsil ettiren Türkiye için artık (...) piyasadan ekarte edilmek tehlikesi kalkmış demektir.”²⁰⁸

1929 Dünya Ekonomik Buhranı'nın ülkemizde oluşturduğu yeni ekonomik koşullar da devlet, kooperatifçilik ile üretici ve ihracatçı arasındaki dengeyi ekonomi için daha yararlı bir noktada kurmaya çalışmıştır. Kooperatifçilik ile devlet ekonomiye yeni bir yön vermek istemiş ve toplumu ekonomik sorunlarda çözüme ortak etmeyi amaçlamıştır.

²⁰⁸ “İhracat İşlerimizi Kooperatifleştirelim”, Hâkimiyet-i Milliye, 10.04.1931, s.5

3.1.5. Ekonomik Plan ve Program

Cumhuriyetin kurulduğu dönemde de iktisadi bağımsızlık ve kalkınma milli bağımsızlığın temeline yerleşmiş ve bu konuya çok önem verilmiştir. Buhran döneminde askeri ve siyasi savunmaya yönelik bir ekonomi politikası gündeme gelmiştir. Bu politikanın gündeme gelme amacı milli Türk Devleti'ni siyasi olarak güçlü kılmaktır. Milli bir devletin oluşumunda ideolojik olarak milli ekonomi faktörünün ve milli Pazar kurulmasının çok önemli bir özelliği vardır. 1920'li yıllardan itibaren ülkemizde dış ticaret açığı sürekli artmıştır. Lozan'da gümrük konusunda 1929'a kadar verilen tavizde bu artışa sebep olan faktörlerden biri olmuştur. Dış ticaret açığının artması ve 1929'a kadar gümrüklere müdahale edilememesi ulusal bağımsızlık itibari ile büyük bir rahatsızlık yaratmıştır. Ve böyle bir ortamda milli ekonomi konusunda taleplerin arttığını söyleyebiliriz. 1929-1931 yılları arasında hükümet dış ticareti tamamen denetimi altına almak istemiştir.²⁰⁹

Ülkemizde milli ekonomi ile amaçlanan dışarıya muhtaç olmadan milli ihtiyaçların kendi kaynaklarımız ile giderilmesidir. Yani burada uluslararası piyasalarda söz sahibi olma amacı yoktur. Buhran döneminde temel amaç ekonomi çarkının en az aksama ile dönmesidir. Bu dönemde ülkemizde yaşanan sorun ithal malların pahalı ihraç mallarının da ucuz olmasıydı. Kısaca sanayi ürünleri karşılığında tarım ürünleri satma politikası 1929 buhranı ile işleyemez olmuş ve çökmüştür. Bu nedenle ülkemizde var olan ekonomi politikası sorgulanmış ve dönemin konjonktürüne uygun bir politika arayışı içine girmiştir.

Böyle bir ortam içinde maliyetin yaklaşık 500 milyon lira olduğu öne sürülen bir ekonomi planı Ali İktisat Meclisi tarafından hazırlanmıştır.²¹⁰ Ali İktisat Meclisi'nin hazırladığı yeni ekonomi programının Türk ekonomisine etkileri sık sık gazetelere konu olmuştur. 30 Ocak 1930 tarihli Cumhuriyet Gazetesi'nde "*İktisat Programının Esasları*" başlıklı haberde paranın değeri, ithalatın kısılması ve üretimin arttırılması gibi konular çözümün ivedilikle yapılması gerektiğinin altı çizilerek konunun önemi vurgulanmıştır.

12 Nisan 1930 tarihli gazetede (Cumhuriyet Gazetesi) yeni bir ekonomi programı hakkındaki haberlere baktığımızda:

²⁰⁹ Feroz Ahmad, "Modern Türkiye'nin Oluşumu", Çev: Yavuz Alogan, İstanbul, Sarmal Yayınları, 1995, s.138

²¹⁰ İlhan Tekeli, Selim İlkin: "1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları", Bilge Kültür Sanat yayınları, No: 300, 2009, İstanbul ,s.125

- Yeni programın esaslarının maddeler halinde verildiği
- Yeni programın M. Kemal tarafından beğenildiği
- Yeni program ile buhranın ve pahalılığın sona ereceği gibi konuları görürüz.

Buhran dönemlerinde iyi bir ekonomi programının ne derece etkili olduğunu, ülkemizde halledilmesi gereken birden çok ekonomik sorun bulunduğunu ve bu sorunların ancak bir ekonomi programı ile halledilmesi gerektiği dönemin gazetelerinde sık sık haber konusu olmuştur. Bu haberlerden bir örnek olarak Cumhuriyet Gazetesinde Yunus Nadi'nin yazısına bakalım:

“Memleketin iktisaden yükselmesi için takip olunacak hattıhareket tayin edilmedikçe karanlıklarda yürümeye çalışan seyyahlardan farkımız olmayacaktır. Şu hakikati iyi kavramaz lığımız lazımdır ki bir rejimi diğerinden fark ettirecek amiller, iktisadi sahada temin olunan şuurlu iyiliklerden ibarettir. Cumhuriyet rejiminin bu vadide bütün bir hüsnü niyetle ve olanca gayret ve himmeti ile çalıştığına şüphe yoktur. Fakat dünya buhranının da inzımam ile daha iyi anlaşıldı ki bu kadarı kâfi değildir. Ezcümle bu mesain başını bir programa bağlamak lazımdır. Memleketimizde yapılacak iş o kadar çoktur ki, bunların hepsini bir programda toplamak olanaksızdır. Onun için her şeyden evvel yapılacak işlerin tasnifine ihtiyaç vardır. Sözgelimi ortaya üç sene için, beş sene için bir program çıkacak ve bu müddet zarfında da bu programın tahakkuk ettirilmesine çalışacaktır. İlk üç veya beş senelik programın tatbikinden sonra ikinci bir program ile ikinci bir safhaya geçilir ve böyle böyle memleketin iktisaden teceddüt ve terakki merhaleleri kat etmesi temin olunur gider (...) Hülasa iktisadi program yapmaya mecburuz. Karanlık yollarda yürüdüğümüz yeter.”²¹¹

Bir yokuştan düzlüğe çıkmanın bir ön koşulu olarak görülen ekonomik plan aynı zamanda Cumhuriyet rejiminin bir başarısı olarak da kabul edilmektedir. Ekonomik programın 1929 buhranının sonuçları nedeni ile bir zorunluluk olduğu da vurgulanmıştır. Bu dönemdeki gazetelerde buhran tartışılıp, anlaşılmaya çalışılmamış bunun yerine gazetelerde haberlerin ağırlıklı konusu yeni kurulan bir devletin ekonomik mücadelesi olmuştur.

O günün Türkiye'sinin panoramasına baktığımızda: “*iktisadi ve mali seferberlik*” ve radikal tedbirler halk tarafından istenmekte, dış ticaret dengesi

²¹¹ Yunus Nadi: “Gene İktisadi Program Etrafında”, Cumhuriyet Gazetesi, 12.01.1931, s.1

kurgulanmamış, Türk Lirası'nın değeri henüz bir istikrara kavuşmamıştır. Bu ekonomik sıkıntıların olduğu dönemde iktisat programı çalışmaları ülkedeki her kesim tarafından büyük bir ilgi ile karşılanmıştır. Hatta iktisadi programı hilafetin kaldırılması ya da cumhuriyetin ilanı kadar büyük bir olay olarak değerlendirenler bile vardır.²¹²

Daha önce Türk parasının değeri ile ilgili slogan niteliğindeki haberler bu sefer iktisat programı için kullanılmıştır. Vedat Nadim plan tartışmalarının yapıldığı dönemde Cumhuriyet Gazetesi'ndeki yazısının bağlılığını şöyle atmıştır:

*“Programsız ve plansız iktisat, düzensiz ve pusulasız vapura benzer”*²¹³

İktisat programı Haziran 1929 ile Ocak 1930 arasındaki dönemde altı aylık bir süre içerisinde hazırlanmıştır. İktisat programı Ali İktisat Meclisi ile iktisat vekaletinin işbirliği ile hazırlanmıştır. İktisat programı bürokrasi çevrelerinde *“şakir kesebir planı”* diye adlandırmıştır. Bu plan 1929 buhranı içindeki değişik politika arayışları yüzünden uygulanamamıştır. Ancak Türkiye'deki ilk iktisat programı olması hasebi ile önemli olduğunu belirtmeliyiz.²¹⁴

3.1.6. Genel Değerlendirme

Bu bölümde 1929 dünya ekonomik buhranının Türk basınına nasıl yansıdığını dönemin önemli gazetelerindeki buhran ile ilgili haberleri analiz ederek anlamaya çalıştık. 1929 buhranının Türkiye'ye etkisinin ilk belirtisi Türk parasındaki değer kaybıdır. Doğal olarak basına (gazetelere) da ilk yansıyan haberler bu konu ile ilgili olmuştur. Türk parasındaki değer kaybı dış ticaret açığı ile ilişkilendirilmiş bu açığın kapatılmasının da yerli malı kullanımı ve tasarrufla olacağı belirtilmiştir. Buhranın başladığı ilk dönemlerde yerli malı kullanımı ve tasarruf ile ilgili haberlerin gazetelerde verilmesi ulusal bir görev olarak nitelendirilmiştir. Adeta ekonomik bir savaş gibi nitelendirilen buhrandan kurtulmak için toplumun milli duygularına hitap edecek haberler ile toplumun desteği istenmiştir.

Daha sonraki dönemlerde Türkiye'nin gündemine gelen konu: Programlı İktisat kanonu idi. Bu konu dönemin gazetelerinde günlerce haber konusu olmuştur. Hükümet tarafından hazırlanan iktisat programı ile dünya buhranının etkilerinin azalacağı, ekonomik hayatımızda olumlu gelişmeler olacağı belirtilmiştir. Hükümetin buhran ile

²¹² İlhan Tekeli, Selim İlkin,: “Cumhuriyetin Harcı, Köktenci Modernitenin Ekonomik Politikasının Gelişimi, 1. Kitap”, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004, s.165

²¹³ Vedat Nedim, Cumhuriyet Gazetesi, 12.01.1930, s.5

²¹⁴ İlhan Tekeli, Selim İlkin,: “Cumhuriyetin Harcı, Köktenci Modernitenin Ekonomik Politikasının Gelişimi, 1. Kitap”, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004, s.163

mücadelesi sonucunda: Türk parasının değeri istikrara kavuşmuş ve 1939'a kadar dünyanın en istikrarlı paralarından biri olmuştur. Ve yine bu mücadele sonucunda dış ticaret açığının kapatılmasına yönelik olumlu gelişmeler yaşanmıştır. Gazetelerde bu başarılar Cumhuriyet rejiminin başarıları olarak değerlendirilip, topluma bu şekilde lanse edilmiştir.

Sorun sadece buhrandan nasıl çıkılacağı şeklinde algılanmamış; yeni kurulan devletin bağımsızlık mücadelesi ve buna bağlı olarak oluşturulmak istenen ekonomik bağımsızlık ve de uygar dünyada bulunması gereken nokta şeklinde algılanmıştır. Dönemin gazetelerindeki bu tip haberler halkı birbiri ile kaynaştırarak bütünleştirip, toplumsallaştırmıştır.

1930 yılının ortalarından itibaren Türkiye'de tarımsal alanda bir buğday buhranının yaşandığını görmekteyiz. Bu buhranın dünyadaki gelişmelerden bağımsız Türkiye'nin iç koşulları sebebiyle yaşandığı fikrinin günlük gazetelere hâkim olduğunu söylemek mümkündür. Ama bu düşünceye katılmayan fikirlerin olduğunu da söyleyebiliriz. Bu düşüncede olanlara göre Türkiye'nin 1929 buhranından etkilenmemesi mümkün değildir. Türkiye bir tarım ülkesi olduğu için buhran Türkiye'yi bu yönden etkilemiştir. Dönemin gazetelerinde buhrandan en az zayıyla kurtulmak için sık sık çözüm önerilerinin getirildiğini görmekteyiz. Bu çözüm önerilerinden biri de devletin ekonomiye müdahale etmesidir bu müdahaleyi de devletin kooperatifçilik, gümrüklere müdahale ve dünya ekonomisini takip eden bir kurumu kurması ile gerçekleştirebileceğidir.

Dönemin gazetelerindeki buhran ile ilgili haberleri incelediğimizde buhran ile ilgili yapılan yorumların belli bir tarihe kadar iktisadi analizlerden yoksun olduğunu görebiliriz. Buradan da dönemin gazeteci ve aydınlarının eko politik bilgilerinin sınırlı olduğu sonucunu çıkarabiliriz. Bu dönemde buhrana dair gerçekçi yorumlar yapıp analitik bir süzgeçten geçiren sınırlı sayıda yazıyı Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi'nden İsmail Hüsrev kaleme almıştır. Bunun dışında buhran ile ilgili yazıların oldukça sık ve yüzeysel olduğunu daha ziyade rejime paralel bir düşünce de yazıldığını söyleyebiliriz. Buhran ile ilgili rejimi destekler nitelikteki gazete yazılarının Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulması ile yoğunlaştığını söyleyebiliriz. Serbest Fırka'nın rejimi ekonomik olarak eleştirmesi ve ülkenin buhrana girmesinde iktidarı suçlaması günlük basında şiddetle eleştirilmiş, hatta Cumhuriyet Gazetesi başyazarı Yunus Nadi Serbest

Fırka'nın yöneticilerini “*madrabaz*” olarak değerlendirmiştir.²¹⁵ Aynı şekilde Serbest Fırka'nın savunduğu liberal ekonomi “*uluslararası sermayenin yağlı av aradığı bir dönemde*” gerçekçi olmayan bir politika olarak değerlendirilmiştir. Ve hükümetin buhrana karşı aldığı önlemler şiddetle savunulmuştur.

Sonuç olarak buhran döneminde gazeteler devlet ile halk arasında bir bağlantı kurmuştur. Buhran döneminde Cumhuriyet rejimi yeni iktisat programı ve politikası ile toplumun tüketim alışkanlığını değiştirmek istemiş bunu da gazeteler aracılığı ile topluma lanse etmiştir. Genel olarak günlük gazetelerde buhrana dair yapılan yorumlar sığ ve yüzeysel olsa da dönemin Türkiye’inde aydın kesimin sorunlar karşısında bir tutum alışması sorunları kavrayabildiklerinin bir göstergesidir.

3.2. 1929 Dünya Ekonomik Buhranının Düşünce Dergilerine Yansıması

24 Ekim Perşembe günü New York Borsası'nın çökmesi ile başlayan dünya ekonomik buhranı dünyada sanayi ile ilişkisi olan bütün bölgeleri etkilemiştir. Diyebiliriz ki, buhran kapitalist bir buhrandır. Ve de özellikle sanayisini tamamlayan kapitalist ülkelerin tümünü şiddetli bir şekilde etkilemiştir. Bu nedenle buhranın etkilerinin en hızlı görüldüğü yer Avrupa kıtası olmuştur. Buhranın etkileri kısa bir süre içerisinde Türkiye’de de etkili olacaktır. Buhranın Türkiye’ye ilk etkisi Türk Parasının değerinin düşmesi ile olmuştur. Ve hükümet ilk olarak Türk Parasının değerinde istikrar sağlamak için çaba göstermiş ve bu konuda çeşitli önlemler almıştır. Türk basınına 1929 buhranının ilk yansımaları Türk Parasının korunmasına yönelik alınan tedbirler olmuştur. Ancak 1929 buhranının çıktığı ilk aylarda Türk basınına yansıyan bu önlem buhran ile ilişkilendirilememiştir. Türk Parasının değerinin istikrar kazanması için dış ticaret açığının kapatılması ve bunun içinde yerli malı kullanımının özendirilmesi temel hedef haline gelmiş ve bu hedef basın aracılığı ile topluma benimsetilmek istenmiştir.

Paranın değerinde istikrar sağlanması, yerli malı kullanımının yaygınlaştırılması, tasarruf ve böylece buhranın etkilerinin azaltılması için programlı bir ekonomi politikasının takip edilmesi gereği, hükümetin buhran ile ilgili çalışmalarına paralel olarak gazetelerde sık sık yer bulmuş ve buhran konusundaki olumlu gelişmeler hükümetin başarısı olarak topluma lanse edilmiştir.

1930’lu yıllarda buhranın etkisi ile dünyada yaşanan buğday buhranına bağlı olarak Türkiye’de de ekonomik zorluklar yaşandığını biliyoruz. Özellikle 1930’lu

²¹⁵ Yunus Nadi: “İktisadi Buhran”, Cumhuriyet Gazetesi, 15.10.1930, s.1

yıllarda Türkiye’de buhrana dair tartışmalar yoğunlaşmış ve Türkiye’nin buhrandan sadece tarım alanında etkilendiği vurgusu yapılmıştır. Türkiye’nin bir sanayi ülkesi olmadığı ve dolayısıyla dünya ekonomisi ile karmaşık ilişkilerinin olmadığı vurgulanmış, tarımsal alandaki çeşitli düzenlemelerle buğday buhranının biteceğine inanılmıştır. Bu dönemde Türk basınındaki genel kanı Türkiye’nin bir tarım ülkesi olması nedeni ile buhranın etkilerinin tarımsal düzenlemelerle aşılabileceği inancı idi.

Türk basınında 1929 buhranının nasıl algılanıp kavrandığına bakacak olursak buhranın temel sebebinin 1. Dünya Savaşı’nın olumsuz etkileri ve savaş sonrasındaki aşırı üretim olduğunu görebiliriz. Buhran dönemindeki Türk basınına baktığımızda buhrana dair herhangi bir iktisadi analizin yapılmadığını, yapılan analizlerinde buhranı kavramaktan uzak olduğunu ifade edebiliriz. Bu analizlerin içeriğinde ise buhranların ekonomik kalkınmanın göstergesi olduğu ve buhranların hayat pahalılığını sonlandıracağı yorumları yapılmıştır. Bu yorumlar buhran kavramının ve 1929 buhranının basında sınırlı bir şekilde algılandığının bir göstergesidir.

Buhran dönemi Türk basınına değerlendirdiğimizde; buhranın analiz edilip kavranılmasından çok Türkiye’nin buhrandan belli alanlarda etkilendiği ve bu olumsuz etkilenmede rejimin hatası olmadığı vurgusu yapılmıştır. Buhrana dair iktisadi analizlerden çok buhranın nasıl bir an önce bitirilebileceği tartışılmış ve hükümetin bu yöndeki çalışmaları rejimin üstün başarıları olarak topluma lanse edilmiştir. 1929 buhranının mahiyetini kavrama çabası olmamış, programlı bir iktisat politikasıyla buhrandan daha az bir şekilde etkilenmenin çabası içine girilmiştir. 1929 buhranı ile rejim toplumun tüketim alışkanlığını değiştirmek istemiş ve basın, toplumla devlet arasında bir köprü vazifesi görerek bu alışkanlığı topluma lanse etmede önemli bir rol üstlenmiştir.

Buhran döneminde basında buhran ile ilgili haberlerin dışında ekonomik sıkıntıların yaşanmasında sık sık tekrarlanan haberlerden biri de Osmanlı’dan Cumhuriyet Türkiye’sine çökmüş bir ekonomik mirasın kalması idi. Şevket Ratip Hatipoğlu bu konuda şunları söylemektedir:

“ Yeni Türkiye’ye Osmanlı İmparatorluğu’ndan kurulmuş bir millet iktisadı geri kalmamıştır. Bilakis dağınık, perişan bir muntkalar iktisadı geri kalmıştır. Münhal ve Seyyal bulunan bu iktisat içinde geri olan, ilerlemesi icap eden kurulmaya muhtaç

bulunan ne yalnız endüstridir, ne de yalnız münakeledir (...) O halde Türkiye’de bütün bu ekonomi şubelerinin hepsinin de yeni baştan kurulması zaruridir.”²¹⁶

29 Ekim 1923 yılında Cumhuriyetin ilan edilip Yeni Türk Devleti’nin kurulması ile beraber Cumhuriyeti kuran kadroların Türkiye ekonomisini yeniden inşa etme konusunda iyimser oldukları gözlenmiştir. Ancak bu iyimser hava 1929 buhranının etkileri ile beraber sona ermiştir.

Cumhuriyet kadrolarının beklentileri 1929 buhranı nedeni ile gerçekleşmemiş buhran ve buhranın getirdiği problemler zihnen tartışılmıştır. Bu bölümde 1929 dünya ekonomik buhranının düşünce dergilerine yansımaları göreceğiz.

1929 buhranının Türkiye’yi etkilemesi ile beraber buhran hakkında nasıl önlemler alınacağı da tartışılmaya başlanmıştır. Tartışmaların merkezinde olan soru Türkiye’nin içine düştüğü buhranın dünya buhranının bir uzantısı mı olduğu yoksa dünya buhranından tam olarak bağımsız olmasa bile Türkiye’nin kendine özgü bir buhran mı? Olduğu tartışmasıdır. Bu tartışma içerisinde üç farklı görüş vardır. Birincisi; Türkiye’nin içinde bulunduğu buhranın, dünya buhranının bir uzantısı olduğu görüşüdür. İkinci görüş ise Kadro Dergisi etrafında şekillenen görüştür. Bu görüşe göre Türkiye’deki buhranın dünya buhranı ile ilişkisini görmekle beraber, bu ilişkiyi pasif bir tutum için gerekçe olarak kullanmaktadır. Üçüncü görüş ise; Türkiye’deki buhranın Türkiye’ye özgü olduğu, dünya buhranı ile ilişkisi olmadığını savunan görüştür. Bu görüştekilere göre buhranın çözümü Türkiye içinde alınacak önlemlerle halledilebilir. Örneğin Ahmet Hamdi Başar buhranın Türkiye’de yalnız buğday buhranının da kendisini hissettirdiğini ve bunun da alınacak önlemlerle çözülebileceğini savunmaktadır.

Türkiye’nin yaşadığı buhranın 1929 dünya ekonomik buhranının bir devamı olduğunu savunan entelektüel çevreler Türkiye’nin buhrandan çıkabilmesi için dünya ekonomik buhranının sonlanması gerektiği görüşünü savunmuşlardır. Bu yüzden Türkiye’nin dünyada buhran için alınan çözüm önerilerine katılması gerektiğini tavsiye etmişlerdir. Buhran karşısında liberal bir görüş savunan bu düşüncedeki entelektüeller Fikir Hareketleri Dergisi etrafında toplanmışlardır. Fikir Hareketleri Dergisi devletçi ve müdahaleci ekonomi modeline karşı serbest liberal ekonomik görüşü savunmuşlardır.

²¹⁶ Fikret Başkaya, “Devletçilikten 24 Ocak Kararlarına Türkiye Ekonomisinde İki Bunalım Dönemi”, İstanbul Özgür Üniversite Kitaplığı, Mart 2004, s.29

1929 dünya ekonomik buhranından en erken bahseden düşünce dergisi Ayın Tarihi Dergisi olmuştur.

3.2.1. Ayın Tarihi Dergisi

Ayın tarihi dergisi 1924'te ayda bir kez yayınlanan dönemin dergilerinden biridir. 24 Ekim 1929 Perşembe günü başlayan buhranın haberleri Ayın Tarihi Dergisinin Kasım sayısında kendine yer bulmuştur. Buhran, derginin kasımdan sonraki sayılarında da önemli konular arasında kendine yer bulmuştur.

Ayın Tarihi 1929 buhranının ABD'de patlamış bir buhran olmasına rağmen dünyayı etkileyecek bir buhran olacağını belirtmiş ve her ülkenin belli oranda buhrandan etkileneyeceği vurgusunu yapmıştır. Ayın Tarihi 1929 buhranının ana sebebini spekülasyon olduğu belirtmiştir.

*“Sekiz seneden beri Amerika’da devam eden bu yükselmenin oldukça vahim bir akıbeti olan “krach” başlıca vasi ile devamlı bir kredi enflasyonundan ve spekülasyonundan ileri gelmiştir.”*²¹⁷

Ayın Tarihi buhranının temelde ABD ekonomisini etkileyeceğini, başlangıçta dünya ülkelerinin buhrandan ABD kadar şiddetli bir şekilde etkilenmeyeceğini bunun sebebini de ABD’de buhrana sebep olan unsurların diğer ülkelerde olmamasıdır diye açıklayacaktır. Buhranın ABD’nin New York Borsası’nda başladığını henüz sanayi sektörünü etkilemediğini belirten Ayın Tarihi buhranın kökenleri hakkında sağlıklı bir açıklama yapılmasının henüz mümkün olmadığını belirtmiştir.²¹⁸ Ancak buhrana ait temel düşüncenin 1. Dünya Savaşı’ndan sonra ABD ekonomisindeki ısınma olduğu vurgulanmıştır.²¹⁹ Ekim 1929’da ABD borsasının çöküşü ile başlayan buhranın, Aralık ayında alınan çeşitli önlemler sonucu aşılmaya başlandığına dair haberler dikkat çekmektedir. Bununla beraber buhranın sadece ABD borsasında gerçekleştiği, ABD’deki tarım ve sanayi sektörlerindeki ilerlemenin etkilediğini söylemek mümkün değildir. 1929 buhranının sadece ABD borsasını etkilediğini söylemek mümkün değildir. Fakat buhran patladıktan birkaç ay sonra da buhranın büyüklüğü

²¹⁷ “Dünya İktisadi Vaziyeti”, Ayın Tarihi, C. 21, s.68, Kasım 1929, s.5152

²¹⁸ a.g.m., s.5153

²¹⁹ “Ecnebi İktisadi Haberleri, New York Borsası Buhranı”, C. 21, s.68, Ayın Tarihi, Kasım 1929, s.5165

kavranamamıştır. Öyle ki borsada alınan tedbirlerle buhranın hafiflemeye başladığı dahi iddia edilmektedir.

*“Esham ihracı enflasyonu yüzünden meydana gelen Amerika borsa buhranı enflasyonun ortadan kaldırılması ile tedricen zail olmağa başlamıştır.”*²²⁰

Aydın Tarihi Dergisi 1929 buhranının özellikle ABD boyutu ile ilgilenmiş ve buhran ile ilgili haberlerde ABD basınından ve ABD borsa bültenlerinden faydalanmıştır. Yine Aydın Tarihi Dergisi 1930 yılında ABD borsa bülteninden faydalanarak ABD borsasındaki durumun normale döndüğünü şöyle vermiştir.

*“Borsa komisyoncuları olan brokerlere yapılan avanslar kânunuevvel ayı nihayetinde 3989 milyon doları geçmemiştir(...) Bu da vaziyetin düzelmeğe başladığını ve halkın yeniden emniyet getirdiğini göstermektedir(...) Demek ki şimdi brokerlere yapılan avansların %5'i geçmemesi kredi ile satış muamelesinin azalmış olduğunu ve borsanın spekülasyondan kurtulmuş bulunduğunu gösteriyor.”*²²¹

ABD’de kredi spekülasyonunun ortadan kalkması ile buhranın bittiği söylenemez. Buhranın etkileri hemen ortaya çıkmamıştır. Buhranın yıkıcı etkileri bir süre geçtikten sonra kendisini hissettirmiştir. 1930 yılından itibaren buhran kendini ABD sanayi sektöründe yavaş yavaş hissettirmiş, toplumsal hayat buhranın etkileri ile tanışmaya başlamıştır. Böylece buhranın normal bir buhran olmadığı, büyük ve etkileyici bir buhran olduğu yavaş yavaş anlaşılmaya başlanmıştır. ABD’deki bazı iktisatçılar 1929 buhranının çok büyük bir felaketin olabileceğini ifade etmişlerdir.

“New York Borsası’nda vaziyetin düzelmeğe başladığına ve bütün Amerika milletinin ve hükümetinin de el birliği ile çalışmasına rağmen Teşrini evvel (krach)inin tesirati Amerika’da hala devam etmektedir. Hatta bazı Amerika iktisat mütehassıslarına nazaran bu (krach) daha derin sebepleri olan buhranın bir başlangıcı ve ilk alametlerinden biridir. (Krach)’in tesirati bütün ticaret ve sanayi âlemine dokunmuştur. Bilhassa, lüks sanayi ve ticareti en ziyade müteessir olanlar meydanındadır(...) İşlerin bir barometresi telakki olunan matbaacılık daha mühim zararlara uğramıştır. Biraz eyi

²²⁰ “Ecnebi İktisadi Haberleri, New York Borsası Buhranı”, C. 21, s.68, Aydın Tarihi, Kasım 1929, s.5328

²²¹ “Ecnebi İktisadi Haberleri, New York Borsası Buhranı”, C. 21, s.70, Aydın Tarihi, Ocak 1930, s.5500

elbise mağazaları da sıkıntı içindedirler. Lüks eşya satışı, otomobil ticareti hemen durmuş gibidir. Lüks sinema salonları boştur. Alelumum sinemalarda yeni filmlerin gösterildiği akşamlar yer bulunamazken, şimdi boş yerden bol bir şey yoktur.”²²²

1929 buhranının patlamasından bir süre sonra felaketin etkileri toplumun her alanında yavaş yavaş kendini hissettirmeye başlamış ve bunun sonucunda buhrana dair ayrıntılı betimlemeler yapılmaya başlanmıştır.

“Bu gazete ahvali umumi bir surette izah ettikten sonra da, bu izahatın bir hakikat olduğunu ve yese düşmeyerek hakiki vaziyetin vehametine göre tedbir almak lazım geldiğini, buhranın ciddi tesiratının altı ay sonra, biraz parası olanların bu parayı sarf ettiklerinden sonra daha ziyade hissedileceği ilave etmektedir.”²²³

Aydın Tarihi Dergisi’nden aldığımız bu alıntılar 24 Ekim 1929’daki New York Borsası’nın çöküşünden yaklaşık üç ay sonrasına aittir. 1929 buhranı henüz yıkıcı ve acı sonuçlarını göstermemiş, ekonomik ve sosyal yaşamı sarsmamıştır. Aydın Tarihi ile ilgili ilgi çeken bir başka durum ise buhranın bir felakete döndüğü dönemde derginin yeni haberler vermemesi eski haberleri tekrarlamasıdır. Aydın Tarihi Dergisi 1929 buhranı ile ilgili haberleri daha çok ABD borsasından faydalanarak aktarmış, kanun sınırlarını da bu aktarma belirlemiştir.

3.2.2. Kadro Dergisi

Fikir dergiciliğine 1930’lu yıllarda damgasını vuran süreli yayınlardan biri de Kadro Dergisidir. Kadro Dergisi Türk siyasal hareketinde Kadro Hareketi olarak tanınmıştır. Dergi 1932 ile 1935 arasında toplam 36 sayı olarak yayınlanmıştır. Dergide yer alan usta kalemler şunlardır; Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Şevki Yazman, Burhan Asaf Belge, İsmail Hüsrev Tökin, Vedat Nedim Tör ve Şevket Süreyya Aydemir’dir. 1929 buhranının sonuçlarını Türkiye’de en yoğun şekilde hissedildiği bir dönemde yeni bir arayışın ürünü olarak yayın hayatına başladığını söyleyebiliriz. Kadro Dergisi’nde sadece 1929 buhranı konusu ele alınıp incelenmemiş yazarlarının usta ve donanımlı olmaları sebebiyle çok çeşitli konular ele alınıp işlenmiştir. 1929 buhranı Kadro

²²² “Ecnebi İktisadi Haberleri, New York Borsası buhranı”, C. 21, s.70, Aydın Tarihi, Ocak 1930, s.5501

²²³ “Ecnebi İktisadi Haberleri, New York Borsası buhranı”, C. 21, s.70, Aydın Tarihi, Ocak 1930, s. 5502-5503

Dergisi'nin üzerinde durduğu temel konulardan biri olmuştur. Dergi buhranın iktisadi teorisini de yapmıştır.

20. yüzyıl tarihinin ilk yarısına baktığımızda dünyada var olan konjonktür de izm'lerin hakim olduğu bir dünyayı görebiliriz. 20. Yüzyıla girdiğimizde karşımıza farklı bir ekonomik ve siyasi düşünce olan sosyalizm karşımıza çıkar. 1917 ihtilali ile Çarlık Rusya'nın monarşik düzeni yıkılacak yerine Marx ve Hegel'in düşünce öğretisi ile oluşan ve Lenin'in ihtilali ile şekillenen Komünist Sovyetler kurulacaktır. Komünizm adeta kapitalist düşünce öğretisinin bir zıttı gibiydi. Çünkü kapitalizm liberal yani serbest bir düşünceyi savunurken, komünizm ise kolektif kamu düşüncesini savunmaktaydı. İngiliz tarihçi Eric Hobsbawn, Birinci Dünya Savaşı ile İkinci Dünya Savaşı arasındaki dönemi katastrof çağı (Felaket Çağı) olarak tanımlamıştır. İşte 1929 buhranı de katastrof çağında gerçekleşen bir buhrandır. 1929 buhranı ile kapitalist ekonomiye ait tüm değerler yerle yeksan olmuş ve liberal (serbest) ekonomiye şüphe ile bakılmıştır. Bu dönemde Ortadoğu coğrafyasına baktığımızda siyasi ve ekonomik olarak tam bağımsız tek ülke Türkiye Cumhuriyetidir. Türkiye İzmir İktisat Kongresi ile Batı kültürünün bir devamı olduğu mesajını dünyaya vermiştir. İzmir İktisat Kongresinde Türkiye ekonomik olarak liberal ekonomiyi benimsemiştir. Ama liberal ekonominin Türkiye'de arzulanan sonuçları vermemesi ve buhran etkisi ile sarsılması Türkiye'yi yeni ekonomik politikalar aramaya sevk etmiştir.

Yeni kurulan genç Türkiye Cumhuriyeti'nin bu yıllarda iki temel hedefi vardır. Bu hedeflerden birincisi; Sosyal alanda muasır medeniyetler seviyesine ulaşmak, ikincisi ise; tarım-sanayi işbirliği ile Batı ile dengeli bir ilişki kurarak ekonomik kalkınmayı sağlamaktır. Ancak Felaket çağı dediğimiz dönemde ve de buhran sonrasında Batı'da yeni bölünmeler meydana gelmiştir. Özellikle Avrupa'da totaliter iki rejim karşımıza bu dönemde çıkacaktır. Bu devletlerden biri Faşist İtalya diğeri ise Nasyonnal Sosyalist Almanya'dır. Daha sonra bu iki totaliter rejimin Mihver Grubu adı altında ittifak yapması Avrupa'yı daha büyük bir çıkmaza koyacaktır. Özellikler bu dönemde Almanya ve komünist Sovyetler var olan statükoyu eleştirmiş ve revizyonist bir düşünceye sahip olduklarını deklare etmişlerdir. Bu dönemde Faşist Almanya ve İtalya ile Komünist Sovyetler tüm dünya ülkelerinde olduğu gibi Türkiye'de de yakından izleniyordu. 20. Yüzyılın 2. Yarısındaki bu dünya panoramasından Türkiye etkilenmiş ve bu etkilenme sonucunda buhran ile birebir ilişkilendirilmese de liberalizm

sorgulanmış ve eleştirilmiştir. Yine bu dönemde Kadro Dergisinde ilk defa programlı iktisattan bahsedilmiştir.

Bu arada liberal serbest ekonomi politikasının 1920’li yıllarda ülkeyi beli bir çizgiye getirmede görülümüştü, yaşanmıştı. Dünyadaki diğer ülkeler gibi İtalya’daki Faşist deneyimi ile Sosyalist Sovyetler Birliği, Türkiye’de de yükselen iki çizgi olarak algılanıyordu. İşte böyle bir dönemde ekonomide üçüncü bir yol arama, Anadolu devrimini yeniden tanımlama diye belirtebileceğimiz ideoloji arayışları kendini gösterdi. Kadro Dergisi böyle bir arayışın ürünüdür.²²⁴

Kadro Dergisi 1932 yılında yayınlanan ilk sayısından itibaren 1929 buhranı ile ilgili yazılar yayınlamaya başlamıştır. Kadro Dergisi dönemin diğer düşünce dergilerinden farklıdır. Bu farklılık sadece Kadro Dergisi yazarlarının kişisel geçmişleri ile sınırlandırılmamalıdır. Dergi yeni bir arayışın, yeni bir yönelişin ifadesidir. Dergi belli olgu ve olaylar karşısında yeni, orijinal ve özgün bir bilginin inşası olarak kendini ortaya koyar. Bu durumun ülkemizde bir ilk olduğunu söyleyebiliriz. Kadro Dergisi’nde öncelikle 1929 dünya ekonomik buhranı ile ilgili analizler yapılmış ardından da buhranın diğer kapital buhranlardan farklı olduğu belirtilmiştir.²²⁵ Dergide buhranın daha önce yaşanan buhranlarla ortak özelliklerinin olduğu ancak bu buhranın çok derin, sarsıcı ve etkileyici olduğu, buhranın dünyada yaşanan bir buhran dalgası olmayıp kapitalizmin yapısından kaynaklanan bir buhran olduğu belirtilmiştir. Kadrocular Batı’daki çeşitli haberlerden ve yorumlardan da etkilenecek 1929 buhranını kendilerine has bir şekilde yorumlamışlardır. Buna göre daha önce yaşanan buhranların aşırı üretim ve Pazar darlığı sebebiyle yaşandığını, üretim ve Pazar sorununun çözülmesi ile buhranların aşıldığı ancak yaşanmakta olan buhranda yapısal değişimler olduğu değerlendirilmesi yapılmıştır. İsmail Hüsrev, Kadro Dergisi’nin 1. Sayısında 1929 buhranının yapısallığı ile ilgili şu değerlendirmeyi yapmıştır.

“İnkılapçı memleketlerin pazarlarını kendi sanayilerine tahsis etmeleri üzerine garbın birçok sanayi şubeleri makinelerini durdurmak, kapılarını kapatmak mecburiyetinde kalmıştır. Memleketlerin garb emperyalizmi tarafından istismarı, müstemlekelerin alım kabiliyetini de bitirmiş ve sanayiye satış imkânları bırakmamıştır.

²²⁴ Tefvik Çavdar, “Türkiye Ekonomisinin Tarihi (1900-1960)”, Ankara, İmge Kitapevi Eylül 2003, s. 232

²²⁵ “Bu Buhranın Periyodik Eksiklik, Periyodik Şekilde Klasik ve Geçici Bir Buhran Olmayıp Cihan Ölçüsünde Bir Bünye İstihalesinin Güçlü Bir Müjdesi Olduğunu...” Burhan Belge: Cihan İçinde Türkiye, 1934, Kadro, s.36

Finans merkezlerinin müstemlekeleri kredi şıngası ile canlandırmak ve bu suretle onların alım kabiliyetini arttırmak, sanayi stoklarını bunlara sürmek tecrübeleri muvakkat ve sathi tedbirler olmaktan ileri gidemiyor (...) Bu vaziyet içinde bir ritmik hareketten, bir uzun mevceli konjonktürden bahsetmek çok acınacak bir nazariye zaafı olur. Şunu kabul etmek lazımdır ki dünya iktisatının bünyesinde tahavvül vardır. Bozukluk sathi değil bünyevidir.”²²⁶

Kadro Dergisi’nde yazılan yazılara ve sürekli yinelenen düşünce ve yorumlara göre dünyadaki karışıklığın temel nedeni ekonomik ve siyasi dengesizliktir. Bu dengesizliğin altında yatan etken ise kapitalist dünyanın diğer bölgeleri sistemli bir şekilde sömürmesi ve ekonomik olarak rahat yaşamasını engellemesidir. Bu emperyalist sistem ortadan kalkmadıkça düzenden bahsetmek imkânsızdır. Emperyal sistemin uçayağı vardır. Bunlar; Hammadde, Pazar ve yol dur. Batı’daki sömüren ülke ile hammadde ve kaynak sağlayan sömürülen ülke arasında iktisadi denge sağlanmadıkça sorunlar ortadan kalkmayacaktır. Burhan Asaf bu dengenin ancak sömürücü Batı toplumları tarafından sağlanabileceğini ileri sürmektedir:

“Ondan yalnız istihsat vesaiti alacağız. Mamul maddeleri ve zirai maddelerin ithalini sistemli ve gittikçe artan bir takyide tabi tutacağız. İstihsal vesaiti ihtiyacımızı örttüğçe, onun mamul maddelerine olan ihtiyacımız azalmış olacak (...) Ancak ondan sonradır ki, normal bir cihan iktisadiyatından ve buna dayanan normal bir cihan nizamından milletlerin bahsetmeye hakları olacaktır.”²²⁷

Burhan Asaf’ın bu değerlendirmesi üstü kapalıda olsa yeni bir ekonomi modelinin ifadesidir. Asaf, Batı ile olan ekonomik hukukun ne şekilde olacağını tarifini yapmaktadır. 1929 buhranının Batı eksenli olduğunu savunan Kadrocular Batı’dan üretim araçları alınarak sanayileşme yolunda mesafe alınabileceğini savunmuşlardır.

Kadroculara göre düzenin sağlanması için bağımsızlığını kazanan ülkelerin kendi üretim güçlerini güçlendirmeleri gerekmektedir. Kadrocular 1929 buhranının iki zıt yönün olduğunu, buhranın bir yönü ile tasfiye ettiğini diğer yönü ile de kurucu

²²⁶ İsmail Hüsrev: “Dünya Buhranı Ne Halde?”, Kadro, Ocak 1932, s.17-18

²²⁷ Burhan Asaf: “Çökmekte Olan Cihan Nizamı”, Kadro, Ocak 1932, s.27

olduğunu belirtmişlerdir. Milli bağımsızlık hareketleri ise 1929 buhranı arasında kuvvetli bir bağ bulunduğunu belirten hareketleri ile 1929 buhranı arasında kuvvetli bir bağ bulunduğu belirten Kadrocular, Türkiye'nin buhranın kurucu etkilerinden yararlanabileceğini belirtmişlerdir. Kadroculara göre 1929 buhranının derinleşmesi Türkiye ve Türkiye gibi milli bağımsızlık mücadelesi veren ülkelerin yararına olacaktır. Şayet 1929 buhranı dünya ölçeğinde çözümlerse ve de biterse bağımsızlık mücadelesi veren ülkeler tekrar Batı'nın sömürgesi altına girmesi söz konusu olacaktır. İşte bu nedenle bağımsızlık mücadelesi veren ülkelerin uluslararası çözüm önerilerine katılmamaları gerekmektedir.²²⁸ Bağımsızlık mücadelesi veren ülkelerin izleyecekleri sert iktisadi yeterlilik rejimleri medeniyetin parçalanışı olarak birbirleri ile ilişkisi olmayan kavramlardır. Evet, Batı'da medeniyet vardır, ama bu medeniyet telakkisi sadece ve sadece kendi toplumları içindir. Kadroculara göre bütün uluslar bir toplumsal düzen kuracaklarsa bunu kendi ekonomik imkânları sayesinde kurmalıdır, emperyalizmin vesayeti altında değil.

Kadroculara göre kapitalist sistemin gelişmesi dünya ülkelerini ileri tekniğe sahip ve sahip olmayan diye iki kutba ayırmıştır. Ve bu kutuplaşma ve çelişki dünyada milli bağımsızlık hareketlerinin doğmasına sebep olmuştur. Bu nedenle 20. Yüzyılın temel çelişkisi sömürülen devletlerle bunları yöneten kapitalist devletlerarasındadır. Böylece buhran milli bağımsızlık hareketlerinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

“Türkiye gibi bir milli kuruluş mücadelesi yapan bütün memleketler, cihan buhranının birer kurbanı değil, bu buhranı doğuran ve onu gün geçtikçe derinleştiren ve mürekkepleştiren amil ve müessirleriyiz. Gerek Türkiye'nin gerek Türkiye'ye benzer bütün memleketlerin menfaati ve müstakil bir iktisat cüzütamı olarak inkişafı imkânı bu buhranın derinleşmesine ve mürekkepleşmesine bağlıdır. Kaldı ki bu buhran; hiçbir zaman, klasik bir iktisat buhranı diye anılamaz. Bugünkü buhran denilen şey de klasik bir iktisat buhranını karakterize eden vasıfların ve işaretlerin hemen hiçbiri yoktur.”²²⁹

Kadroculara göre milli bağımsızlık hareketleri ile buhran birbirlerini besleyen unsurlara sahiptir. Buhranın derinleşmesi ve genişlemesiyle milli bağımsızlık hareketlerinin derinleşmesi ve genişlemesi birbirlerine paralel olgulardır. Sömürge olan

²²⁸ İlhan Tekeli, Selim İlkin: “1929 İktisadi Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları”, Ankara, Odtü, 1977, s.30

²²⁹ Şevket Süreyya Aydemir: Kronikler “Kadro ve İzvestiya”, Kadro, Haziran 1932, s.46

ülkelerdeki bağımsızlık mücadelesi ve bunun sonucunda gelişen teknik ilerleme kapitalist sömürgeci ülkelerde buhranın daha da derinleşmesine sebep olacaktır.

*“Bir zaman müstemleke ve yarı müstemlekelerin sefalet haddini, metropollerde ki sanayin terakki derecesi tayin ederdi. Şimdi bizim teknik terakkimizin derecesi, metropollerde ki sanayi dağılışının haddini ve şiddetini tayin edecektir.”*²³⁰

Kadrocular Türkiye ve Türkiye gibi merkezde olmayan ülkelerin buhrana kurban gitmediklerini hatta buhranın dışında olduklarını belirtirler. Şevket Süreyya Türkiye'nin 1929 buhranı karşısındaki konumunu şöyle açıklamaktadır:

*“Bugün cihanda ki bünye dağılışının Türkiye’de uyandırdığı aksi tesirleri de fiivaki hesaba katmamak kabil değildir. Bilhassa hammaddeler hatta münhasıran pamuk, yün, tiftik üzerindeki keskin fiyat düşkünlerinin Türkiye’de bu emtianın istihsali ile geçinen köylü nüfusu üstünde ki tesirlerini ve bunun tevlit ettiği güçlükleri görmemek imkânsızdır. Fakat şu da var ki, bizzat bu tesirler de bizim, cihanın büyük sanayi kesafetine karşı olan pasif tabiiyetimizin bir neticesidir. Yoksa kendi hammaddesini kendi işleyecek bir Türkiye’nin, istihsal ettiği bu üç hammadde itibarı ile de, cihanda ki iktisadi depresyonun haricinde kalacağı aşikârdır (...) Hulasa buhran, bize dolayısı ile bazı tesirleri dokunan bir âlemşümul bünye istihalesi olmakla beraber, Türkiye ve Türkiye’ye benzer memleketler bu buhranın, temsil ettikleri milli kurtuluş hareketlerinin mana ve mahiyetleri itibarı ile haricindedirler.”*²³¹

Kadrocular Türkiye'nin milli bağımsızlık mücadelesi veren bir ülke statüsünde olduğunu bundan ötürü Türkiye'nin buhrandan etkilenmediğini belirtmişlerdir. Bu nedenle buhran döneminde yaşanan iktisadi sıkıntıları Türkiye'nin bir iktisadi buhranı gibi saymak yersiz bir “anlam israfından” başka bir şey değildir.²³²

Kadroculara göre 1929 buhranının gelişmeleri ve nitelikleri üzerine derin analizler yaparak Türkiye'nin dünya buhranı ile alakasının ikinci derecede etkili olduğunu görmek mümkündür. Ayrıca mevcut olan geri kalmış iktisadi yapımızı

²³⁰ Aydemir, a.g.e., s.47

²³¹ Şevket Süreyya Aydemir: Kronikler “Kadro ve İzvestiya”, Kadro, Haziran 1932, s.48

²³² Şevket Süreyya Aydemir: “İnkılap ve Kadro”, s.56

programlı bir iktisat politikasına bağlayarak buhranın ikinci derecedeki etkilerine karşı ne kadar etkili olduğunu görebiliriz.

Kadro Dergisi'nin amacı milli mücadele ruhu ile Türk inkılabının ideolojisini desteklemektir. Kadrocular 1929 buhranını de bu doğrultuda açıklama çabası içine girmişlerdir. Kapitalist ekonomi hakkında öngörülerde bulunan kadrocular 1929 buhranını daha önce yaşanan dönemsel buhranlardan niteliği ve derinliği açısından farklı olduğunu belirtmişlerdir. Kadrocular 1929 buhranından siyasi bir sonuç çıkarma amacındadırlar.

Kadro Dergisi yazarlarına göre 1929 buhranı kapitalizmin meydana getirdiği büyük bir kaostur. Buhran dönemi sömüren kan emici ile sömürülen can çekişen arasındaki yaman çelişkisini en şiddetli yaşandığı dönemdir. Kapitalist dünya kurtuluşu sınırsız ve acımasız bir şekilde sömürmekte buluyordu.²³³ Ancak bu sömürü düzeni uzun süremez. Çünkü kapitalizmin geldiği nokta ve yaşanan 1929 buhranı diğer kapital nitelikli buhranlardan çok farklı nitelikler taşımaktadır.

“ Buhranlar, istihlal vasıtaları sanayi ile istihlak amtiyası sanayinde ki sermaye nispetisizliğinden doğar. Kapitalizm şimdiye kadar devresi bir surette maruz kaldığı buhranları iki tarzda yenebilmiştir: Yeni pazarlar bulmak, yeni teknik inkılaplar yapmak (...) Yüksek veya tam kapitalist memleketlerin iktisadi bünyeleri birbirlerine benzedikleri için aralarında ki ticari münasebet gittikçe azalmağa, yarı kapitalist memleketlerin ise gittikçe sanayileşerek bir taraftan yüksek kapitalist memleketlere pazar olmaktan kurtulmağa, diğer taraftan bunlara rakip olarak cihan piyasalarına atılmağa başlaması, yeni mahreçler, müstemlekeler bulmak zaruretini bir kat daha şiddetlendirmiştir. İşte, kapitalizm gençlik çağında yeni doldurulmaya başlayan bir balon içindeki hava gibi cihanda yeni yeni mahreçler bulmak sureti ile kolayca ittisa edebilirken ve istihlal vasıtaları sanayi ile istihlak vasıtaları sanayi arasındaki sermaye nispetisizliğinden doğan devresi buhranları böylelikle atlatırken, bugün balonun hava almak kabiliyeti son haddine vardığı için, hayatının kritik noktasına ermiş bulunuyor. Çünkü bir taraftan artık cihanda keşfolunacak yeni müstemlekeler kalmamış, diğer taraftan da mevcut müstemlekelerde yani hiç kapitalist memleketlerde, milli kurtuluş hareketleri başlamıştır. İşte bugünkü buhranın kördüğüm noktası burada aranmalıdır (...) Görüyoruz ki yeni pazarlar bulmak davası artık bir çıkmaza girmiştir. Bu itibarla

²³³ İsmail Hüsrev: “Müstemleke ve Yarı Müstemlekelerde Buhranın Tesirleri”, Kadro, Mart 1933, s.24

milli kurtuluş hareketlerini, cihan iktisadiyatının seyrinde yepyeni bir amil olarak hesaba almayınca, bugünkü buhranı anlamanın imkânı yoktur."²³⁴

Kadroculara göre kapitalizmin gelişmesinin ve büyümesinin tek yolu sürekli ve yeni sömürgeler bulmaktır. Kadrocular üstü kapalı bir şekilde, açıkça bahsetmeseler de 20. Yüzyılın başlarında Marksistlerin (sosyalistlerin) bir tartışmasını gündeme getirmişlerdir. Rosa Luxemburg'un diyalektiklerinde belirgin olan kapitalizmin "*arka bahçe ihtiyacı*" yaklaşımı Kadrocular tarafında sıklıkla dergi yazılarında dile getirilecektir. Kadrocular Avrupalı sömürgeci devletlerin sömürgelerini kaybetmemek için mücadele edeceklerini aksi takdirde emperyalist Avrupalı devletlerin varlıklarını sürdürmelerinin imkânsız olacağını temel bir vasım olarak kabul etmişlerdir. Kadro Dergisi'ne göre 1929 buhranını sadece bir ekonomik buhran olarak algılayıp değerlendirmek yanlış bir düşüncedir. Çünkü bu buhran Kadro Hareketine göre dünyanın gelecekteki siyasi, ekonomik ve toplumsal durumunu da belirleyecektir.

Kadrocuların amacı; Kemalist doktrini ete kemiğe büründürecek, Türk inkılabının ideolojisini oluşturmaktır. Kadrocuların dünya görüşü bu amaç etrafında şekillenecektir. Sömürgeciliğe karşı bağımsızlık mücadelesinin timsali olan Türkiye Cumhuriyeti ve Türkiye'nin kurulmasından sonra devam edecek olan milli kurtuluş hareketleri ile dünyanın farklı ve yeni bir çağa girdiğini idda eden kadro yazarları liberal ekonomiye de Avrupalı sömürgeci zihniyetten dolayı tavır almış ve Türk inkılabını tanımlarken inkılabın liberal bir oluş olmadığını yazılarında altını çizerek vurgulamışlardır.²³⁵ Kadrocular liberal serbest ekonomi politikalarının artık iflas ettiğini ve bunun yerine planlı ve programlı bir döneme geçilmesi gerektiğini sıklıkla vurgulamışlardır.

" Şimdi Avrupa'da herkes tezatların tasfiyesi ve PLAN namına konuşuyor. Bu sebeplerdir ki PLAN şimdi Avrupa'nın fetişleştirilmiş remzidir."²³⁶ " Liberalizmin beynelmilel ticaret âlemindeki son istihkâmları da göçüverdi (...) ve biz, demir kafes içinde hürriyetimizi kurmaya çalışalım. Bugün her millet, kendi etrafına çevirdiği demir kafes içinde kendi hürriyetini ya kurmağa ya korumağa çalışıyor: İşte Autarkie –otar ki-

²³⁴ Vedat Nedim: "Milli Kuruluş Hareketleri ve Buhran", Kadro, Haziran 1933, s.19-21-23

²³⁵ Hakkı Uyar: "Resmi İdeoloji ya da Alternatif Resmi İdeoloji Oluşturmaya Yönelik İki Dergi: ÜLKÜ ve KADRO Mecmualarının Karşılaştırmalı İçerik Analizi", Toplum ve Bilim Dergisi, S. 74, Güz 1997, s.187

²³⁶ Şevket Süreyya Aydemir: " Plan Mefhumu Hakkında", Kadro, Mayıs 1932, s.5

denilen hareket bu cehdin bir ifadesidir (...) umumi iktisat faaliyetimizin bir muhasalası ve bir neticesi olan harici ticaretimiz hakkında alınacak tedbirlerin hayatiyet ve müessiriyeti, her şeyden önce, bütün iktisat hayatımızın bir plan içinde taazzuvuna ve teşkilatlandırılmasına tabidir.”²³⁷

Kadro Dergisi yazarlarının ekonomik fikirleri üzerine pek çok spekülâtif tartışmalar yaşanmıştır. Kadro Dergisi’ni eleştirenlerin kadrocuların savunduğu görüşün memleketi sosyalizme götürebileceğini iddia etmişlerdir. Bu eleştiriler içerisinde Ahmet Ağaoğlu ve Hüseyin Cahit Yalçın önde gelen kalemler arasındadır. Ahmet Ağaoğlu Kadro Dergisi’ni şöyle eleştirmiştir;

“ Bunlara göre devlet milli hayatın her safasına müdahale edecek ve yalnız idare ve tanzim etmekle kalmayacaktır. Aynı zamanda kendisi bizzat müteşebbis olacaktır. Bunu yaparken tabiatıyla sınıf tezatlarının husule gelmesine yani büyük sermayenin vücuda gelmesine meydan vermeyecektir. Kadrocular Komünist taraftarıdır.”

Şevket Süreyya Aydemir ile Ahmet Ağaoğlu arasındaki tartışmalar Ocak 1933’te Cumhuriyet Gazetesi’nde yayınlanmıştır. Hüseyin Cahit Yalçın ise Fikir Hareketleri Dergisi’nde koyu bir liberal görüş taraftarı olarak Kadro Dergisi’ni eleştirmiştir. Oysaki kadroculara atfedilen bu mesnetsiz iddiaların hiçbir doğru ve haklı yönü yoktur. Çünkü o dönemde Kadro Dergisi yazarları Sovyetler de uygulanan komünist devletçiliğe aykırı yaklaşımlara sahiptirler.²³⁸ Kadrocular milli bağımsızlık hareketlerinin öncü savunucuları olarak Marksist ve Leninist olmadıklarını özgün ve evrensel bir düşüncenin savunuculuğunu yaptıklarını belirtmişlerdir. Ancak Kadro Dergisi yazarlarının Türkiye ve Türkiye’ye benzer ülkeler için önerdikleri üçüncü yol (kapitalizm ve sosyalizm dışındaki) hiçbir zaman gerçekleşmeyecektir.²³⁹

Kadrocuların 1929 dünya ekonomik buhranı ile alakalı yorumları diğer yorumlar ile kıyaslandığında oldukça önemli farklılıkların olduğu görülecektir. Kadrocuların buhrana bakış açıları yaygın bakış açılarından farklıdır. Kadrocular 1929 buhranını

²³⁷ Vedat Nedim: “Değişen Cihan Münasebetleri İçinde Türkiye”, Kadro, Mayıs 1932, s.13-17

²³⁸ Ufuk Özcan: “ Kadro Akımı Üzerine Sosyolojik Bir Deneme”, Sosyoloji Dergisi, Üçüncü Dizi Üçüncü Sayı, İÜEF Basımevi, 1992, s.112

²³⁹ Ufuk Özcan, a.g.e., s.107

yorumlarken liberalizmi de tenkit edip eleştirmekten geri durmamışlardır. Buhran kadrocuların nezdinde sadece ekonomik bir sorun olarak değerlendirilmemiş siyaset ile de ilişkilendirilmiştir. Kadrocular 1929 buhranının kendisinden önce yaşanan buhranlardan nitelik ve nicelik olarak farklı olduğunu ve bu buhranın dünyada çok önemli siyasi değişikliklere sebep olacağını belirtmişlerdir.

1929 dünya ekonomik buhranı Kadrocuların üzerinde durduğu temel konulardan biri olmuştur. Kadrocular için buhran gelecekte hayal ettikleri ütopyik dünya için eş benzeri bulunmaz bir fırsattı. Kadrocular 1929 buhranının olumsuz etkilerinin Türk ekonomisine nasıl yansıdığını ayrıntılı bir şekilde analiz ederek incelemişlerdir. Özellikle üzerinde sıklıkla durdukları konu buhran sonucu tarımsal ürün fiyatlarındaki düşmenin Türk ekonomisine nasıl yansıdığı konusudur. Kadrocular 1929 buhranı sonucunda tarımsal ürün fiyatlarının sanayi ürün fiyatlarına oranla daha çok düştüğünü bununda sanayi dışı tarım ülkelerinde alım gücünü düşürdüğünü belirtmişlerdir.²⁴⁰ Bu tür değerlendirmelere bu dönemde rastlamak oldukça yaygındır. Fakat Kadrocuları diğerlerinden farklı kılan nokta 1929 buhranı ve sonrasında ortaya çıkan gelişmelerden yola çıkarak önemli öngörüler de bulunmalarıydı. Kadroculara göre 1929 buhranı ekonomik ve siyasi alanlarda olumlu sonuçlar doğuracaktır. Bu olumlu sonuçlardan biri sanayi ürünleri üretiminin Batı'nın tekelinden çıkması ikincisi ise, 1. Dünya Savaşı sonrasında oluşmaya başlayan yeni finansal merkezlerin oluşma süreçlerini hızlandırması idi. ABD ve Japonya gibi yeni finansal merkezler ortaya çıktığı gibi Sovyetlerde siyasi ve ekonomik olarak güçlenmiş ve yeni bir otorite olarak kendisini hissettirmeye başlamıştır. Bu süreç Avrupa devletlerine olumsuz yansıtacak, sömürgelerini kaybetmelerine sebep olacaktır. Böylece dünya Avrupa merkezli hegemonyadan kurtulacak kanısı dile getirilmekteydi.²⁴¹ 1929 dünya ekonomik buhranı kapitalist Avrupa'da sanayi üretim araçlarını satmaya sevk etmiştir. Kadrocular bu durumun çok ciddi etkiler yaratacağını iddia etmişlerdir.²⁴² Şevket Süreyya Aydemir, fabrikaların satılmasını “*süper kapitalizm*” olarak adlandırmakta²⁴³ ve bu tespitten yola çıkarak yeni öngörülerde bulunmaktadır. Kadrocular 1929 buhranının sanayileşme

²⁴⁰ İsmail Hüsrev: “Müstemleke ve Yarı Müstemlekelerde Buhranın Tesiri”, Kadro, Mart 1933, s. 20-24; İsmail Hüsrev: “Anadolu Köyünde Bünye Tahavvülü”, Kadro, Şubat 1933, s.18-24; İsmail Hüsrev: “Buğday İşine Bir Bakış”, Kadro, Haziran 1934, s.2031

²⁴¹ Vedat Nedim, “Müstemleke İktisadiyatından Millet İktisadiyatına”, Kadro, Şubat 1932, s. 9-14; “Orta Avrupa: Hasta Olan Orta Avrupa değil Avrupa'dır”, Burhan Asaf, Kadro, Ağustos 1934, s.33-36

²⁴² Şevket Süreyya Aydemir, “1789 İhtilalinin Mezar Başında 2 Mahreç Yok”, Kadro, Eylül 1934, s. 4-10

²⁴³ Şevket Süreyya Aydemir, “Makinelerin Muhacerati”, Kadro, Kasım 1933, s.6-11

konusunda dünya çapında değişmelere yol açacağını belirterek, sanayileşme sürecine girmeyen ve sömürülen ülkelerin bu süreçte sanayileşeceğini ve sanayileşmiş metropollerinde bir üst sanayiye geçeceği öngörüsünde bulunmuşlardır.²⁴⁴ Kadroculara göre kapitalist ekonomiler haricinde 1929 buhranı siyasi ve ekonomik olumlu sonuçlarda doğuracaktır. İşte Türkiye bu olumlu sonuçlardan faydalanarak ağır sanayisini kurma imkânını elde edebilir.²⁴⁵ Bu sebeple hükümet sadece buhranı hafifletmek için mücadele etmemeli ileriki dönemler için projeler hazırlamalıdır.

Kapitalist, sömürücü, Batı ülkelerinin sömürüsü altında ezilen memleketler sıkı bir iktisadi yeterlilik politikası ile kendi üretim güçlerini geliştirmeleri halinde sömürgeci kapitalist ülkeler ile aralarındaki ekonomik uçurumu kapatabileceklerdir. Kadroculara göre işte o zaman adil bir dünya düzeninden bahsedilebilir. İşte bu durum 1929 buhranının kendisinden önceki buhranlar gibi dönemsel ve geçici bir özellikte olmadığı en büyük kanıtıdır. Kadroculara göre dünyanın ileriki zamanlarda kaderini belirleyecek olan Marx'ın iddia ettiği sınıf savaşları değil, milli bağımsızlık mücadeleleri olacaktır. Kadro Dergisi yazarı Vedat Nedim'e göre tarih Marx'ı yalanlamıştır. Kadrocular Marksist kuramın milli bağımsızlık hareketlerini açıklamakta yetersiz kaldığını iddia etmişlerdir.²⁴⁶

Kadro Dergisi'nin amacı Türk milli mücadelesi ile birlikte dünyadaki tüm milli bağımsızlık mücadelelerine kuramsal bir boyut kazandırmaktır. Kadrocuların 1929 dünya buhranına bakış açıları da bu noktada şekillenmiştir. Kadro Dergisi yazarları 1929 buhranından çok buhran sonrası dünyayı tartışmış ve bunu yaparken de sürekli olarak buhranın sürekliliğini en temel vurgu olarak belirtmişlerdir.²⁴⁷

1932-1935 yılları arasında yayınlanan Kadro Dergisi yeni bir arayışın çabası olarak yayın hayatına başlamıştır. Dönemin diğer dergileri ile kıyaslandığında daha derin ve daha geniş bir bakış açısına sahip olduğu algısını yaratmıştır. Kadro Dergisi'nin yayın kadrosunda olan kişiler donanımlı, elit ve güçlü kalemlerdir. Kadrocuların dünyanın geleceği hakkında çeşitli önerileri vardır. Ütopik olarak

²⁴⁴ Burhan Asaf, "Çökmekte Olan Cihan Nizamı", Kadro, Ocak 1932, s.21-27; Şevket Süreyya Aydemir: "Makinelerin Muhacerati", Kadro, Kasım 1933, s.6-11

²⁴⁵ Burhan Asaf, "Mübadelenin Rolü ve Karakteri", Kadro, Ocak 1933, s.22-28

²⁴⁶ Vedat Nedim, "Milli Kurtuluş Hareketleri ve Buhran", KADRO Haziran 1933, s.19-24

²⁴⁷ İsmail Hüsrev, "Dördüncü Buhran Senesine Girerken Yahut Üç Senede Otuz Sene Geri", KADRO, Şubat 1933, s.51-52; Burhan Belge: "Mübadelenin Rolü ve Karakteri", KADRO, Ocak 1933, s. 22-28; İsmail Hüsrev, "Dünya Konjonktürüne Bir Bakış", KADRO, Ekim 1934, s. 19-23

oluşturdukları yenedünya düzenine ulaşmak için 1929 buhranının önemli bir fırsat olduğuna inanmışlardır.

3.2.3. Fikir Hareketleri Dergisi

Dönemin dergileri 1929 buhranını, dönemindeki siyasal ve ekonomik konjonktüre göre değerlendirmişlerdir. Fakat Fikir Hareketleri Dergisi kendi inandığı çizgi ve fikirden ödün vermeden buhranı liberal bir bakış açısıyla değerlendirecektir. 1933 ile 1940 yılları arasında yayın hayatını sürdürecektir. Dergi yedi yıl zarfında toplam 364 sayı çıkarmıştır.²⁴⁸ Fikir Hareketleri Dergisi buhran olgusuna ve 1929 dünya ekonomik buhranına serbest liberal ekonominin ilkeleri ile bakmıştır. Fikir Hareketleri Dergisi'nde 1929 buhranının ana nedenlerinin kapitalizmde aranmasının yanlış olduğu belirtilerek, liberalizm öne çıkarılarak övülmüştür. Dergi kendi savunduğu ekonomik düşünceyi desteklemek için İtalyan eski başbakanı Francesco Nitti'nin yazılarını Türkçeye çevirerek yayınlamıştır. Bunun dışında dergi 1929 buhranını anlamlandırmak ve savunduğu fikri desteklemek adına Nitti dışında Avrupalı akademisyen ve yazarların kaleme aldıkları yazıları Türkçeye çevirerek yayınlamıştır.

Genelde buhran olgusunun özelde ise 1929 buhranının kapitalist ekonominin yapısal bozukluğundan meydana gelmediğini savunan yazıların çoğunda buhranın nedenlerinin iktisadi olmadığı vurgulanarak savunulmuştur. 1929 ve sonrası dünya gündemini genellikle buhrana bağlı gelişmeler belirlemiştir. Buhran döneminde buhran ile ilgili yorumlar ve tartışmalar sürekli olarak devam etmesine rağmen ne bu yorumlar bütünsel bir bakış açısıyla değerlendirilmeye tabii tutulmuş ne de bu tartışmalardan bir sonuç çıkarılmıştır. Türkiye'de dönemin düşünce dergilerini incelediğimizde yorumların ve tartışmaların hep kısır bir döngü etrafında döndüğünü görebiliriz. Çünkü ne mensubu olmak istediğimiz muasır dünyayı etkileyen bu buhranın yapısal olduğuyla ilgili tartışmalardan bir sonuç çıkarabildik ne de buhranın ekonomik nedenlerden meydana gelmediği ile ilgili tartışmalardan bir sonuç çıkarabildik. Sadece Avrupa'daki tartışmalardan belli düşünceleri aktaran yazıları takip edebildik. Örneğin;

“ İnsan cemiyetlerinin hayatına iktisadi vak'aların hâkim olduğu fikri o kadar kökleşmiştir ki, 1929'da dünyayı kaplayan buhran karşısında, birçok muharrirler ve bilhassa aşağı cinsten sosyologlar artık kapitalizmin yani şimdiki istihsal şeklinin sonu

²⁴⁸ “Türkiye’de Dergiler Ansiklopedisi (1849-1984)”, Gelişim Yayınları, İstanbul, 1984, s.40

geldiğini ilan ettiler. Hatta bazıları economie politigue iflas etmiştir diyecek kadar ileri gittiler (...) Binaenaleyh bozukluk istihlal şeklinde, kapitalizmde değildir. Dünyanın hayatını felce uğratan sebepler siyasi ve içtimai ihtiraslardır. Bu ihtirasların ise menşeleri pek hafif bir surette iktisadidir (...) Binaenaleyh, dünyadaki karışıklığın derin sebepleri istihlal şekillerinden değil siyasi ve ahlaki nizamdan ileri geliyorlar. İstihlal şeklini değiştirmekle bunları hafifletmek ve hele ortadan kaldırmak imkân haricindedir. Bilakis böyle yapılırsa iş daha da fenalaşacak gibi görünüyor.”²⁴⁹

1929 buhranı başladıktan ve etkileri dünyaya yayıldıktan sonra ülkeler kendi toplumlarını buhranın olumsuz sonuçlarından koruma tepkisi vermeye başlamışlardır. Bu da yeni bir siyasi çerçevenin oluşmasına neden olmuştur. 1929 buhranının etkileri sonucunda oluşan kaos ve kargaşa ortamında Fikir Hareketleri Dergisi buhran konusunu mümkün olduğunda sınırlı vermeye çalışmıştır. İtalyan eski başbakanı Francesco Nitti'nin 1929 buhranının neden ortaya çıktığı ile ilgili görüşleri Fikir Hareketleri Dergisi'nde sıklıkla yer almıştır. Nitti'ye göre 1929 buhranının nedenleri şunlardır: Siyasi ve iktisadi alanlardaki nasyonel eğilimler, dünyanın ideolojik olarak saflara bölünmesi yani gruplaşmalar, ülkelerin uyguladıkları ithal ikameci gümrük politikaları, sosyalizmin etkisi ile beraber aşırı bir şekilde savunulan işçi hakları, karşılıksız para basılması ve en mühimi de liberal iktisat ilkelerine uyulmamasıdır. Nitti burada bir konuya dikkat çekmek istemiştir. O da; sorunun liberalizmde değil liberal ekonominin ilkelerine uyulmamasında aranması gerektiği düşüncesidir.

1929 dünya ekonomik buhranının etkilerinin ülkemiz ekonomisine yansımaları karşısında Fikir Hareketleri Dergisi radikal bir şekilde liberal ekonomiyi savunacaktır. Dergi ve özellikle Kadrocuların savunduğu devletçilik ve kamu ekonomisi eleştirilmiştir. Ayrıca Batılı kalemlerin 1929 buhranının temel sebeplerinden biri olarak devletçiliği gösterdikleri yazıları dergide sıklıkla yer bulmuştur.

“ Hiç şüphe yok ki iktisadiyatın doğrudan doğruya devlet tarafından idaresi refah getirmek ve müstahsalatın bolluğu yüzünden yaşama fiyatını indirmek neticesini değil, karışıklığı arttırmak ve bütün içtimai sınıfları fakirleştirmek neticesini doğuracaktır. Fakat insanlar bir rejimin kusurlarından ve fenalıklarından ızdırap

²⁴⁹ Francesco Nitti, “Economie Politique İflas Etti Mi?” FİKİR HAREKETLERİ, 11 Kanunusani 1934, s.5-6

çektikleri zaman cahil ve biraz da çılgın kütler için en fena çareler gözü kapalı atılmaktan tabii bir şey yoktur."²⁵⁰

1929 buhranının temel nedeninin devletçilik olduğunu ve liberalizmin ilkelerine uyulmamasından kaynaklandığını ifade edilmiştir. Ayrıca buhranın meydana gelmesi kaçınılmaz bir olgudur. Ve ekonomiye müdahale edilmediği takdirde ve de iktisadın kanunlarının tekrar işleyişi ile sosyal ve ekonomik hayatta sorunların kendiliğinden çözüleceği ifade edilmiştir.

*"Buhran mutlaka vuku bulmak lazımdı. İrtikâp edilen hatalar olmasa idi şüphesiz bu kadar vahim olmayacaktı. Buhran nasıl zaruri olarak gelecek idi ise, gene zaruri olarak kendiliğinden geçecektir."*²⁵¹

Fikir Hareketleri Dergisi'nin yazarları 1929 buhranının diğer buhranlardan hiçbir farkının olmadığını belirterek değerlendirmelerinde 19. Yüzyılın iktisatçılarından ve radikal liberal ilkelerden faydalanmışlardır. Derginin yazarları buhrana çok yönlü bir bakış açısıyla yaklaşmamışlar fikirlerinde liberal düşüncüyü lokomotif yapmışlardır. Fikir Hareketleri Dergisi yazarları Batılı liberal yazarlardan faydalanarak bu yazarların yazılarını sıklıkla dergide yayınlamışlardır.

" Âlem her şeyden evvel, pek basit bir hakikati tekrar öğrenmek mecburiyetindedir. 18. Asrın sonunda ilk defa bu hakikati anlamak şerefi fizyokratlara aittir. Bu hakikat de şudur: Bir takım iktisadi kanunlar vardır. Vakıa fizik kanunlarına nispetle bunlar daha müphemdirler, anlaşılmaları daha zordur. Fakat kuvvet ve tesir itibarı ile fizik kanunlarından hemen farksızdırlar. Adam Smith klasik mektebinin, Ricardo'nun, Stuart Mill'in, Pozitivist Mektebin şan ve şerefini teşkil eden bu noktayı birçok iktisatçılar, en çok Alman iktisatçıları, 1840 da tarihi mektep ile ve hatta son on, yirmi sene evveline kadar, ret ve inkâr etmek ihtiyatsızlığında bulundular. İçinde ve bilhassa şimdiki liberal mektebi taraflarının yazılarında, müfrit ve mübalağalı olan

²⁵⁰ Bernard Lavergne , "Dünya Buhranının Sebepleri", Fikir Hareketleri, Nisan 1934, s.7

²⁵¹ Lavergne: a.e., s.8

noktalarla doğru ve devamlı olan noktalarla doğru ve devamlı olan noktaları birbirinden ayırmamalıdır."²⁵²

Fikir Hareketleri Dergisi yazarlarına göre sorunun temel kaynağı; Klasik iktisat teorisyenlerinin ve teorilerinin iyi analiz edilip değerlendirilmemesidir.

Fikir Hareketleri Dergisi'ne göre Türkiye'de 1930'larda yaşanan buhran 1929 buhranının bir uzantısıdır. Bu buhran bitmedikçe Türkiye'deki buhranda devam edecektir. Çünkü Türkiye kendi başına bu buhrana bir çözüm getiremeyecektir. Fikir Hareketleri Dergisi yazarları iki cenahtan konularına yön vermişlerdir. Birincisi Batılı yazarların konu ile ilgili yazılarının çevrilmesi ikincisi ise Kadro Dergisi yazarlarının yazılarına karşı cevap niteliği taşıyan karşı yazılarıdır. Örneğin Burhan Belge yazısında "*Çökmekte Olan Cihan Nizamı*"²⁵³ başlığını koyabilmekte ve yazısına "*Fakat, ne böyle bir makyas, ne de bu şümul ve heybette bir iktisadi çöküntüyü, iktisat tarihi kaydetmemiştir*" diyebilmektedir. İşte Fikir Hareketleri Dergisi de sıklıkla bu gibi yazılara cevap verme gayreti içerisinde olmuştur. Dergide liberalizm Batıdaki birçok liberal yazara göre daha da radikal bir şekilde savunulmuş ve klasik iktisadın göz ardı edilmesi eleştirilmiştir.

3.2.4. Mülkiye Mektebi Mecmuası

1929 dünya ekonomik buhranının yaşandığı dönemde Türkiye'de yayınlanan dergilerden biri de Mülkiye Mektebi Mecmuasıdır. Mülkiye Mektebi Mecmuasının önemli yazarları arasında Mehmet Ali Şevki ve sosyolojik yazıları ile ön plana çıkan Sabahattin Bey vardır.

1929 buhranı konusunu ele alan dergilerden biri de Mülkiye Mektebi Mecmuasıdır. 1931 yılının Nisan ayında çıkan derginin yazar kadrosunu oluşturanların çoğu, yurt dışında eğitim görmüş kişilerdir. Derginin yazarları hem 1. Dünya Savaşı'ndan yeni çıkmış olmanın etkisi ile hem de yurtdışında eğitim almış olmalarının etkisiyle buhranın Avrupa ve Almanya'ya olan etkileri üzerinde durmuşlar ve sıklıkla bu doğrultuda yazılar kaleme almışlardır. Ancak belirtmemiz gerekir ki dergide buhran ile ilgili yazıların çoğu yabancı basından yapılan çevirilerden oluşmaktadır.

²⁵² Bernard Lavergne, "Dünya Buhranının Sebepleri", Fikir Hareketleri, Nisan 1934, s.8

²⁵³ "Çökmekte olan cihan nizamı", Kadro, Ocak 1932, s.21

Mülkiye Mektebi Mecmuasının 1931 yılında yayınlanan ilk sayısında 1. Dünya Savaşı'ndan sonra ödenmesi gereken borçlar meselesi (çoğunluğu tamirat borcu adı altında alınan savaş tazminatıdır) ve Almanya'nın içinde bulunduğu ekonomik bunalımın bu borçlar meselesi ile ilişkisi konusu ele alınıp işlenmiştir. 1929 dünya ekonomik bunalımı bir diğer deyişle kapitalizm buhranının ortaya çıkmasında ve de uzamasında borçlar meselesinin önemli bir faktör olduğu belirtilmiş ve şayet borçlar konusunda mağlup Almanya'ya baskı yapılması durumunda dünya ekonomisinin büyük bir dar boğaza gireceği öngörüsü yapılmıştır.²⁵⁴ Sorunun kaynağı Almanya ile İtilaf Devletleri arasında imzalanan Versay Antlaşması'na dayandırılmaktadır. 1. Dünya Savaşı'ndan sonra galip gelen İtilaf Devletleri mağlup İttifak Devletleri ile Paris'te bir araya geleceklerdir. Paris Barış Konferansı'nda yenen devletler ile yenilen devletlerarasında imzalanacak olan barış antlaşmalarının şartları belirlenecektir. Konferansta şartları en ağır olan antlaşma Almanya ile imzalanacak olan Versay Antlaşmasıdır. Almanya'nın tek başına 1. Dünya Savaşı'nın ve bütün sonuçlarının sorumlusu olarak cezalandırılması için ve de sürekli denetim altında zayıf kalması adına Versay Antlaşması imzalanmıştır.²⁵⁵ Felaket dönemi de dediğimiz iki dünya savaşı arasındaki dönemde 1929 buhranının sarsıntısını en fazla hisseden Avrupa devleti Almanya olmuştur. 1. Dünya Savaşı'ndan sonra Almanya'nın yoksullaşmasına sebep olan gelişmelerden biri savaş sonrasında ödenmesi istenen tamirat borçları (savaş tazminatı) bir diğeri ise Almanya'nın en büyük sanayi bölgesi olan Ruhr bölgesinin elinden çıkması olmuştur. Bu olumsuzluklara bir de buhran eklenince işsizlik ve yoksulluk daha da artmıştır. İşte bu sebeplerin oluşturduğu şartlar Nasyonal Sosyalistleri (Naziler) yani Adolf Hitler'i 1933'te iktidara taşıyacaktı.²⁵⁶

1931 yılının Nisan ayında çıkarılan Mülkiye Mektebi Mecmuası'nın ilk sayısında Almanya'nın borç meselesi ele alınmış ve Almanya'nın bu borçları ödemesi konusunda zorlanması halinde oluşabilecek siyasi ve ekonomik sorunlara değinilmiştir. Almanya'dan alınmak istenen savaş tamiratu (Wilson İlkelerinden önce adı Savaş Tazminatı idi. Ama bu ilkeler ise Savaş Tazminatı yasaklanınca Savaş Tamiratu adını alacaktır.) borcunu Almanya ödeyebilecek bütçe olsa bile ödememesi gerektiği vurgusu yapılmıştır.

²⁵⁴ Fadıl Hakkı: "Almanya Borçlarını Ödeyebilir Mi?", Mülkiyeler Mektebi Mecmuası, Nisan 1931, s.13

²⁵⁵ Eric Hobsbawm, Kısa 20 Yüzyıl 1914-1991, Aşırılıklar Çağı", Çev: Yavuz Alogan İstanbul Sarmal Yayınları, Ekim 1996, s.45-47

²⁵⁶ Tefrik Çavdar, "Türkiye Ekonomisinin Tarihi (1900-1960)", Ankara, İmge Kitapevi 2003, s.229

“ Borçların ve tazminatın şu sebeplerden dolayı alınmamasına tarafların: Tamirat bedeli iktisadi buhranın başlıca sebebi olmamakla beraber buhranda methaldardır... İnsaniyette hiçbir milletin daha aşağıya düşmesine müsaade edilmemesi lazım gelen bir vasati hayat seviyesi vardır. Bugün Alman milletinin çok büyük bir kısmı bu dereceye sükût etmiştir... Eğer Almanya'ya iktisaden daha fazla tazyik olunursa dâhili mücadeleler şiddetlenecek, gıda için daha fazla karışıklıklar olacak ve her nevi aksülamel teessüs edecektir (...) Karışık bir Almanya, karışık bir Avrupa ve de karışık bir Avrupa ise iktisaden muvazenesiz bir dünya demektir.”²⁵⁷

Borçlar Meselesinin 1929 buhranı içinde çözülmesi gerek öncelikli konu olması gereği üzerinde durulmuştur. Ayrıca kapitalist hükümetlerin Avrupa'yı kötü yönetmesinin asıl sorununun kaynağı oluşturduğu bu sorunun komünist tehlikeden ve siyasi bloklaşmadan daha öncelikli olduğu vurgusu yapılmıştır.

Mülkiye Mektebi Mecmuasında Almanya ile ilgili bir makale de 1929 buhranından en fazla etkilenen ülkenin Almanya olduğu belirtilmiş ve şu sorunun cevabı aranmıştır: 1929 buhranı ABD'de patlamış olmasına rağmen etkileri açısından Almanya neden buhrandan ABD'den daha fazla etkilenmiştir?

“ İşte Alman efkârı umumiyesinin anlayamadığı ve yahut ta anlamak istemediği mühim bir nokta. Onlara göre bugünkü iktisadi sefaletin sebeplerini başka yerlerde aramalıdır. Fakat hayır. Amerika ve Almanya buhranları arasındaki fark yegâne ve biriciktir. Her ikisi de bu sarsıntıya maruz kaldılar. Amerika hazır kapitalinin hemen hepsini kurban verdi. Almanya da hakeza. Fakat Amerika'nın bundan başka geride ihtiyatları var. Almanya ise bundan mahrum. İşte Alman buhranının pek feci olmasının mühim sebebi.”²⁵⁸

1929 buhranından tamamen çıkmanın ya da etkilerini hafifletmenin yolu olarak devletçilik fikri (devletin ekonomiye müdahalesi) bir arada irdelenmiştir.

²⁵⁷ Fadıl Hakkı, “Almanya Borçlarını Ödeyebilir Mi?”, Mülkiye Mektebi Mecmuası, Nisan 1931, s.14

²⁵⁸ Felix Pinner, “Alman ve Cihan Buhranı”, Çev: Hayri Osman, Mülkiye Mektebi Mecmuası, Nisan 1931, s.21

*“ Artık bu yaramazı (sermaye) itaat altına almak lazım gelmiştir: Kapitali ve endüstriyi rasyonelize etmek. İşte Almanya dahi buhranın tahfifi çarelerinin başına, kapitalin ve devlet organlarının rasyonelizasyonunu koyuyor. ”*²⁵⁹

Mülkiye Mektebi Mecmuası’ndaki bir başka makale de Almanya’nın içinde bulunduğu ekonomik sorun 1929 buhranı ile ilişkilendirilmiş Almanya’daki sanayileşmenin işsizliğe sebep olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca alman ekonomisinin güçlü olduğu bu sebeplerdir ki ülkede yaşanan buhranın süreklilik arz etmeyeceği ifade edilmiştir.

*“ Kendi başına şimdiki halde Almanya’nın çektiği iktisadi buhran da telaş ve korkuyu mucip bir şey yoktur. Daha evvel de söylediğimiz gibi muvakkat ve geçicidir. Alman iktisadi hayatının temelleri kuvvetli ve emindir. Gerek ziraatte gerek sanayide istihsal mebzuldür. Yalnız son seneler zarfında istihsal kuvvetleri biraz fazla seri inkişaf ederek istihlak ihtiyaçlarını tecavüz ettiler (...) Fakat işte bunun içtimai noktai nazardan felaketsel neticesi. Sanayide çalıştırılan amele miktarı mühim mikyasta azalmıştır. İhtimal makineler insanların yerini aldılar. İşte milyonlarca amelenin işsiz kalmalarının sebebi budur. ”*²⁶⁰

Kapitalist ekonominin ana sorunlarından biri de üretim ve tüketim arasındaki dengesizliktir. Teknik alandaki ilerleme ve gelişme sanayide daha güçlü makinelerin kullanılmasını mecburi kılar. Sanayide her geçen gün gelişerek ilerleyen makineleşme, bir yandan üretimi arttıracak yani piyasaya büyük miktarda tüketim emtiası sürecek diğer yandan da el emeğini yani işçileri üretimin dışına atacaktır.²⁶¹

Mülkiye Mektebi Mecmuası’na göre Almanya’da sanayinin gelişmesi ile artan üretimin karşılığında yeteri kadar tüketime bulunmaması toplumsal sorunlara yol açacaktır. Örneğin bu toplumsal sorunlardan birini işsizlik teşkil edecektir. İşsizlik sorunu 1929 buhranı döneminde sadece Almanya da değil kapitalist sanayi ülkelerinin birçoğunda ortaya çıkan toplumsal bir sorundur.

²⁵⁹ Pinner, a.g.e., s.21

²⁶⁰ Fadıl Hakkı, “ Alman İktisadi Buhranı”, Mülkiye Mektebi Mecmuası, Temmuz 1931, s.34

²⁶¹ Jean Baby, “ Ekonomik Politğin Temel Prensipleri”, Çev: Cenap Karakaya, İstanbul Sosyal Yayınları, 2000, s.185

Mülkiye Mektebi Mecmuası'nda 1929 dünya ekonomik bunalımının nitelikleri hakkında çeşitli değerlendirmeler yapılmıştır. Bu değerlendirmelerin çoğunda vurgulanan tema buhranın daha önce yaşanan buhranlardan farklı olmasıdır.

*“ İnsanlığın hali hazırdaki tekâmülünün heyeti umumiyesi nazırı dikkate alınırsa yeise düşmemek mümkün değildir. Cihan hastadır ve her taraftan şikâyet edilmektedir. Her yerde buhrandan bahsolunuyor. Hatta buhran kelimesi de muvafık ve doğru değildir. Zira; eski zaman buhranları gibi muvakkat müşkülât mevzu bahs değildir. Zaten eskiden görülen bu müşkülât hiçbir zaman umumi olamazdı. Bugün ise her millet bil huzurdur ve cümlesi kendilerinde noksan olan muvazeneyi aramaktadırlar.”*²⁶²

1929 buhranının yaygınlığı ve etki alanı ile kendisinden önceki buhranlardan farklı olduğu ifadesi Mülkiye Mektebi Mecmuasında yer almıştır.

*“ İçinde bulunduğumuz âlemşümul buhranın icrayı tesir etmediği taraf kalmamıştır denilebilir.”*²⁶³

Mülkiye Mektebi Mecmuasında buhranın ana sebebinin aşırı ve yanlış üretim olduğu belirtilmiş ama sorunun sadece buna bağlanmayacağı belirtilerek buhrana sebep olan diğer unsurlarda belirtilmiştir. Bu unsurlar şunlardır: Endüstrinin çok süratli gelişmesi, ekonomik hayatın plansız ve programsızlığı, menkul değerler üzerinde yapılan spekülasyon hareketleri, Sovyetlerde gerçekleşen komünist ihtilali ile büyük bir kitlenin liberal ekonominin dışında kalmasıdır.²⁶⁴

Türkiye'de 1930'lu yıllarda tarımsal alanda yaşanan buğday buhranı genellikle 1929 buhranı ile ilişkilendirilmiş ve sorunun aşırı üretimden kaynaklandığı belirtilmiştir. Mülkiye Mektebi Mecmuası ise buğday buhranını 1929 buhranı ile ilişkilendirmeden bağımsız olarak değerlendirmiştir.

*“ Hemen on bir seneden beri dünyada bir zirai buhran hüküm sürüyor. Birçokları bunu fazla istihsal sebebine atf etmek istemişlerdir. Bu basit izah iki üç mahsul veya bir iki mevsim hakkında ihtimal doğru olabilir. Fakat mütemadiyen devam eden âlemşümul bir buhran için kafi bir izah teşkil edemez.”*²⁶⁵

²⁶² Ayni Zade Hasan Tahsin, “Cihan Buhranı”, Mülkiye Mektebi Mecmuası, Aralık 1931, s. 13

²⁶³ Rıza Halis, “Buhran ve Bankalar”, Mülkiye Mektebi Mecmuası, Kasım 1931, s.39

²⁶⁴ Ayni Zade Hasan Tahsin, “Cihan Buhranı”, Mülkiye Mektebi Mecmuası, Aralık 1931, s.14-15-16

²⁶⁵ Fazıl Hakkı, “Zirai Buhran ve Sebepleri”, Mülkiye Mektebi Mecmuası, Mayıs 1931, s.32

1929 dünya ekonomik buhranında Tarım sektöründe meydana gelen buhran iki ana sebebe bağlanabilir. Birincisi; Ekonomisi büyük oranda tarım ürünü ihracına dayanan ülkelerde tarım teknolojisinin hızla gelişmesi bununda üretime dolayısıyla da fiyatlara yansımadır. İkincisi; Dünya genelinde ürün fiyatlarında genel bir düşünün görülmesidir. Tarımsal buhran veya diğer bir deyişle buğday buhranının sebebi sadece aşırı üretim ile açıklanmaz. Tarımsal alanda buğday, tütün ve pamuk gibi ürünlerin üretiminde fazlalık vardır. Ancak bu ürünler haricinde aşırı bir üretimden bahsedilemez. İşte bu sebeplerdir ki buhranın ana nedeninin aşırı üretim olduğu genellemesi yapılamaz. Tarım alanındaki buhranın ana sebebi ürün fiyatlarındaki genel düşüştür.

“ Fiat tenezzüllerinde iptidai maddeler ve bilhassa zirai mahsuller ilk ve en fazla müteessir olurlar... Bu izahat gösteriyor ki, istihsal usullerinde terakkiyat ve dünya mahsullerinde birikmesi bilhassa buğday gibi birkaç mühim mahsulün istihsal miktarı fiatlarda ki şiddetli, mütemadi ve cihanşümul tenezzülü izah edemez.”²⁶⁶

Irgat (Tarım alanında çalışan işçi) ücretleri, çiftçinin sattığı ürün karşılığında aldığı para ve genel eşya fiyatlarında bir istikrar sağlandığı taktirde tarımsal alandaki kerizin sona ereceği belirtilmiştir.

Mülkiyet Mektebi Mecmuası Nisan 1931’de çıkan ilk sayısından itibaren 1929 buhranı konusu ile ilgilenmeye başlamıştır. Almanya’nın yaşadığı ekonomik buhran derginin temel ilgi noktası olmuştur. 1929 buhranının Almanya ile ilişkilendirilmesi, buhranın Alman ekonomisine etkileri ve buhranın Almanya’ya etkisi sonucunda gelecekte muhtemelen olacak siyasi gelişmeler üzerinde dergi sıklıkla duracaktır. Almanya’nın önemli bir siyasi ve ekonomik figüran olarak dünya ekopolitiğinde soyutlanamayacağı üzerinde durulmuş ve Almanya’da buhran dönemindeki koşulların devam etmesi Almanya’yı siyasi olarak diktatörlüğe götüreceği üzerinde durulmuş ve Hitler iktidara gelmeden bir öngörü ile Hitlerin geleceğini önceden doğru bir şekilde tahmin edebilmiştir. 1929 buhranının sebepleri uluslararası etkileri ve bu buhranın sebep olduğu tarımsal alandaki buhran derginin üzerinde durduğu diğer konular olmuştur. 1929 buhranının Türk ekonomisine etkileri, hükümetin buhrana karşı aldığı önlemler ve buhrandan çıkmak için nasıl bir politika uygulanması gereği gibi konularda hiçbirleriyle ilgili bir yazının dergide yer almaması dikkati çeken bir nokta olmuştur.

²⁶⁶ Fazıl Hakkı, a.g.e., s.33-34

Mülkiye Mektebi Mecmuası'nda 1929 buhranının nasıl algılandığına bakacak olursak buhranın temelde yanlış ve aşırı üretimden kaynaklandığı vurgulanmış ancak bunun dünya konjonktüründen bağımsız bir şekilde ele alınamayacağı yüzeysel bir şekilde ifade edilmiştir. Dergide buhran olgusuna ait herhangi bir ekonomik analiz yapılmadığı gibi dünya buhranının Türkiye'ye etkisi konusu üzerinde de fazlaca durulmamıştır. Ayrıca dergi de 1929 buhranı ile ilgili yazılan yazıların büyük çoğunluğunu çeviriler oluşturmuştur.

3.2.5. Ülkü Dergisi

1929 Buhranının Türk ekonomisine etkisini analiz ettiğimizde iki önemli nokta gözümüze çarpmaktadır. Birincisi; Türk parasının değerinin düşmesi konusudur. Zaten ülkemizde buhranın ilk etkisi ve ilk alınan önlemlerde bu konuda olmuştur. Dış ticaret açığının kapatılması için ithalatın kısılması, ithal ikameci gümrük politikasının uygulanması, yerli malı kullanımını yaygınlaştırmak istenmesi ve tasarruf konusu bu önlemler arasında sayılabilir. İkinci nokta ise; Tarım konusudur. 1929 buhranının etkisi sonucunda oluşan tarım buhranı, ülkemizin bir tarım ülkesi olmasından dolayı ülkemizin ekonomisini çok etkilemiştir. Türkiye tarım ülkesidir gerçeği ile hareket eden rejim ülkeye yeni bir biçim kazandırmak için yapacağı yeniliklerin odağına tarım unsurunu koymuştur. Ülkemizin medeni ve muasır dünyada daha güçlü bir şekilde yer alabilmesi için yeni arayışlar başlamıştır. Ülkemizde yeni arayışların olduğu dönem ile buhran dönemi aynı zaman aralığına rastlayacaktır. Bu yeni arayışların merkezinde toplum ve devletin toplum ile kuracağı ilişkiler yer alacaktır. Şubat 1933'te Halk Evlerinin bir yayın organı olarak çıkarılan Ülkü Dergisi 1929 buhranı konusu ile de ilgilenmiş ve bu konuda çeşitli makaleler yayınlanmıştır. Ülkü Dergisi'nin yayın hayatındaki temel felsefesi yeni dönemde yeni bir çerçeve oluşturmak ve bu doğrultuda mücadele etmektir. Ülkü Dergisi'nin amacı; Devlet ile toplum arasında yeni bir bağ oluşturmak idi.

Türkiye'de Türk Ocakları kapatıldıktan sonra yerine 1932-1951 yılları arasında varlığını sürdüreceği olan Halkevleri kurulacaktır. Türk Ocakları'nın yayın organı olan Türk Yurdu'nun yerine de Halkevlerinin merkezi yayın organı olan Ülkü Dergisi

yayınlanacaktır. Ülkü Dergisi 1933-1949 yılları arasında varlığını sürdürecektir. Ülkü Dergisi 1930'ların düşünce ikliminin resmi kesimini temsil etmiştir.²⁶⁷

Adı bizzat Mustafa Kemal tarafından konulan Ülkü Dergisi'nin çıkış amacı ve neleri içereceğini Recep Peker Bey ilk sayıda yer alan “*Ülkü Niçin Çıkıyor*” başlıklı yazısında şöyle ifade etmektedir:

*“ Ülkü, karanlık devirleri arkada bırakarak şerefli ve aydınlık bir istikbale giden yeni neslin heyecanını beslemek, cemiyetin kanındaki inkılap unsurlarını ısıtmak, ileri adımlarını sıklaştırmak için (...) Ülkü, bu büyük yola katılanlar arasında kafa birliği, gönül birliği ve hareket birliğini yapmak için (...) Ülkü, milli dile, milli tarihe, milli sanatlara ve kültüre hizmet için (...) Ülkü, bütün gayelere hizmet yolunda çalışan Halkevlerinin ruhundaki harareti yazı vasıtasıyla yaymak için (...) çalışıyor.”*²⁶⁸

1929'da patlak veren ekonomik buhran 1930 yılında buhranın etkisi ile patlak veren buğday buhranı ile şiddetini bir kat daha arttıracak ve 1932 yılında bütün yıkıcı etkileri ile kendini hissettirecektir. Türkiye'de 1929 buhranı 1932 yılında âdete zirve yaparak doruğa ulaşmıştır. Türkiye'de 1932 yılında Halkevleri kurulacaktır. Halkevlerinin kurulmasının buhran ile ilişkisinin olmadığını belirtmeliyiz.

1932 yılında kurulan Halkevlerinin kuruluş amacı ekonomik nedenden çok sosyal ve siyasaldır. Recep Peker Bey, Halkevlerinin kuruluş amacını şöyle açıklamaktadır: “*Halkevlerinin gayesi ulusu katılaştırmak, sınıfsız katı bir kitle haline getirmektir.*” 1932 yılı sonu ile sayısı 34'e ulaşan Halkevleri adeta toplumun parti ile (CHP) ilişki kurma merkezi haline gelmiştir.

Halkevleri o yıllarda yaklaşık olarak sayısız broşür ve elli dergi yayınlamıştır. Bu dergiler içerisinde en popüler olanı Ankara Halkevinin çıkardığı Ülkü Dergisi olmuştur.²⁶⁹

Ülkü Dergisinin temel amacı inkılabı yaymak ve kökleştirmektir.²⁷⁰ Ülkü Dergisi bu amaç ile on beş farklı ana başlıkta yayın hayatını sürdürmüştür, bu başlıklar şöyledir; Edebiyat ve dil, güzel sanatlar, tarih, felsefe, iktisat ve ziraat, halk terbiyesi,

²⁶⁷ E. Semih Yalçın, “Türkiye Cumhuriyeti Tarihinin Kaynakları”, Ankara, Berikan Yayınevi, 2010, s.209-212

²⁶⁸ Recep Peker, “Ülkü Niçin Çıkıyor?”, Ülkü Şubat 1933, No. 1.

²⁶⁹ Tefik Çavdar, “Türkiye Ekonomisinin Tarihi (1900-1960)”, Ankara, İmge Kitapevi, 2003, s.238-239

²⁷⁰ “Ülkü İki Yaşına Girerken Okuyanlar ve Yazanlarla Konuşma”, Ülkü Dergisi, Mart 1934, s.74

yurt koruma, kadınlık, fen, halk sıhhati ve nüfus, spor oyun ve eğlence, köycülük, bibliyografi, halkevleri haberleri ve haberler ve tekliflerdir.

Ülkü Dergisi'nde 1929 dünya ekonomik buhranı ile ilgili yazıların ve yorumların sınırlı sayıda olduğunu belirtmeliyiz. Özellikle yayına başladığı 1930'lu yılların başında dergide buhran ile ilgili herhangi bir yazıya ve yoruma rastlayamıyoruz. Ülkü Dergisi iktisat ile ilgili konularda ise daha çok Türkiye'nin 1930'lu yıllarda izlemesi gereken ekonomik politika doğrultusunda değerlendirmeler yapmıştır. 1929 buhranı konusunda ise ayrı bir başlık altında yer vermeden bu yazılar içerisinde dolay olarak sadece değinmiştir. Ülkü Dergisi'ndeki haberlerin genelinde ele alınan temel problem hızlı bir ekonomik kalkınmanın ve sanayileşmenin nasıl gerçekleştirilebileceğidir. Dergide hızlı kalkınma için önerilen yol devletçilik olmuştur. Ancak bu devletçilik politikası uygulanırken Türkiye'nin kendine özgü durumu göz ardı edilmemelidir.

“ Sanayileşme işimizde başka memleketlerin ileri tekniğinden, birikmiş bilgi ve tecrübelerinden, siyasi, içtimai ve iktisadi eski ve yeni görüşlerinden faydalanmamız ne kadar lüzumlu ise kendi milletimizin ve memleketimizin hususiyetlerini ve rejimimizin prensiplerini daima göz önünde bulundurmamız da o kadar tabii ve zaruridir. Bulmamız çok muhtemel olan tamamı ile orijinal bir sanayileşme şekli ile de Türk milletinin medeniyet önderliğini yeniden ele alabileceği hiçte aykırı sayılmaması icap eden bir fikirdir. 1929'dan beri birbirini kovalamakta olan mahalli ve cihanşümul birçok iktisadi buhranlar ve sarsılmalar, bu gibi sarsıntılara meydan vermemek için kurulmuş rejimlerin henüz tecrübe-düzeltilme devrini geçememiş, hastalığın devasını bulamamış olmaları bize açıkça gösteriyor ki, dünya içtimai ve iktisadi görüşünde tamamı ile olgunlaşmamıştır. Bugün mevcut bütün rejimler, Türk halkçı rejimi müstesna, meselenin anahtarını saklayan ana noktada, tamamı ile birliktirler: Cemiyette sanayici şehir ve ziraatçı köy ve kırsal diye bir sınıflama, bir iş bölümü yapmak.”²⁷¹

1929 buhranı döneminde Türkiye'nin bir tarım ülkesi olduğu sürekli vurgulanmıştır. Bu olgu hem buhrandan kurtulmak için hem de kalkınma politikaları oluşturulurken sürekli vurgulanarak dile getirilmiştir.

²⁷¹ Nusret Köymen, “ Sanayileşmemiz Üzerine Düşünceler”, Ülkü Dergisi, Mart 1936, s.16-17

“ *İnkılabı yayma ve kökleştirme yolunda kendini gösteren en büyük meseleler arasında halkçılığı, halk terbiyesini, köycülüğü*”²⁷² Ülkü Dergisi özellikle ele almıştır. Köycülüğün ekonomik kalkınmada önemi sıklıkla vurgulanmış ve Türkiye’de ekonomik sorunları aşabilmek için tarım ülkesi olduğumuz gerçeğinin unutulmaması gereği ifade edilmiştir.

Ülkü Dergisi’nin önde gelen yazarlarından Aydoslu Sait’in önerdiği ekonomik politika milliyetçi ve taazzuvcu bir politikadır. Aydoslu Sait o dönemde globalleşme olgusuna vurgu yapmıştır. Yani dünyanın siyasi ve ekonomik olarak bir bütün olduğunu ve Türkiye’nin bu gerçeği en iyi analiz eden ülke olduğunu belirtmiştir.

“ *Yaşadığımız zamanın icapları ve cihanın geçirdiği buhranın manasını en iyi anlayan ve bu anlayışı dış ve iç siyasetinde en vuzuhlu, en şümillü ve şeeniyete en uygun derecede tebarüz ettiren millet ve devlet yeni Türkiye’dir.*”²⁷³

Aydoslu Sait, yazısında rejimin dünya buhranı karşısında uyguladığı iç ve dış politikalarda başarılı olduğunu ifade etmiştir. Aydoslu Sait yazısının devamında ekonomik faaliyetlerin bir bütün arz ettiğini belirtmiş ve farklı ekonomik alanlarda da farklı politikaların uygulanmasını 1929 buhranı ile ilişkilendirmiştir.

“ *Esas prensipten mülhen olmayan iktasi söküük yamacılığı tecviz edilemez. Bugün cihanın maruz olduğu buhranın bir sebebi de bu yamacılık ve eklemecilik siyasetidir (...) iktisadi ve mevkilerine göre hep birden ve aynı ehemmiyetle göz önünde bulundurulur.*”²⁷⁴

Ekonomik alanda birlikteliği sağlayacak olan güç devlettir diyen Aydoslu Sait, bu düşüncesini şöyle ifade etmektedir: “ *İktisadi sahada fertçiliğin tezahür şekli olan Liberalizm, her gün gerilemektedir. Bu gerilemek değil, hatta umumi bir iflastır.*”²⁷⁵

1929 buhranı döneminde, buhran özellikle kapitalist ekonomileri olumsuz bir şekilde etkileyince liberalizmin ilkeleri dünya genelinde gözden düşmüştür. İşte bu dönemde Ülkü Dergisi’nin yazarları ekonomide devletçiliği öven yazılar yazmış ve

²⁷² “Ülkü İki Yaşına Girerken Okuyanlar ve Yazanlarla Konuşma”, Ülkü Dergisi, Mart 1934, s. 74

²⁷³ Aydoslu Sait, “Milliyetçi Taazzuvcu İktisat 1”, Ülkü Dergisi, Nisan 1933, s.201

²⁷⁴ Aydoslu Sait, a.g.e., s.203

²⁷⁵ Aydoslu Sait, “Milliyetçi Taazzuvcu İktisat 2”, Ülkü Dergisi, Mayıs 1933, s.282

ekonomik kalkınmanın devletçilik ile mümkün olabileceğini savunmuşlardır. Ülkü Dergisi ile dönemin diğer düşünce dergilerini kıyasladığımızda Ülkü'nün diğer dergilere göre 1929 buhranını daha kısıtlı bir şekilde aldığını görürüz. Ülkü Dergisi'nde 1929 buhranının yer alış şekli genellikle konu içerisinde yeri geldikçe değinme ve söylenecek asıl sözlere temel oluşturma biçiminde olmuştur. Ülkü Dergisi'nde 1929 dünya ekonomik buhranı ile ilgili ilk makale 1935 yılında yayınlanmıştır. Bu da derginin buhran konusuna ne kadar mesafeli yaklaştığının bir göstergesidir. Dergide önce 1929 dünya ekonomik buhranın nedenleri genel bir şekilde değerlendirilmiş, sonra konu Türkiye'nin nasıl ilerleyip kalkınabileceği meselesine getirilmiş, son olarak ta devletçi ekonomik politikanın en iyi yol olduğu şeklindeki değerlendirme ile yazı tamamlanmamıştır.

“Buhrana sebep arayanlar şu noktada aynı fikirdedirler: üretim çoğaldığı için sıkıntıya düşen insanlık, çoğaltım azaldığı için daha büyük buhrana düştü (...) küçük zanaat, büyük fabrika karşısında ortadan kalkıyor. Bu suretle alıcı bir sınıf yok oluyor (...) Buhranın büyük sebepleri bunlardır. Dünyanın gidişinde ve sıkıntısında amil olan bu hadislere bakarak, Türkiye’de endüstri kurarken bu yanlışlıklara düşmeyeceğiz. Bunun içindir ki Türkiye’de büyük endüstri devletindir (...) Endüstri şahsi sermaye elinde dünyanın başına bela oldu. Devletçi bir politika, Türkiye’yi bu acı denemelerden koruyacaktır.”²⁷⁶

Ülkü Dergisi'nde ekonomi alanındaki yazıların temel vurgusu hızlı ekonomik kalkınmanın nasıl sağlanacağı konusudur. 1929 dünya buhranı konusunda dergi de yapılan değerlendirmeler genellikle bu vurgulama etrafında şekillenmiştir.

Genellikle dönemin dergilerinde sık olarak vurgulanan buhranların beşeriyetin ilerlemesinde sahip olduğu büyük pay yapısına Ülkü Dergisi'nde de rastlıyoruz:

“ Ekonomik ve sosyal buhranlar tarihin yürüdüğü yol üzerinde birer kilometre taşıdır. Umumiyetle insanlar, buhranların yalnız tahripkar taraflarını görmeğe ve buhranlar, memleketleri kasıp kavuran bir afet olarak telakki etmeğe alışmışlardır. Fakat bu tahripkar tesirleri yapan buhranların altında ekseriya bulunan inkişaf ettiği zaman ileride insanlık için pek büyük işler görececek olan bir rüşyem bulunmaktadır ki bunu insanlar görmek istemezler. İşte bugün geçirmekte olduğumuz buhranın da yine

²⁷⁶ N. Sadık, “Buhranın Sebepleri ve Türkiye’de Devletçilik”, Ülkü Dergisi, Ağustos 1935, s.401-402

böyle müsaid bir tarafı olduğunu kabul etmek lazımdır ki bu da sanayi ilerletmesi, inkişaf ettirmesidir.”²⁷⁷

Buhran olgusuna dair aynı bakış açısını Nusret Köymen’in bir yazısında da görebiliyoruz:

“ *Buhranlar umumiyetle insan kabiliyetlerinin inkişafına ve hususiyetle alakadar ettikleri hayat şubelerinin bir ilerleme sıçrayışı yapmasına hizmet ederler.*”²⁷⁸

Ülkü Dergisi’nin, buhran olgusundan ve 1929 buhranından çok üzerinde durduğu ana konu Türkiye’nin hızlı ekonomik kalkınmasının ve sanayileşmesinin nasıl sağlanabileceğidir. Derginin geneline sahip olan hâkim bakış açısı Türkiye’deki kalkınmanın ancak devletçilik ile mümkün olabileceğidir. Kapitalizmin dolayısıyla liberal ekonomik ilkelerin artık geçerliliğini yitirdiğini ve liberalizmin Yeni Türk Devleti için zararlı bir unsur olduğu yargısı Ülkü Dergisi’ne hâkim olan düşüncelerden birisiydi. Ülkü Dergisi’nde buhran olgusu ve 1929 buhranı ile ilgili yazı ve yorumlar sınırlı sayıdaydı. Ülkü Dergisi’nin buhran olgusuna bakış açısı buhranların beşeriyetin ilerlemesinde büyük paya sahip olduğu düşüncesi idi.

Ülkü Dergisi’nde 1929 buhranını iktisadi olarak analiz eden ve gelecekte buhran hakkında öngöründe bulunan yorumlara rastlanmamaktadır. Yapılan birkaç yüzeysel yorum ise 1929 buhranının yanlış ve aşırı üretimden kaynaklandığını belirten klişe düşüncelerdir.

Dönemin düşünce dergilerinde 1929 buhranının Türkiye için bir fırsat olduğu gerçeği bilinmekteydi. Dergilerde yazarların buhran ile ilgili analitik yorumlarının bulunmaması bu gerçeği bilmedikleri anlamına gelmemelidir. Zaten o dönemde buhrana yönelik iktisadi analizler yapmakta amaç değildi. Amaç buhranı fırsata çevirmek ve belli kabulleri topluma benimsetmektir. Ülkü Dergisi’nin 1929 buhranına karşı oluşturduğu belli bir algısı vardı. Oda; Liberalizme karşı radikal bir tutum almaktı.

3.2.6. Genel Değerlendirme

Bu bölümde 1929 dünya ekonomik buhranının, dönemin düşünce dergilerine nasıl yansındığını anlamaya çalıştık. Değerlendirmeye tabi tuttuğumuz dergiler içerisinde

²⁷⁷ Prog. Grengros, “Buhranlar ve Kimya Sanayi”, Ülkü Dergisi, Ağustos 1936, s.424

²⁷⁸ Nusret Köymen, “Kemalizm ve Politika Bilgisi”, Ülkü Dergisi, Temmuz 1936, ÜLKÜ Seçmeler 1933-1941 İçinde Yayınları, Hazırlayan, Zerrin Bayraktar-Cem Alpar, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi, 1982, s. 282

Kadro haricindeki tüm dergiler de ortak yaklaşımlar söz konusudur. 1929 buhranı ile ilgili genel kabullerde Kadro Dergisi diğer tüm dergilerden farklı olan dergi Kadro dergisidir.

Değerlendirmeye tabi tuttuğumuz dergiler ile ilgili genel özellikler şöyledir;

- Buhran olgusunu disiplinler arası anlama ve yorumlama çabası yoktur. Yeni Türkiye'deki entelektüel aydın çevre buhranın kendisini anlamak için mücadele etmemiştir.
- Dergilerde genellikle 1929 buhranının Türkiye'yi etkilemesinden sonra bu etkilere karşı nasıl bir tutum alınması gerektiği tartışılmıştır.
- Ayın Tarihi, Fikir Hareketleri ve Mülkiye Mektebi Mecmuası, Batılı yazar ve politikacıların yazılarını çevirerek 1929 buhranı hakkında çeşitli değerlendirmelerde bulunmuşlardır.
- 1929 buhranının daha önce yaşanan buhranlardan farklı nitelikleri, sosyo-ekonomik boyutu gibi konular dergilerde derin bir analize tabi tutulmadan yüzeysel bir şekilde değerlendirilmiştir.
- Dergilerde 1929 buhranından kurtulmak için bir formül veya bir iktisat modeli ortaya tez olarak atılmamıştır. Sadece buhranın Türkiye'ye etkilerinin nasıl hafifletilebileceği değerlendirilmiştir.
- Fikir Hareketleri Dergisi özellikler liberal ekonomiyi savunmuş ve Batı'da liberal görüşlü yazar ve politikacıların yazılarını Türkçeye çevirmiştir. Yazılarını çevirdikleri kişiler arasında; İtalya eski başbakanı Francesco Nitti, Francis Delaisi ve Prof. Bernard Lavergne vardır.
- Fikir Hareketleri Dergisi haricinde değerlendirilmeye tabi tuttuğumuz dergilerin tümündeki ortak düşünce; 1929 buhranı ile Batı'da çöken liberal ekonominin, ülkemizdeki sorunların hiçbirine bir çare olamayacağı ve yeni bir düşüncenin, söylemin ve politikanın gerekli olduğu düşüncesidir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. 1929 DÜNYA EKONOMİK BUHRANININ TÜRKİYE'DE POLİTİK DÜZEYDE İFADESİ

Tez çalışmamızın üçüncü bölümünde 1929 dünya ekonomik buhranının tetkik eserlere yansımalarını incelemeye ve araştırmaya çalıştık. Günlük gazeteler dünya genelinde etkili olan buhran haberlerinden çok hükümetlerin buhran etkilerini azaltmak için aldığı tedbirleri ağırlıklı olarak haber konusu yapıyordu. Ayrıca günlük gazetelerde buhranın hükümetlerin yanlış politikalarından kaynaklanmadığı belirtilmiş buhrana karşı alınan tedbirler rejimin başarıları olarak halka sunulmaya çalışılmıştır. 1929 dünya ekonomik buhranının Türkiye'de sosyo-ekonomik yapıyı derinden etkilediği dönemde basın rejimin isteklerini halka benimsetmede iyi bir iletişim aracı olmuş; halk, basın aracılığı ile ilgili haberler, yorumlar ve değerlendirmeler yüzeysel olmaktan ileriye gidememiş ve de buhran derin bir şekilde analiz edilememiştir. 29 Ekim 1923'te Cumhuriyetin ilan edilmesi ve sonrasında yeni rejim kadroları Türkiye'nin ekonomik olarak yeniden büyümesi konusunda oldukça umutlular. Ancak 1929 buhranı ile beraber ekonomik kalkınma beklentileri büyük oranda gerçekleşmemiş ülke buhranın etkilerine maruz kalmıştır. Böylece 1929 buhranı fikinsel bazda tartışılmaya başlanmış ve de farklı fikirler ortaya çıkmıştır. Buhran hakkındaki bu farklı tutumları özellikler dönemin düşünce dergilerinde görmekteyiz. Dönemin düşünce dergilerini incelediğimizde Kadro Dergisi dışında buhranın tam anlamı ile anlaşılmadığını görmekteyiz. Dergilerde yabancı politikacılar, yazar ve ekonomistlerin yazıları Türkçeye çevrilmiş olsa da yine de tam anlamı ile buhranı kavramak için büyük bir çaba içine girilmediğini söyleyebiliriz. Bazı dergiler siyasi olarak buhran karşısında belli bir fikri savunsa da bu fikirlerin analitik bir süreçten geçtiğini söyleyemeyiz.

Tezimizin üçüncü bölümünde 1929 buhranının dönemin kitaplarına nasıl yansıdığını ve bu kitaplarda buhran olgusunun ve buhranın etkilerinin nasıl anlamlandırıldığını inceleyeceğiz. Ayrıca döneme damgasını vuran yazar ve politikacıların buhrana bakış açısını da kaleme aldıkları bu kitaplar sayesinde öğreneceğiz.

29 Ekim 1923'te kurulan cumhuriyet ve sonrası dönemde rejimin kadroları serbest liberal bir ekonomi politikasını benimsemişler ve bu doğrultuda İzmir İktisat

Kongresi'ni toplamışlardır. Kongrede liberal ekonomik ilkeler benimsenmiş ve bu doğrultuda kararlar alınmıştır. Türkiye Cumhuriyeti Devleti 1. Dünya Savaşı'ndan sonra emperyalizm ile büyük bir bağımsızlık mücadelesi verdikten sonra kurulacaktır. Osmanlı'dan harap olmuş bir ekonomi miras alan Türkiye'nin ekonomisini yeniden inşa etme süreci hiçte kolay olmamıştır. Ekonomisine yeni bir düzen vermenin ilk örneği olan İzmir İktisat Kongresi'nden sonra Yeni Türk Devleti'nin yaptığı ilk iş Batı'dan bazı kanunları almak oldu. Dönemin Adliye Vekili Mahmut Esat Bozkurt kanunların Batı'dan aynen alınmasına gerekçe olarak şunu ileri sürmüştür:

*“ Türk ihtilalinin kararı, Batı medeniyetini kayıtsız şartsız kendine mal etmek, benimsemektir. Bu prensip bakımından kanunlarımızı olduğu gibi Batı'dan almak zorundayız.”*²⁷⁹

Batı Medeniyetinin benimsenmesi ve yönümüzün Batı olması gereği Türk sosyolojisinin kurucusu Ziya Gökalp'te de belirgin bir vurgudur:

*“ Toplumsal inancımızın biricik formülü şu olmalıdır; Türk milletindenim, İslam ümmetindenim, Batı medeniyetindeyim.”*²⁸⁰

Yeni kurulan Türk Devleti kendini Batılı olarak görecektir ve bu doğrultuda düzenlemeler yapacaktır.

Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti 1929 buhranı döneminde dünyada yaşanan olumsuzluklara rağmen yine de 1929 yılında büyük ümitlerle ve büyük iyimserliklerle girecektir. 1929 yılının Haziran ayında İsmet İnönü yaptığı bir konuşmada bu iyimserliği şöyle dile getiriyordu:

*“ İktisadi vaziyetimiz ümidle dolu yeni bir devrededir.”*²⁸¹

Türkiye'de var olan bu iyimser havanın iki ana sebebi vardı. Birincisi; 1929 yılındaki tarımsal üretimin iyi olacağı beklentisi, ikincisi; Lozan'da kabul edilen “gümrüklerin beş yıl yükseltilmeyeceği” maddesinin artık hükümsüz oluşu idi. Hem tarımsal üretimdeki beklenti hem de gümrük için artırılması gerçekleşmiştir. Ama

²⁷⁹ Tefik Çavdar, “Türkiye Ekonomisinin Tarihi 1900-1960”, Ankara, İmge Kitapevi, Eylül 2003, s.172

²⁸⁰ Ziya Gökalp, “Türkçülüğün Esasları”, Ankara, Toker Yayınları, Ağustos 1990, s.72

²⁸¹ İlhan Tekeli, Selim İlkin, “1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları”, Ankara, ODTÜ, 1977, s.75

ülkede yaşanan bu iyimser hava 1929 buhranı ile kaybolmuş ve Türkiye buhrandan etkilenmeye başlamıştır.

Cumhuriyetin kurulduğu yıllarda Türkiye ekonomisi tarım ürünlerinin ihracatına dayalı bir ekonomiydi. 1929 buhranında Türkiye'nin ihraç ettiği tarım ürünlerinin fiyatları düşünce Türk ekonomisi sıkıntılı bir döneme girmiş oldu. Türkiye'de buhrana karşı alınan ilk önlemler Türk parasının değerini koruma ve dış ticaret açığını kapatma yönünde olmuştur. Bunun için ithalat kısıtlanmış ihracat ise teşvik edilmiştir. Türkiye buhran döneminde özellikle iç piyasasını korumaya yönelik ekonomik tedbirler aldı ve kısmen de olsa milli ekonomisini kurma fırsatını buldu.²⁸² Ülkelerin kendi milli ekonomilerini kurma politikaları o dönemde sadece Türkiye'nin gerçekleştirmek istediği bir ülkü değildi, dünyada birçok ülkenin benimsediği bir politika idi.

1930'lu yıllarda dünyadaki gelişmelerden etkilenen Türkiye, ekonomi politikasında önemli değişiklikler yapmıştır. Türkiye'de 1930'lu yıllarda yaşanan siyasi ve iktisadi çalkantılar devletin ekonomi ile olan mesafesini de belirlemiştir. 1932 yılından sonra Türkiye'de ekonomik politika olarak devletçilik ilkesi benimsenmiş, devlet bir yandan temel tüketim ürünlerinin üretimini üstlenirken diğer yandan da temel alt yapı yatırımlarını hızlandırmıştır. Devlet sanayi alanında KİT'leri (Kamu İktisadi Teşebbüsleri) kurarak iktisadi alanda önemli bir yere sahip olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti ekonomide uyguladığı devletçilik politikası ile ülkenin kendi iç kaynakları ile kendi kendine yeterli olmasına çalışmıştır.

Türkiye ekonomisi tarihini incelediğimizde önemli dönüm noktalarının ve önemli politika değişikliklerinin olduğu dönemleri görebiliriz. İşte o dönemlerden biri de 1929 buhranı dönemidir. 1929 buhranı döneminde Türkiye'nin ekonomi politikasında önemli radikal değişiklikler olmuştur. Bu değişikliklerden en önemlisi İzmir İktisat Kongresi'nde alınan liberal ekonomi politikasında olmuştur. Bu dönemde liberal ekonomi politikası yerine devletçi ekonomi politikası uygulanmıştır. 1930 yılına gelindiğinde Türkiye'de ekonomik durumun iyi olduğu pekte söylenemez. Mustafa Kemal'in bir memleket gezisi sırasındaki sözleri bu durumu doğrular niteliktedir:

“ Bunalyorum çocuk, büyük ıstırap içinde bunalyorum. Görüyorsun ya, her gittiğimiz yerde, mütemadiyen dert, şikâyet dinliyoruz. Her taraf derin bir yokluk, maddi

²⁸² Nevin Coşar, “Türkiye’de Devletçilik”, Der: Nevin Coşar, İstanbul, Bağlam Yayınları, Ekim 1995, s.13

manevi perişanlık içinde (...) Ferahlatıcı pek az şeye rastlıyoruz. Memleketin hakiki durumu ne yazık ki bu."²⁸³

Türkiye Osmanlı'dan devraldığı harap ekonomik mirasa rağmen, 1929 buhranının oluşturduğu kötümser havaya rağmen yine de 1930'lu yılların başında kendine güvenen bir hava içerisindeydi. 1929 buhranında Batı kapitalist ekonomiler ile kıyaslandığında Türkiye ekonomisinin daha istikrarlı olmasından gurur duyuluyordu.²⁸⁴ Bu dönemde yayınlanan düşünce dergilerinden Kadro Dergisi Almanya'da 1933'te iktidara gelen Adolf Hitler'in iktidara gelmesinde 1929 buhranının etkili olduğunu söylüyordu. Kadro Dergisi Alman ekonomist Werner Sombart'ın sözlerine de yer veriyordu. Sombart Almanya'nın Mustafa Kemal, Lenin ve Mussolini gibi ülkesini kargaşadan kurtaracak bir irade adamına muhtaç olduğunu belirtiyordu. Bu yöndeki değerlendirmeler Cumhuriyeti kuran yeni rejim kadrolarına övünç kaynağı oluyor ve politikalarının doğruluğuna olan inançlarını arttırarak gelecek hakkında iyimser ve umutlu olmalarını sağlıyordu. İşte Avrupa'nın önemli ve büyük bir gücü olan Almanya'nın Türkiye'ye gıpta edişi Türkiye'nin politikalarında doğru bir istikamette olduğunu gösteriyordu. Kadro, önemli buhran dönemlerinde "*İnsanlığın kurnaz politikacıya değil, müteşebbis kahramana ihtiyaç duyduğunu*"²⁸⁵ yazıyordu.

1929 dünya ekonomik buhranı çok güvenilen ve hatta sorgulanamayan (layüsel) Batı kapitalist ekonomisinin ve liberal iktisat ilkelerinin güvenirliliğini ve geçerliliğini sorgulamaya ve de tartışmaya açmıştır. 30 Ağustos 1930'da Başvekil İsmet İnönü Sivas'ta şöyle konuşmuştur:

*" Liberalizm nazariyesi bu memleketin güç anlayacağı bir şeydir. Biz iktisadiyata hakikaten mutedil devletçiyiz. Bizi bu yöne sevk eden, bu memleketin ihtiyacı ve bu milletin fikri eğilimidir. Mutedil devletçi olarak halkın eğilimlerine yetişemiyoruz diye kusurluyuz. Devletçilikten büsbütün vazgeçip, her nimeti sermayedarların faaliyetinden beklemeye yöneltmek, bu memleketin anlayacağı bir şey midir?"*²⁸⁶

²⁸³ Şevket Süreyya Aydemir, "İkinci Adam 1884-1938, 1. Cilt", İstanbul, Remzi Kitapevi, Ocak 2001, s.387

²⁸⁴ Bkz: İzmir Üçüncü Milli Sanayi Sergisinin Açılışında Rahmi Bey'in Yaptığı Konuşma. Kendisi İzmir Delegatesi ve Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin Genel Sekreteridir. "Kadro Dergisi", Mayıs 1932, s.47

²⁸⁵ "Kadro Dergisi", Mayıs 1932, s.3

²⁸⁶ Hikmet Bila, "Chp Tarihi: 1919-1979", s. 103-104, Doruk Matbaacılık, Ankara, 1979

1930 yılından itibaren yeni rejimin kadroları liberal iktisat ilkelerine karşı bir tavır almışlar. Ekonomide yeni politika olarak yavaş yavaş devletçilikten söz etmeye başlamışlardır. Liberalizme karşı devletçilik lehinde olan bu tutum 1930'lu yıllara damgasını vurmuştur.

1929 dünya ekonomik buhranı ile Batı'da kapital liberalizmin çöküşüne şahit olan yeni rejimin kadroları siyasi ve iktisadi alanda kayıtsız şartsız liberalizmi terk etmişlerdir. Mustafa Kemal Ocak 1931 yılında İzmir'de yaptığı bir konuşmada devletçilikten şöyle bahsetmiştir; *“Fırkamızın takip ettiği program ekonomik açıdan devletçiliktir.”*²⁸⁷ Böylece Mustafa Kemal devletçiliğin resmileştirilmesi yolunda ilk adımı atmıştır. Artık 1931 yılından itibaren Türkiye'de ekonomik politikanın yeni adı belli olmuştur. O da: Devletçiliktir.

1929 buhranı ile birlikte tüm dünyada liberal ekonominin ilkeleri önemini kaybetmiştir. Bu durum yeni kurulan Türk devletinin ekonomik eğilimlerini belirleyen en büyük unsur olmuştur. Dünyadaki siyasi ve ekonomik konjonktüre göre hareket eden Cumhuriyet rejimi liberal ekonomiyi reddetmiş ve 1931 yılında toplanan Halk Fıkrasının 3. Kurultayında devletçiliği partinin tüzük ve programına almıştır. Böylece Atatürk'ün altı ilkesi yani Cumhuriyet Halk Fıkrasının simgesi olan altı ok tamamlanmış olacaktır. Devletçiliğin CHF'nin programına alınmasından sonra ülkedeki siyasi gündemi oluşturan konu ve tartışma: devletçilik ve anti devletçilik olmuştur. Ancak 1930'lu yıllarda devletçiliğin bugünkü anlamda net bir tanımının ve açıklamasının olduğunu söylemek mümkün değildir. Devletçilik konusunda bir belirsizliğin olmasını ve kafaların bu yönde karışık olduğunu dönemin siyasilerinin devletçilik hakkındaki söylemlerinden çıkarabiliriz. Devletçilik kavramı ilk olarak Başbakan İsmet İnönü tarafından Sivas'taki konuşmasında bahsettiği *“Mutedil Devletçilik”* kavramı ile gündeme gelmiştir. Ancak devletçilik kavramı ile tam olarak neyin ifade edildiği açıklanmamıştır. Yeni rejimin kadroları devletçilikten bahsediyorlardı evet, denilebilir ki devletçilik bir ekonomik sistemin adı idi ama hala daha 1929 buhranından sonra ülkede izlenecek iktisat politikasının ilkeleri belirsizliğini koruyordu. Örneğin İsmet İnönü'nün 1931 programı SCF'nin başkanı Fethi Bey tarafından şöyle eleştiriliyordu;

²⁸⁷ Bila, a.g.e., s.106

*“Umumi iktisat siyasetinde, sarih hiçbir şey yok. Bu bir programdan ziyade, umumi malumatı ihtiva eden bir vesikadır.”*²⁸⁸

Aynı polemige iktisat vekili Mustafa Şeref Bey şöyle katılmıştır;

*“ Bu memleket tarihinde, Milli İktisat namıyla hiçbir mefhum kavranmamıştır. Bu memlekette milli iktisattan bahsetmek, bir vakitler, bir kabahat gibi bir şeydi. Şimdi hükümet devletçiyim demekle, kendisinin bir milli iktisat mefhumunu kavramış olduğunu beyan etmiş oluyor. Bu milli iktisat mefhumu da, şu ibareden hülasa olunabilir: Memleket dâhilindeki iktisadi menfaatler, kendi kendine ve alabildiğine, iktisadi faaliyet sahasında devleti, ferdi teşebbüs yerine ikame etmek için değil fakat birbirlerinden ayrı ve başka başka olan hususi menfaatleri, bir umumi ve müşterek menfaatin muhteremliği, korunması namına uzlaştırmak, teklif etmek ferdi teşebbüsün elinden tutmak, onu kuvvetlendirmek olmalıdır.”*²⁸⁹

Mustafa Şeref Beye göre milli iktisat düşüncesinin zorunlu olarak getirdiği ekonomik politika devletçiliktir. Aynı tarihte Başbakan İsmet İnönü takip edilecek ekonomi politikasının seçimindeki gerçekleri şöyle açıklamıştır:

*“ Gerek ecnebi dostlarımdan, gerek yerli arkadaşlarımdan, milli iktisadın bu memlekette tatbiki zor olduğunu, çok delillerle dinlemişimdir. Memleketin sermayesi yoktur. Milli iktisat takip edilen yolda, ecnebi sermayesi getirmek güçtür. Biz milli iktisat yolunu takip ediyoruz. Milli iktisat politikası, ecnebi sermayesinin getirilmesine mani değildir. Çünkü bizden daha sol memleketler, ecnebi sermayesi getirmekten ve bunu memleketlerinde çalıştırmaktan ümitsiz değildirlen.”*²⁹⁰

Görüldüğü gibi İsmet İnönü'nün ifadelerinde bir belirsizlik ve kapalı olan bir açıklama vardır. Ayrıca rejimi kuran kadroların dönemin dünyasında ifade edilen çeşitli ekonomik kavramları oldukça esnek kullandıkları da görülmektedir. Dönemin adliye vekili Mahmut Esat Bozkurt ise devletçilik konusunda şunları söylemiştir;

²⁸⁸ Şevket Süreyya Aydemir: “İkinci Adam 1884-1938, 1. Cilt”, İstanbul, Remzi Kitapevi, Ocak 2001, s.402

²⁸⁹ Aydemir, a.g.e., s. 403-404

²⁹⁰ Şevket Süreyya Aydemir, “İkinci Adam 1884-1938, 1. Cilt”, İstanbul, Remzi Kitapevi, Ocak 2001, s.404

*“Türk rejimi, devletçiliği, devlet sosyalistliğini kabul etmekle beraber, ferde mülkiyet hakkını ve ekonomik alanda faaliyet yetkisi tanır.”*²⁹¹

1929 buhranının Türkiye’yi etkisi altına aldığı ilk dönemlerde hükümetin genel politikası buhranın etkisi altında bütçe dengesini sağlamak olmuştur. Yani bu dönemde hükümetin devletçiliğin tanımını açık bir şekilde ifade etmek gibi bir kaygısı yoktur. Çünkü devletçilik 1931 yılında parti programına girmiş olmasına rağmen, ancak partinin dördüncü Kurultayında tanımını açık bir şekilde yapılmıştır.

1929 dünya ekonomik buhranının etkisi ile beraber ekonomide yeni arayışlar içerisinde giren Türkiye 1930’lu yılların başında devletçi ekonomi modeli ile beraber ekonomide plan konusunu da tartışmaya başlamıştır. Ekonomide plan uygulamaları ilk olarak 1. Dünya Savaşı’ndan sonra kurulan Sovyet Rejiminde gündeme gelmiştir. 1927 yılında ilk beş yıllık planı uygulamaya koyan komünist Rusya buhran yıllarında planlı ekonomi sayesinde önemli başarılar elde etti.²⁹² Türkiye’nin 1930’lu yılların başında uyguladığı ekonomide plan uygulamalarını Sovyetlerin başarısından esinlenerek yapıldığı söylenebilir de bu düşüncenin tartışılır olduğunu söyleyebiliriz. Ekonomiye belli ölçülerde devlet müdahalesi fikri 1920’li yıllarda Keynes tarafından ortaya atılmıştır. Ama belirtmek gerekir ki Keynes’in devletçilik düşüncesi ile Komünist Rusya’nın devletçilik düşüncesi aynı değildir.²⁹³ Türkiye’de 1929 krizinden etkilenmiştir. Yeni buhranının etkili olmaya başladığı 1930-1933 yılları arasında ekonomide uygulanan politika devletçiliktir.²⁹⁴

1930’lu yılların başlarında Türkiye’nin politik ve ekonomik gündemini devletçilik ve ekonomide plan tartışmaları oluşturulmuştur. Türk parasının değerinin düşmesi, dış ticaret açığı ve bütçe açığı hem ekonomik hem de siyasi bir sorun olarak algılanıyordu. Yani ekonomik sorunlar sadece ekonominin değil siyasetinde bir sorunu olarak algılanıyordu. Bu ve bu gibi ekonomik sorunların çözülebilmesi için ekonomide yeni bir yapılanmanın gerekli olduğu konusu tartışmaların odak noktasını oluşturuyordu. 1929 buhranının etkilerinden kurtulmak için Türkiye özellikle kendi sanayisini kurmaya yöneldi. 1929 buhranı ve diğer gelişmeler dünyada yeni bir düzenin

²⁹¹ Mahmut Esat Bozkurt, “Atatürk İhtilali 1-2”, İstanbul Kaynak Yayınları, Mart 2005, s.193

²⁹² Ulaş Kıpıl-Özgür Uyanık, “Türkiye Milli İktisat Tarihi: Devletçilik”, İstanbul, Kaynak Yayınları, Şubat 2001, s.116

²⁹³ Nazım Güvenç, “Keynesizm”, Y.Y, BDS Yayınları, Kasım 1999, s.30

²⁹⁴ Afet İnan, “Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti’nin Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı 1933”, Ankara, TTK Basımevi, 1972, s.13

oluşmasını sağlamıştır. Türkiye bu oluşum sürecinden faydalanarak var olan politikalarını yeni düzene göre yeniden gözden geçirmiştir. İki dünya savaşı arasında ki nemde Avrupalı büyük devletler dünya politikasına hâkim olabilmek için birbirleriyle mücadele etmişlerdir. Bu mücadele döneminde Türkiye büyük ölçüde rahatlamış ve ekonomik sorunlarıyla ilgilenebilmiştir.

Türkiye 1929 buhranı döneminde her konuda düşündüğü gibi ekonomi konusunda da milli (Ulusal) düşünmüş ve kendi öz imkânlarını kendi kadroları ile yönlendirmenin yollarını aramıştır. Bu arayış o dönemlerde yayınlanmış gazete ve dergilerden çok o dönemde yayınlanmış kitaplara yansımıştır. Tezimizin bu bölümünde 1929 dünya ekonomik buhranının o dönemde yayınlanan kitaplara nasıl yansıdığına inceleyeceğiz.

4.1. Recep PEKER ve İnkılap Dersleri

1929 buhranı bir kapitalizm buhranıdır. Bu sebeple bu buhran dünya genelinde liberalizme büyük prestij kaybettirmiş ve bu durumdan Türkiye’de etkilenmiştir. Yeni rejimin kadroları bir yandan Batı’nın muasır medeniyeti ile uyum sağlamak için siyasi, iktisadi ve hukuksal alanda yenilikler yaparken diğer yandan da Batı’daki yeni gelişmeleri takip ederek çağın gerisinde kalmak istememiştir. Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti, devlet otoritesi ile bu yenilikleri benimsetme yoluna gitmiş ve korumacı bir politika izlemiştir. Bu yönüyle baktığımızda devletçilikle asıl amaçlanan şey siyasi otoritenin ve disiplinin sağlanmak istenmesidir. Cumhuriyetin kurulmasından sonraki döneme baktığımızda 1930 yılı birçok konuda dönüm noktası olmuştur. Siyasi, sosyal yeniliklerin birçoğu tamamlanmış ve rejim konusunda bir görüş birliği sağlanmıştır.²⁹⁵ 1933 yılına geldiğimizde Türkiye’de cumhuriyeti kuran kadroların rejime yeni bir biçim kazandırma çabasında olduğunu görürüz. Bu dönemde Batı’nın muasır medeniyetine uyum sağlamak için devletin üst yapı kurumlarında reformlar yaptığını görebiliriz. (Üniversite reformu, kadınlara seçme ve seçilme hakkının verilmesi gibi.) 1933 yılında Cumhuriyetin 10 yaşı kutlanırken rejimin sağlam temeller üzerine inşa edildiğine dair inançlarda artmıştır. Rejime karşı oluşan bu güvenle birlikte ekonomi alanındaki problemlerin kendi öz kaynaklarımızla çözülebileceği düşüncesi ağırlık kazanmıştır. İşte o dönemde yazılan kitaplarda ortak nokta bu düşünce üzerine inşa edilmiştir. 1930’lu yıllarına başlarında doğrudan 1929 buhranını konu alan bir kitap basılmamış

²⁹⁵Ufuk Özcan, “Ahmet Ağaoğlu ve Rol Değişikliği: Yüzyıl Dönümünde Batıcı Bir Aydın”, s.224

olsa da ekonomi alanındaki temel düşünce bellidir, o da liberal ekonomiye karşı tavrı almalıdır. Bu dönemde liberal ekonominin ilkelerine karşı en belirgin tavrı alan eser Recep Peker'in İnkılap Dersleri kitabıdır.

İnkılap Dersleri İstanbul Üniversitesi'nde (Darü'l Fünun) Cumhuriyetin 10. Yıldönümü nedeniyle Mustafa Kemal'in isteği üzerine 1933 yılından itibaren Recep Peker, Yusuf Kemal Tengirşenk ve Mahmut Esat Bozkurt tarafından verilmeye başlanmıştır. Daha sonraki yıllarda bu üç isimin verdiği dersler çeşitli kaynaklardan toplanıp ayrı ayrı kitaplar halinde basılmıştır. Recep Peker'e göre inkılap derslerinin verilme amacı şunlardır: “ *iç idare bakımından Türk inkılabının incelenmesi.*” Biz ise Tezimizde konusuna göre o dönemin kitaplarını, 1929 buhranını nasıl algıladıklarına göre inceleyeceğiz.

1929 buhranı sonrasında İnkılap Derslerinin çerçevesini oluşturan ana konu rejimin yeni yönelimlerine temel oluşturmaktı. Daha önce de belirttiğimiz gibi 1929 buhranından sonra dünyada liberalizm değer kaybedince ülkemizde de liberalizme karşı bir tepki oluşmuştur. 1929 buhranının olumsuzluklarını ortadan kaldırmak için sadece liberal ekonomiye karşı tavrı alınmamış, siyasi liberalizme karşı da tavrı alınmıştır. 1929 buhranı döneminde dünyanın ciddi bir politik ve iktisadi buhran içinde bulunmaktadırlar.²⁹⁶ Siyasal alanda ve ekonomi alanında yaşanan liberal buhran inkılap derslerinde de belirgin bir şekilde vurgulanan konular olmuştur.

Recep Peker İnkılap Dersleri kitabında Türk milletinin 20. Yüzyıla girerken Osmanlı'dan kalan bir uyuşukluk ile yerinde saydığını ama Türk inkılabı ile bu durumun sona erdiğini belirtmiştir. Daha sonra inkılap olgusu üzerinde duran Peker, inkılabın siyasi ve ekonomik bir bütünlük içerisinde olduğunu belirtir. Siyasi ve ekonomik bağımsızlığın birbirlerini tamamladıklarını belirten Peker ekonomik bağımsızlık olmadan siyasi bağımsızlığın tek başına bir anlam taşımayacağını şu sözlerle açıklamaktadır:

“ *Bizler sosyal sahada büyük değişimler yaparken diğer taraftan gümrükler açık kalsaydı, ya da mallar Türk pazarlarını serbestçe kaplasaydı istikbalin Türk ekonomisini kurabilir mi idik.*”²⁹⁷

²⁹⁶ Özcan, a.g.e., s.224

²⁹⁷ Recep Peker, “İnkılap Dersleri”, İstanbul İletişim Yayınları, 1984, s.22

Recep Peker bu açıklamasında liberal ekonomiye karşı çıkararak liberalizmin bağımsızlığın önünde bir engel teşkil ettiğini belirtmiştir.

Recep Peker'in liberalizm hakkındaki görüşlerini iki dönem halinde inceleyebiliriz. Birinci dönemde Türkiye 1929 buhranından hala daha etkilenmemiştir. Ve Peker bu dönemde liberalizm hakkında herhangi bir eleştiride bulunmamış ve bu kavram hakkında bir polemige girmemiştir. İkinci dönem ise Türkiye'nin 1929 buhranından etkilendiği dönemdir. Peker bu dönemde Dünya'daki ve Türkiye'deki sorunlar ile liberalizm arasında bir bağlantı kurmakta ve adeta liberalizme ateş püskürmektedir. Peker'e göre liberalizm toplumların siyasi ve iktisadi sorunlarına çare bulmaktan uzak bir kavramdır. Peker'in liberalizm hakkındaki bir görüşü şöyledir:

*“ Ticaret serbestliği bakımından liberalizm, onu yurttaşlarına karşı tahakküm aleti olarak kullanmak isteyenlerin elinde saffetini ve samimiyetini kaybetmiş, bozulmaya ve kokmaya başlamıştır. Liberalizm önce alelülak hürriyeti ifade eden bir manada olduğu halde, bilhassa ekonomi alanında başkalarının yaşama şartlarını bozucu bir şekil almıştır. ”*²⁹⁸

Peker'e göre ekonomik liberalizm toplumları olumsuz yönde etkilemektedir. Ve ekonomik liberalizmi de toplumların başına, bela eden kavramın ise parlamentarizm olduğunu savunmuştur. Peker'e göre parlamentarizm sınıfsal mücadeleleri tetiklemiş ve otoriter yönetimlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Parlamentarizmin Almanya'da olumsuzluklara sebep olduğunu belirten Peker,²⁹⁹ Türkiye'nin bu olumsuzlukları en başından bertaraf ettiğini belirtmiştir.

*“Biz inkılabımızda ekonomik liberalizmin suiistimalinin, bu hürriyet inkılabının serbest ticarete tatbikinin fena neticelerinin yurdumuzda tahribat yapmasına meydan vermemesi için lazım gelen formülleri ve prensipleri önceden kabul ettik. Parlamentarizmin, bu çarpışmada muhtelif partilerin her birini bir tarafa çeken tatbikatından ve tahribatından, TBMM'nin hususi çalışma tarzı ile yeni devleti uzak bulundurduk. ”*³⁰⁰

²⁹⁸ Peker, a.g.e., s.26

²⁹⁹ Recep Peker: “İnkılap Dersleri”, İstanbul İletişim Yayınları, 1984, s.32

³⁰⁰ Peker, a.g.e., s.34

Parçada geçen “*hususî çatışma tarzı*” cümlesinden kastedilen şey tek partinin (CHF) yönetime hâkim olmasıdır. Bu doğrultuda parlamentarizm reddedilmiş katı bir ideolojik sistem kurulmuştur. Bu değişikliğe sebep olan unsurları sadece iç gelişmelerle açıklamak mümkün değildir. Dış gelişmelere baktığımızda Felaket Çağı denilen iki dünya savaşı arasında toplumlararası dengeler değişmiştir. Dünyada yaşanan fakat kendisini belli etmeyen istikrarsız politikalar 1929 buhranı ile kendisini dışa vurmuştur. 1929 buhranı sadece ekonomilerin değil siyasi ideolojilerin ve rejimlerin de yeniden gözden geçirilmesine sebep olacaktır.

Genç Türkiye Cumhuriyeti’nde rejimi kuran kadrolardan biri olan Recep Peker liberalizm (serbestlik) kavramını hem siyasi hem de iktisadi olarak eleştirmiş ve liberalizmin sebep olduğu olumsuzlukları göz önüne sermeye çalışmıştır. Liberalizmin çalışma serbestliği adı altında toplumu sınıflara ayırdığını ve sınıflar arası çatışmalara neden olduğunu belirten Peker, görüşlerini şöyle ifade etmiştir;

*“Liberal fikirlerin bir kolu da çalışma serbestliği idi. Bu serbestlikten istifade eden patron tabakası, bunu işçi sınıfının hayatı aleyhine kullanıyor, tabii bunun neticesinde genç ve dinamik kitlelerin teşkil ettiği işçi tabakasında da bu duygunun tam aksülameli olarak uyanan bir sınıf şuuru gittikçe genişliyordu.”*³⁰¹

Recep Peker liberalizmin olumsuzluklarını ortadan kaldırmak iddiasında olan komünizmin ise bu olumsuzlukları arttırmaktan başka bir işe yaramadığını belirtmiştir. Peker, liberalizmin olumsuz etkilerinden birinin de sosyalizm proletarya dediği işçi sınıfı üzerine olmuştur. Liberalizmin işçi sınıfının haklarını işçilerin mücadelesine rağmen kısıtlı tutmuş ve bu konuda asla taviz vermemiştir. Bu durum toplumda liberalizme karşı antipatik bir durumun oluşmasına sebep olmuştur.

İnkılap Derslerinde Recep Peker’in üzerinde önemle durduğu ve sık sık tekrarladığı konulardan birisi de Türk İnkılabının diğer inkılaplara benzemediği ve özgün olduğu vurgusudur. Peker, Türkiye’de bazı çevrelerin liberalizmi radikal bir şekilde savduklarını belirtir. Bunlara göre liberalizm sınıf mücadelesini getirecek ve bu mücadelede Türkiye’deki sosyal ve ekonomik sorunları çözecektir. Peker, bunların tarihi bir hata yaptıklarının altını çizerek belirtmiştir. Peker’e göre Türk toplumu

³⁰¹ Peker, a.g.e., s.38

Mustafa Kemal Atatürk'ün halkçılık ilkesinde belirttiği gibi sınıfsız ve de imtiyazsız bir toplumdur. Peker bu durumu şu sözlerle ifade etmektedir;

*“Biz halkçıyız, halkçı demek, ulus içinde hiçbir imtiyaz ve üstünlük tanımayan ve her ferdini öteki kadar hak ve şeref sahibi sayan, ekonomik alanda birini ötekine, işçiyi patrona, patronun işçiyi mahkûm edecek, müstehliki müstahsilin eline düşürecek vaziyetlere müsaade etmeyen bir varlık demektir.”*³⁰²

Türkiye toplumsal ve ekonomik alanlarda bu dengelemeyi yaparak hem Batı emperyalizmine boyun eğmemiş ve başkaldırmış hem de bunun başarılabilir olduğunu dünyaya kanıtlayarak kendi statüsünde olan ülkelere örnek olmuştur. Peker, 1929 buhranı sonrasında liberalizme karşı bir tavır almış ve bu tavrını izah ederken Türk İnkılabının öncü, özgün ve evrensel olduğunu da ifade etmiştir.

Recep Peker, liberalizmin (serbestlik) artık siyasi ve iktisadi alanlarda geçersiz bir sistem olduğunu belirtmiştir. Peker, devlet tiplerini tanıtırken liberal devlet tipi ile Yeni Türk Devleti'nin benimsediği ilkeleri karşılaştırmış ve aralarındaki farkları belirlemiştir. Peker, liberal devlet tipinde devletin iç yaşantısında bir otorite boşluğunun ve kargaşanın olduğunu bu sebeple dünyada liberal devletlere karşı bir hoşnutsuzluğun olduğunu belirtmiştir. Oysa Yeni Türk Devleti ulusal (milli) bir devlettir ve de otorite boşluğuna asla taviz vermemektedir. Peker liberal devlet tipinde parlamentoda birden çok parti ve farklı düşüncelere sahip politikacıların olduğunu belirtmiş ve buna örnek olarak Avrupa ülkelerini göstermiştir. Oysa Yeni Türk Devleti'nin özelliği ise ulusal oluşudur. Ulusal devlet ulusun gücünü ve değerlerini bir araya toplayarak ortak faydayı amaçlar. Peker, liberal devlet tipine örnek olarak Belçika parlamentosunun durumunu şöyle ifade eder:

*“Yetmiş muhalif sosyaliste karşı yetmiş altı Katolik mebus (...) Birbirlerine karşı olan bu iki kurum arasındaki mebusluk bir fark ile yapılan bir parlamento muvazenesi, bu günün sonsuz zorlukları içinde bir devletin bekasını temin edici bir güven verilebilir mi?”*³⁰³

³⁰² Recep Peker: “İnkılap Dersleri”, İstanbul İletişim Yayınları, 1984, s.54

³⁰³ Peker, a.g.e., s.88

Recep Peker liberal devlet tipi ile ilgili olarak Avrupa ülkelerinden örnekler vererek anlatımına devam etmiştir. Liberal devlet tipini en ince ayrıntısına kadar anlatan ve bu konuda bol bol örnekler veren Peker sonuç olarak şu kaniya varır: Liberal devlet tipi ve parlamentarizm serbestlik adına, hürriyet adına birden çok siyasi partinin çekişmesinden doğan bir sistemdir. Ancak bu kargaşa ve çekişme toplumun sorunlarına çare üretmekten çok uzaktır. Bunun en büyük ispatı dünyanın bugün içinde bulunduğu siyasi ve iktisadi çıkmazdır. Recep Peker liberal devlet tipinde var olan birden çok siyasi parti sistemini eleştirerek şunları söylemiştir:

“ Ulusun bütün isteklerine omuz vermiş bütün tehlikeleri göğüslemiş, yapanı ile satanı ile, alanı ile, toprakta, fabrikada, laboratuvarında çalışanı ile, köyde ve kentte yaşayanı ile, bütün halk yığınlarının ihtiyaçlarını duyup anlayarak çalışma sinesinde bunlara yer ve değer vermiş, ulusal bir partili idarenin muvaffak olacaktır”³⁰⁴ diye belirtir.

Peker, izah etmeye çalıştığı devlet tipine en uygun olanının ulusal (milli) bir devlet olan Türk Devleti olduğunu ifade eder. Siyasi alanda liberalizmi eleştiren ve ulusallığı savunan Peker, iktisadi alanda da ulusallığı savunmuştur. İnsanların başıboş bırakılmadan en temel hakları olan çalışma ve kazanma haklarının verilmesi gerektiğini savunan Peker, bunun da ekonomiye müdahale hakkı olan devlet tarafından yapılmasını savunmuştur. İktisadi ulusallaşma iç ekonomide etkili olduğu gibi dış ekonomide de etkili olan dünya ölçeğinde kullanılabilen bir politikadır. Ulusal ekonomi sadece ticari, sanayi vs. ekonominin bir dalında etkili olan bir kavramdan öte ekonominin geneline hâkim olan bir olgudur.

Hem liberal ekonomi hem de liberal ekonomi sonucunda oluşan 1929 buhranının toplumsal yaşamda çok büyük olumsuzluklara sebebiyet vermesi devletin ekonomiye müdahalesini meşru, haklı ve gerekli kılmaktadır diyen Peker, o günün dünyasında yaşanan siyasi ve iktisadi bütün olumsuzlukların ve aksaklıkların baş suçlusu olarak ekonomide uygulanan liberalizmi göstermektedir. Peker;

³⁰⁴ Peker, a.g.e., s.68

“Eğer ekonomik liberalizmin kar ihtirası, işçiyi, müstehliki ve müstahsili ezmeyen bir ölçüde tutulsaydı, beşeriyetin bugünkü ıstıraplarının ve sınıf kavgalarının büyük bir kısmına mahal kalmazdı.”³⁰⁵

Recep Peker’e göre liberal ekonomiye karşı gerekli olan çözüm yolu şudur: Liberalizm toplumsal yaşamı olumsuz yönde etkilemektedir. Bu sebeple devlet her alanda müdahaleci olarak toplumsal yaşamı yeniden inşa edip düzenlemelidir.

Recep Peker, rejimi kuran kadrolar içerisinde bulunan fikriyatçılardan biridir. CHP’nin 1923-1950 yılları arasında tek başına iktidar olduğu önemde uzun yıllar partinin genel sekreterliğini yapmıştır. Peker, tek partinin (CHP) önemli savunucularından biri olarak 1946-1947 yılları arasında başbakanlık görevinde de bulunmuştur.

Recep Peker’in İnkılap Dersleri Kitabı’nın genel özelliklerine baktığımızda şunları da görebiliriz;

- Cumhuriyet Tarihi’nin ilk dönemlerine ve özellikle CHP’nin 1923-1950 arasında uyguladığı ideolojiye ışık tutmaktadır
- Osmanlı Tarihi’ni öteleyerek hiç görmezden gelmiş ve tüm insanlık tarihini Türklere mal etmiştir.
- Kitapta genel tarihin bir eleştirisini yapmıştır:
 - Fransız ihtilalini ve ihtilalin getirdiği hürriyet inkılabını
 - Gericici öğelere söz hakkı verdiği için parlamentarizmi
 - Anarşizme yol çan bireyselciliği
 - Sınıf hareketlerine ve olaylarına yol açan özgürlük ortamlarını eleştirmiştir.
- Peker, kitabında Batı’nın (Avrupa) Fransız ihtilali nedeniyle yaşadığı sarsıntılı ve kaotik evreleri Türkiye Cumhuriyeti’nin kendine özgü siyasi ve sosyal bir yapıyı benimseyerek atlattığını söyler.
- Peker;
 - Liberal devlete karşı ulusal devleti
 - Parlamenterizme karşı tek partili ulusal devleti
 - Liberal ekonomiye karşı ulusal ekonomiyi savunur.

³⁰⁵ Peker, a.g.e., s.70

- İnkılap Dersleri Kitabı'nda Yeni Türk Devleti'nin rejiminin, özünde anti liberal olduğunu belirten Peker, liberalizmin sebep olduğu siyasal ve iktisadi istikrarsızlıklara sıklıkla yer verir.
- İnkılap Dersleri Kitabı'nda Peker, liberalizmin sebep olduğu istikrarsızlıkla 1929 buhranını ilişkilendirmemiştir.

1923-1929 yılları arasında liberal düşüncede olan Türkiye Cumhuriyeti 1929 buhranının etkisi ile çöken liberalizme karşı yeni bir yönelime ve arayışa girmiştir. Türkiye'nin bu yeni yönelim ve arayışlar içerisinde liberal ideolojiyi terk etmesi Türkiye'nin 1929 buhranını siyasal bağlamda da benimseyip kavradığını göstermektedir.

4.2. Yusuf Kemal TENGİRŞENK ve İnkılap Dersleri

İstanbul Üniversitesi'nde (Darülfünun) 1933'te Recep Peker, Mahmut Esat Bozkurt'tan başka İnkılap Derslerini veren üçüncü bir hocada Yusuf Kemal Tengirşenk'tir. 1929 Dünya Ekonomik Buhranının Türkiye'de en yoğun hissedildiği 1930-1933 yılları arasında iktisat vekilliği yapan Tengirşenk; Sarbon Hukuk Fakültesini bitirmiş daha sonra siyasal ve iktisadi bilimlerde doktora yaparak profesörlüğe kadar yükselmiştir.

Yusuf Kemal Tengirşenk İstanbul Üniversitesi'nde İnkılap Derslerine başlarken dersin amacını şöyle izah etmiştir;

*“Bu ulu varlığın (Türk inkılabı) ekonomik yüzünü tetkik değil seyredeceğiz.”*³⁰⁶

Tengirşenk İnkılap Dersleri'nin neden tetkik edilmeyeceğinin sebebini şöyle izah etmektedir;

*“Çünkü tetkik daha büyük kuvvete daha büyük görgüye tevakkuf ediyor.”*³⁰⁷

Biz Yusuf Kemal Tengirşenk'in İnkılap Dersleri Kitabı'nı incelerken üzerinde odaklanacağımız nokta 1929 buhranının derslere nasıl yansıdığı konusu olacaktır. Çünkü bir daha altını çizerek hatırlatalım ki 1929 buhranının ülkemizde en çok hissedildiği 1930-1933 tarihlerinde Tengirşenk, İstanbul Üniversitesi'nde İnkılap Derslerini vermekteydi. Tengirşenk'in İnkılap Dersleri'nin bizim için önem teşkil eden bir başka noktası da Tengirşenk'in buhran döneminde Türk İnkılabının ekonomik yönünü değerlendirme çabası içinde olmasıdır.

³⁰⁶ Mahmut Esat Bozkurt, Recep Peker, Yusuf kemal Tengirşenk: “1933 Yılında İstanbul Üniversitesinde Başlayan İlk İnkılap Tarihi Ders Notları”, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1997, s.293

³⁰⁷ Bozkurt, Peker, Tengirşenk, a.g.e., s.293

Yusuf Kemal Tengirşenk İnkılap Derslerine Osmanlı ekonomisi ve kurumlarını ana hatları ile incelemekle başlamıştır. Osmanlı'dan 1929'a kadar geçen süreci analiz etmekten çok genel hatlarıyla vermeye çalışan Tengirşenk Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ile birçok alanda olduğu gibi ekonomi alanında da çok önemli radikal değişikliklerin olduğunun altını çizerek belirtmiştir. Tengirşenk bu değişimi şöyle ifade etmektedir;

*“Öteki uluslara münasebetlerinde öteki ulusların emrine tabi devletlerden ekonomik sahada istiklalini muhafaza edemeyen bir Osmanlı Devleti varken bugün uluslararası münasebetlerinde diğer uluslarla istediği gibi hareket eden bir Türkiye Cumhuriyeti vardır. Bu bir değişimdir. Dün bütün banka muameleleri yabancı ellerde iken bugün Türk elindedir. İşte her sahada olduğu gibi ekonomik işlerde de bir değişme vardır.”*³⁰⁸

Osmanlı'nın son dönemlerindeki dışa bağımlı ekonomik durum ile yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin ekonomik bağımsızlığını kıyaslayıp bunu büyük bir değişim olarak vurgulayan Tengirşenk işte bu değişimin kavranmasının Türk İnkılabının kavranması kadar önemli olduğunu belirtir. Ekonomi kavramının uluslararası alanda ve ulusların hayatında önemli olduğunu belirten Tengirşenk, kendi döneminde etkili ve hâkim olan ekonomik düşüncelerle paralel bir düşünceye sahiptir.

*“İndivüalizm zamanı geçmiştir. Bu fikir dünyanın hiçbir yerinde kalmıyor. Ekonomik çalışma ulusça olacaktır ve bu hal, ferde en çok saadet verecektir.”*³⁰⁹

Siyasi özgürlüğün veya ekonomik özgürlüğün tek başına bir anlam ifade etmediğini, ikisinin bir bütün olduğunda anlamlı hale geldiğini İnkılap Derslerinde belirten Tengirşenk, bu görüşü kendisine ideolojik bir felsefe edinmiştir. Bu felsefe doğrultusunda hareket eden Yeni Türk Devleti'nin bu anlayış sayesinde modern ve özgür olduğunu belirten Tengirşenk, bunun sürekli kılınması için çok çaba gösterilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Bununla birlikte yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin kendi içerisinde birçok sorun barındırdığını ve bunlardan hükümetin haberdar olduğunu

³⁰⁸ Mahmut Esat Bozkurt, Recep Peker, Yusuf Kemal Tengirşenk: “1933 Yılında İstanbul Üniversitesinde Başlayan İlk İnkılap Tarihi Ders Notları”, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1997, s.294

³⁰⁹ Bozkurt, Peker, Tengirşenk, a.g.e., s.295

söyleyen Tengirşenk, Türkiye ekonomisinin yavaşta olsa ilerleyip iyi bir düzeye geldiğini belirtmiştir.

Recep Peker ve Mahmut Esat Bozkurt'un İnkılap Dersleri ile Tengirşenk'in İnkılap Derslerini karşılaştırıp değerlendirdiğimizde Tengirşenk'in derslerinin derin bir analizden yoksun yüzeysel olduğunu söyleyebiliriz. Peker ve Bozkurt derslerde Türk İnkılabının iktisadi temelini değerlendirmeye çalışmışlardır. Oysaki Tengirşenk'te böyle bir temelin değerlendirilmesi şöyle dursun temelin varlığı dahi tartışma konusu olmuştur. Yusuf Kemal Tengirşenk 'in dersleri 1930-1933 yılları arasında 1929 buhranının en etkili olduğu yıllarda verilmiş olmasına rağmen 1929 buhranı bariz bir şekil sorun etmemiştir. Türkiye 1929 buhranı sonucu yeni arayışlara ve yönelimlere başvuracaktır. Bu yeni yönelimlerde liberalizm sürekli eleştirilecek ve anti liberal yönelimler ağırlık kazanacaktır. Bu dönemde Recep Peker ve Mahmut Esat Bozkurt, açık ve belirgin bir şekilde liberalizmi eleştireceklerdir. Oysaki aynı dönemde olmalarına rağmen Tengirşenk liberalizmi üstü kapalı bir şekilde eleştirmiş açık açık eleştirememiştir. Liberal ekonominin eski gücünü yitirdiğini özellikle 1929 buhranının etkileri sonucunda ekonomik liberalizmin hiçbir ülkede kabul görmediğini belirten Tengirşenk³¹⁰ 1929 buhranını ulusal boyutta değerlendirmemiştir.

4.3. İsmail HÜSREV ve Türkiye Köy İktisadiyatı

Türkiye Köy İktisadiyatı adlı eser "*Bir Milli İktisat Tetkiki*" alt başlığı ile 1934 yılında Türkiye'nin 1929 buhranının etkileri ile uğraştığı bir dönemde yayınlanmıştır.

Türkiye 1930'lu yılların başlarında 1929 buhranının etkileri nedeni ile planlı iktisattan söz etmeye başlamıştır. İsmail Hüsrev 1929 buhranının etkisi ile oluşan bu yeni dönemde istenilen olumlu gelişmelerin olabilmesi için toplumun iç dinamiklerinin iyi bilinip analiz edilmesi gerektiğini söylemiştir. Hüsrev, toplumun iç dinamiklerini ortaya çıkarmak için bu eseri (Türkiye Köy İktisadiyatı) kaleme aldığını belirtmiştir. 1929 buhranı döneminde Türkiye'nin tarım memleketi olarak görülmesi sebebiyle Türkiye Köy İktisadiyatı adlı eserin ayrı bir önemi vardır.

Türkiye'de tarım ekonomisinin (Köy İktisadiyatının) teknik olarak geri olduğunu belirten İsmail Hüsrev, bunun Türkiye'de bir sorun olduğunu ama bu sorundan önce irdelenmesi gerekenin sorunun inkılaptan sonra da devam ediyor

³¹⁰ Mahmut Esat Bozkurt, Recep Peker, Yusuf Kemal Tengirşenk: "1933 Yılında İstanbul Üniversitesinde Başlayan İlk İnkılap Tarihi Ders Notları", İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1997, s.330

olmasıdır, diye ifade etmiştir.³¹¹ İsmail Hüsrev bu geriliğin nedenlerini iki ana başlıkta toplamıştır

- 1- Köylülerin fakir olmalarından dolayı tarım makinalarını alamamaları.
- 2- Emeğin ucuz olmasından dolayı teknikle rekabet edebilmesi.

Tarım sektörünü olumsuz etkileyen birçok sebep vardır. Özellikle tarım sektörünün çok geri bir yapıda olduğu cumhuriyetin ilk dönemlerinde bu olumsuz etkiler daha yıkıcı sonuçlar doğurmuştur. Cumhuriyetin erken dönemlerinde Türk köylüsünü zor durumda bırakan sorunlardan birincisi; Kuraklıktır. İsmail Hüsrev kuraklık nedeni ile birçok köyün haritadan silindiğini ve köylülerin tarımdan vazgeçip hayvancılığa yöneldiklerini belirtmiştir. Türk köylüsünü zor durumda bırakan ikinci önemli etken ise; 1929 buhranıdır. Buhran ile birlikte tarım ürünlerindeki fiyatların aşırı derecede düşmesi köylülerin tarlalarını ekmemekle boş bırakmasına neden olacaktır.³¹² 1929 buhranının olumsuz etkilerinden Türk köylüsünü korumak için Ziraat Bankası, kooperatifler kurmuştur. İsmail Hüsrev'e göre bu kooperatifler hiçbir işe yaramamaktadır. Çünkü bu kooperatifler tüccarların tahakkümü altına girmiş ve tüccarlar kooperatifleri kendi çıkarları için kullanmışlardır. Böyle köylüler dolaylı olarak tüccarların denetimi altına girmişlerdir. Zaten köylünün elinde çok kısıtlı olan tarım üretim araçları da borçlar nedeni ile tüccarların eline geçmiştir. İsmail Hüsrev, bu durum sonucunda köylerde büyük bir mülkiyetsizler ordusunun oluşacağı tespitini yapmıştır.³¹³

İsmail Hüsrev'e göre Türk köylüsünün en önemli sorunlarından biri de Feodal (Derebeylik) rejiminin hala devam ediyor olmasıdır. Feodal düzen (Derebeylik) büyük bir kan emicilik ve de sömürü unsurudur. Türk köylüsünün zor durumda olmasının ana sebeplerinden biridir. Türk İnkılabı derhal feodal düzeni (ağalık) yok etmesi gerekmektedir. İsmail Hüsrev'e göre Türk İnkılabının feodal düzeni tasfiye etmek için destek alacağı iki unsur vardır: Birinci unsur; Köleleştirilmiş hakkı olmayan köylü yığınları, ikinci unsur; Kürt aşiretleri içinde eriyen Türk unsurudur.³¹⁴ Bu tespitten sonra Hüsrev şu sonuca ulaşır:

³¹¹ İsmail Hüsrev, "Türkiye köy İktisadiyatı: Bir Milli İktisat Tetkiki", İstanbul, Matbaacılık ve Neşriyat A.Ş., 1934, s.43

³¹² İsmail Hüsrev, "Türkiye Köy İktisadiyatı: Bir Milli İktisat Tetkiki", İstanbul, Matbaacılık ve Neşriyat A.Ş., 1934, s.142

³¹³ Hüsrev, a.g.e., s.150-151

³¹⁴ Hüsrev, a.g.e., s.185

“Türkiye Köy İktisadiyatında istihlal kuvvetlerinin inkişafı her sahada içtimai münasebetlerin mukavemetine maruzdur. Binaenaleyh bir teknik inkılap için yani Türk köylüsünün bir taraftan tabiatın insiyaki kuvvetlerinden diğer taraftan iktisadi ve içtimai münasebetlerin bağlayıcı çerçevesinden sıyrılarak iktisat ve kültür sahalarında da hudutsuz bir inkişafı için köyde evveleminde geniş içtimai bir temizlik ve tanzim işine lüzum olduğu kendiliğinden anlaşılmaktadır.”³¹⁵

O dönemde çok büyük bir önem taşıyan ve aciliyet arz eden Toprak Reformu hem sosyal hem de siyasi bir zorunluluk olarak inkılabın önünde durmaktadır.

Türkiye'nin tarımsal yapısı hakkında tespit ve değerlendirmeler yapan İsmail Hüsrev, bu konuda genel bir sonuca ulaşmıştır. O da: Türkiye'de kalkınmanın öncelikle tarım sektöründe başlaması gerekliliğidir. 1929 buhranı döneminde yaygın olan Türkiye'nin tarım memleketi olduğu anlayışı İsmail Hüsrev'de de sık sık tekrarlanmıştır. 1929 buhranı dönemini analiz ettiğimizde şunları söyleyebiliriz; Bu dönemde tarım sektörü hem sosyal hem de ekonomik sebeplerden ötürü önemli reformlara ihtiyaç duymaktadır. Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti mevcut tarımsal yapıyla hiçbir şekilde ilerleyemez. 1929 buhranı zaten kötü durumda olan tarımı daha da kötüleştirmiştir. İsmail Hüsrev, buna rağmen tarım konusunda 1929 buhranını ikinci plana atarak asıl sorunun toplumsal yapıda görmüştür. 1929 buhranı dönemindeki mevcut toplumsal yapı ve toplumsal ilişkiler tarım sektöründe üretici güçlerin gelişmesini ve üretimin artmasını engellemekteydi. Bu sebeple İsmail Hüsrev, mevcut toplumsal yapının acilen tasfiye edilmesini ve tarım sektöründe yeniden yapılandırılmaya gidilmesi gerektiğini vurgulamıştır.

4.4. Ahmet AĞAOĞLU ve Devlet ve Fert

Ahmet Ağaoğlu'nun Devlet ve Fert adlı kitabı 1934 yılında yayınlanmıştır. Ahmet Ağaoğlu ile Şevket Süreyya Aydemir 1933 yılının Ocak ayında Cumhuriyet Gazetesinde hararetli bir şekilde tartışmışlardır. İşte Devlet ve Fert Ahmet Ağaoğlu'nun Şevket Süreyya'yla olan tartışmalarından derlenen bir kitaptır. Ağaoğlu Devlet ve Fert Kitabı'nda Şevket Süreyya'nın İnkılap ve Kadro Kitabı'nı eleştirmektedir. Ağaoğlu, İnkılap ve Kadro'yu eleştirirken Şevket Süreyya'nın 1929 buhranı ile ilgili olan tezlerini de eleştirerek çürütmeye çalışmıştır. Ağaoğlu özellikle İnkılap ve Kadro'da yer alan

³¹⁵ Hüsrev, a.g.e., s.201

Türk İnkılabı ile 1929 buhranı arasındaki bağlantıyı mercek altına almış ve buradan Şevket Süreyya'nın buhran ile ilgili olan tezlerini çürütmeye çalışmıştır. Ahmet Ağaoğlu'nun 1929 buhranı ile ilgili olarak Şevket Süreyya'ya yönelttiği temel eleştiri şu şekildedir;

*“ Şevket Süreyya Bey'e göre cihan buhranı bütün beşeriyeti iktisadi kurtuluş mücadelesine sevk etti; Avrupa ve Amerika'da kitleleri kapitalizme ve diğer kıt'alardaki müstemleke ve nim müstemleke halinde yaşayan memleketleri de ecnebilerin siyasi ve iktisadi tahakkümlerine karşı mücadeleye sürükledi. İşte Türk İnkılabı da bu umumi hareketin bir cüz'üdür. ”*³¹⁶

Ahmet Ağaoğlu Şevket Süreyya'nın bu düşüncelerini derin bir analizden yoksun ve çok yüzeysel bulmaktadır. Ağaoğlu Türk İnkılabı'nın başka bir özelliği olduğunu belirttikten sonra Türk İnkılabı'nın başka bir özelliğinin de *“Ecnebi iktisadi tahakkümüne karşı gelmek”* olduğunu belirtmiştir. Bu konuda Şevket Süreyya'yla aynı düşüncede olan Ağaoğlu Şevket Süreyya'nın Türk İnkılabı ve 1929 buhranı ilişkisine neden karşı çıktığını şu şekilde ifade etmektedir:

*“Fakat bu amilin cihan buhranı ile tarihen ve doğrudan doğruya hiçbir alakası olmadığı gibi Türk İnkılabı'nın bütün muhteviyatını da doldurmadığı açıktır. Türk İnkılabı yapılırken Türkiye cihandan tecerrüt etmiş bir halde idi. Cihan buhranı başlarken Türk İnkılabı'nın mühim esasları vazedilmişti. ”*³¹⁷

Ahmet Ağaoğlu bu konuda Şevket Süreyya Aydemir'in bir kronolojik hata yaptığı imasında bulunmaktadır. Şevket Süreyya'ya göre 1929 buhranı ulusal (milli) kurtuluş mücadelelerini başlatan bir olaydır. Oysaki Türk İnkılabı 1929 buhranından evvel 1923'te Cumhuriyet'in ilanı ile genel olarak başlayacaktır.

Ahmet Ağaoğlu'nun Devlet ve Fert adlı kitabında Şevket Süreyya'yı eleştirirken dikkat etmediği gözden kaçırdığı veya bilerek görmek istemediği konu şudur; 1929 buhranının çıkma sebebi ulusal kurtuluş mücadelesidir diye bir tezi Şevket Süreyya hiçbir zaman savunmamıştır. 1929 buhranı liberalizmin yapısından kaynaklanan bir buhrandır. Ulusal kurtuluş mücadelesi veren veya bu mücadeleye niyeti olan ülkeler 1929 buhranından faydalanabilirler. Şevket Süreyya'ya göre 1929 dünya ekonomik

³¹⁶ Ahmet Ağaoğlu, “Devlet ve Fert”, İSTANBUL, Sanayii Nefise Matbaası, 1933, s.13

³¹⁷ Ağaoğlu, a.g.e., s.13-14

buhranının ana nedeni dünya da sömürülecek alanların tükenmesi yani kalmaması sebebiyle kapitalizmin nesnel sınırlarına dayanmasıdır. Şevket Süreyya'ya göre ulusal kurtuluş mücadelesini yeni bitiren bir ülke olarak Türkiye bu buhrandan faydalanarak milli sanayisini kurabilir. Şevket Süreyya'ya göre ulusal kurtuluş mücadeleleri 1929 dünya ekonomik buhranını derinleştirerek çıkmaza sürükleyebilir. Çünkü ulusal kurtuluş mücadelesini veren veya kazanan ülkeler kendi öz kaynaklarını kendi ülkeleri için kullanacaklardır. Yani sömüren kapitalist ve de emperyalist ülkelere kendilerini yem etmeyeceklerdir. Kısaca ulusal kurtuluş mücadeleleri ile 1929 buhranının etkileri birbirini besleyen bir dinamiğe sahiptir. Böyle siyebiliriz ki Ahmet Ağaoğlu Devlet ve Fert adlı kitabında; Şevket Süreyya'nın 1929 buhranına dair tezlerini kendi siyasi düşüncesi doğrultusunda değerlendirmiş ve 1929 buhranının kapital liberalizmden kaynaklandığına hiç değinmemiştir. Ayrıca Ahmet Ağaoğlu Şevket Süreyya'nın Türk İnkılabını incelerken inkılabın tüm boyutlarını incelemediğini sadece ekonomik boyutunu incelediğini ve ekonomik boyutu da incelerken düşüncelerinde özgün ve orijinal olmadığını Marksist ve Leninist düşüncelerin etkisinde kaldığını söyleyerek eleştirilerde bulunmuştur.

Ahmet Ağaoğlu Devlet ve Fert adlı eserinde liberal düşüncüyü savunmuştur. Bu bakımdan Cumhuriyetin ilk dönemlerinde liberal düşünceye olan mesafeyi göstermesi bakımından Ağaoğlu'nun kitabı önem taşımaktadır. 1929 buhranının etkileri sonucunda liberalizmin dünyada değer kaybettiği bir dönemde, Ahmet Ağaoğlu, liberalizme karşı bakış açısını şöyle ifade etmiştir:

“Ben Serbest Fırka'ya inkılapçı, demokrat, liberal devletçi ve Kemalist olarak geçtim. Çünkü inkılabın ta ilk günlerinden inkılap reislerinin maliyetlerinde çalışmış, inkılap matbuatını senelerce idare etmiş, inkılabın resmi organlarının başında senelerce bulunmuş, inkılap fırkasının ilk nizamnamesini kaleme almış ve müdafaa etmiş, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun tanzimine iştirak etmiş, İnkılap Fırkasının sekiz sene me'busu sıfatını taşımış, İnkılap Fırkası grubunun idare heyetinde bulunmuş bir adam sıfatı ile diyorum ki; Ben Serbest Fırka kurulduğu zamana kadar Cumhuriyet Halk Fırkası'nın tamamen liberal, demokrat ve benim kadar devletçi bir fırka olduğu kanaatinde idim. Binaenaleyh bende değişmiş hiçbir şey yok.”³¹⁸

³¹⁸ Ahmet Ağaoğlu, “Devlet ve Fert”, İstanbul, Sanayii Nefise Matbaası, 1933, s.101-102

Liberalizme alternatif yeni arayışların ve yeni yönelimlerin tartışıldığı bu dönemde Ahmet Ağaoğlu da bu tartışmalara katılmış ve iktisadi devletçiliğe karşı bir tutum izlemiştir. Devletçilik ideolojisinin devletin bünyesinde var olan doğal bir özellik olduğunu savunan Ağaoğlu devletin ekonomiye müdahalesini dönemin şartları gereği reddetmiştir.

“ Devlet tabiatıyla devletçidir. Yani milletin kabul etmiş olduğu nizamı yürütmekle ve bu nizamda zuhura gelen tezatları bertaraf etmekle mükelleftir. Binaenaleyh müdahalenin hudut ve mahiyetini de bu esaslar tayin eder (...) ferdi faaliyetlerin inkişafı ile milli hayata tezatlar zuhur etmeden peşinen devletin müdahalesi hem lüzumsuz ve hem de zararlı olur.”³¹⁹

Ahmet Ağaoğlu'nun liberal söylemleri eleştiriye açıktır. Çünkü Ağaoğlu'nun liberal söylemlerinde tutarlı olmadığı, çelişkiler içerisinde kaldığı yazılarında bariz bir şekilde ortaya çıkmaktadır. 1929 buhranının etkileri belirdikçe dünyada kapitalizme ve liberalizme karşı bir tutum izlenmiş ve liberal ekonomilerin dünya ölçeğinde prestiji kalmamıştır. Bu durumdan etkilenen Türkiye'de de yeni arayışlar başlamış ve liberalizme karşı devletçilik fikri benimsenmek istenmiştir. İşte liberalizm ve devletçilik ikileminin ve tartışmalarının yaşandığı bu dönemde devletçiliği savunan İnkılap ve Kadro'ya karşı liberalizmi savunan Devlet ve Fert adlı eser Ahmet Ağaoğlu tarafından kaleme alınmıştır. Biz bu tezimizde bu iki zıt cephenin tartışmalarından yola çıkarak 1929 buhranını anlamaya ve değerlendirmeye çalıştık. Çelişkili, tutarsız ve de analitik düşünceden yoksun yüzeysel bir şekilde Şevket Süreyya'yı 1929 buhranı konusunda eleştiren Ahmet Ağaoğlu buhran konusunda eleştiri yaparken buhranın mahiyetine dair herhangi bir detaylı yorum yapmadığı da görülmektedir.

1929 buhranı sonrasında başlayan tartışmalara bağlı olarak Ahmet Ağaoğlu önemini ve prestijini kaybedecek ve bu önemini bir daha kazanamayacaktır.

4.5. Mahmut Esat BOZKURT ve Atatürk İhtilali

Mahmut Esat Bozkurt'un Atatürk İhtilali, Recep Peker ve Yusuf Kemal Tengirşenk'in İnkılap Dersleri Kitapları ile birçok ortak yön taşır. Atatürk İhtilali adlı kitap Mahmut Esat Bozkurt'un 1933 yılında İstanbul Üniversitesi'nde ilk defa

³¹⁹ Ağaoğlu, a.g.e., s.6-62

verilmeye başlanan İnkılap Dersleri notlarından oluşmaktadır. Reep Peker, Yusuf Kemal Tengirşenk ve Mahmut Esat Bozkurt dönemin önemli kişileridir. Tezimizde adı geçen kitaplar sadece dönemin yayınlanan kitapları değil aynı zamanda dönemin siyasi, iktisadi ve içtimai yönden anlaşılmasını ve de belli sonuçların elde edilmesini sağlayan kitaplardır. Atatürk İhtilali ilk defa İstanbul Üniversitesi tarafından 1940 yılında basılmıştır.

Mahmut Esat Bozkurt'un İstanbul Üniversitesi'nde verdiği derslerin temel gayesi "*Türk İhtilalinin hukuki boyutu*" nu Yeni Türkiye'nin genç kuşaklarına öğretmek idi. Zaten Mahmut Esat Bozkurt Türk İnkılabı'nın ve kemalist düşüncenin ilk ve önde gelen teoristlerindenidir. Mahmut Esat Bozkurt'un yazdığı Atatürk İhtilali Kemalizmi diğer ideolojilerle karşılaştırıp kıyaslamış ve Kemalizmin evrensel olduğuna dikkat çekmiştir. Türkiye'yi hatta tüm dünyayı içinde bulunduğu siyasi ve iktisadi buhrandan kurtaracak olan ideolojinin Kemalizm olduğunu savunan Bozkurt, Kemalizmi siyasi manada barışçı, parlamenter, cumhuriyetçi ve milliyetçi olarak tanımlar. Mahmut Esat Bozkurt'un Atatürk ihtilali eserine göre iktisadi alanda Atatürk devletçiliği ve devlet sosyalizmi esastır. Ancak bu devlet sosyalizmi ile sovyetlerdeki sosyalizm aynı değildir. Çünkü Bozkurt'un bahsettiği sosyalizmde ferdi mülkiyet ve ferdi anlamda ekonomik faaliyetlerde bulunma hakkı vardır. Oysaki sovyet sosyalizminde ferdin hiçbir hakkı yoktur.³²⁰ Atatürk İhtilali'nde devlet sosyalizmi terimini çok sık kullanan Bozkurt, bu modelin hızlı, pratik ve işleyen bir model olduğunu belirtir. Mahmut Esat Bozkurt'a göre Almanya iki savaş arasındaki dönemde ekonomik olarak önce iflas etmiş daha sonra da devlet sosyalizmi sayesinde hızla kalkınmıştır. Bozkurt'a göre Türkiye'nin o dönemde kalkınmasına sebep olan ana faktör de devlet sosyalizmidir. Bozkurt ekonomik olarak Yeni Türk Devleti ile Osmanlı Devleti'nin dağılma dönemini kıyaslamış ve Yeni Türk Devleti'nin kalkınmasının devletçilik sayesinde olduğunu belirtmiştir. Çünkü Osmanlı Devleti'nin 18. Yüzyıla kadar ekonomik politikası temel olarak Fizyokraziye (Toprağa dayalı ekonomi) dayanıyordu ve bu politikada herhangi bir sorun yaşanmıyordu. Ama 18. Yy ve sonrası dönemde fizyokraziye eklenen Laiser Faire, Laiser Paser (bırakın yapsınlar, liberalizm) prensibini Osmanlı'nın çöküşünü ve dağılma koşullarını hazırlamıştır.³²¹ Bozkurt'a göre Osmanlı Devleti'nin liberalizmi benimsemesi devleti Avrupa'nın açık pazarı haline

³²⁰ Mahmut Esat Bozkurt, "Atatürk İhtilali 1-2", İstanbul, Kaynak Yayınları, Mart 2005, s.193

³²¹ Bozkurt, a.g.e., s.203

getirmiş ve Avrupa'nın güçlü ekonomileri karşısında rekaber edemeyen devleti paramparça etmiştir. Osmanlı'nın yaşadığı bu olumsuzluklara kapitülasyonlar (ayrıcalık) da eklenince devlet tamamen Avrupalıların sömürgesi haline gelmiştir. Anadolu insanının yani Türk Milleti'nin Avrupa'nın sömürgesinden kurtulabilmesinin yolu kendi sanayisini ve tarımını geliştirmesinden geçmektedir. Yoksa savaşlar yüzyılı olan 20. Yy'da varolması imkansızdır. İşte Türk Milleti'nin varolması ise ancak ve ancak devletçilik ile devlet sosyalizmi ile sağlanabilir. Türkiye'nin hızla gelişmesi ve kalkınması için bu politikanın uygulanması bir gereklilik ve zorunluluktur. Mahmut Esat Bozkurt'a göre bu politikanın önem arz etmesinin bir diğer nedeni ise:

*“ ferdin fert tarafından sömürülmesinin önüne geçecek olan bütün tedbirlerle donatılmış olmasıdır.”*³²²

Çünkü sömürüyü ve sömürü düzenini engelleyecek olan tek güç ekonominin devletin sıkı kontrolünde olmasıdır. Yani devletçiliktir.

İktisadi sistemlerin ve doktrinlerin dünyada yaşanan siyasi ve iktisadi istikrarsızlıkların temel sebebi olduğunu söyleyen Bozkurt'a göre liberal medeniyet çok yaşlı ve yorgundur. 20. Yüzyıl dünyasını yürütemeyen liberal medeniyet 18. Yüzyılın bir politikası ve ürünüdür. Das kapitalin yazarı ve Sosyalizm Öğretisi'nin kurucusu olan Karl Marks'ın liberalizmle ilgili tespitlerini *“dahiyane”* olarak tanımlayan Bozkurt, Karl Marks'ın tespitlerinden de anlaşılacağı gibi liberalizm 20. Yüzyılda ömrünü tamamlamış ve gereksinimleri karşılayamaz olmuştur diye ifade etmiştir. Bozkurt, yaşanan siyasi ve iktisadi hadiseler ve buhranlar göstermektedir ki ; liberal medeniyet: *“artık ismi var cismi yok bir Anka Kuşu olmuştur.”*³²³ Liberalizm konusunda dünya genelinde değişen iktisadi ve siyasi tercihlerde bunun ispatıdır diyen Bozkurt, çünkü o dönemde İtalya Faşistlerin, İngiltere sosyalistlerin ve himayecilerin, Fransa radikal sosyalistlerin, Rusya komünistlerin egemenliği altındadır. Almanya ise Nazileri (Nasyonel Sosyalistlerin) eline geçmek üzeredir. Böylece dünyada egemen olan ve dünyanın kaderini belirleyen asıl güçler liberalizmi terketmişlerdir. Bozkurt'a göre 20. Yüzyıla ayak uyduramayan liberalizm şimdi 20. Yüzyılın ayakları altındadır.

Ancak belirtmeliyiz ki dönemin siyasetçilerinden ve aydınlarından biri olan Recep Peker'de açık ve aleni olan siyasi liberalizmin reddi Bozkurt'ta yoktur. Bozkurt,

³²² Bozkurt, a.g.e., s.204

³²³ Hakkı Uyar, “Sol Milliyetçi Bir Türk Aydını: Mahmut Esat Bozkurt”, İstanbul, Buke Yayınları, Kasım 200, s.102

ekonomik liberalizmi tamamen reddederken siyasi liberalizme karşı aynı tavrı koyamamıştır. Bozkurt, siyasibâğımsızlıkların ihtilallerin hediyesi olduğunu ifade eder.

17 Şubat 1923'te Türkiye İktisat Kongresi'nin İzmir'de toplanmasına öncülük edenlerden biri de Mahmut Esat Bozkurt'tur. Kongrede her ne kadar liberal görüşte kararlar alınsa da Bozkurt bu kararlara aykırı görüşleri savunmuştur. Bozkurt'a göre Türkiye'nin benimsemesi gereken ekonomik politika "*Yeni Türkiye İktisat Mektebi*" olmalıdır. Serbest Cumhuriyet Fırkası önce kurulmuş fakat toplum çok partili sisteme hazır olmadığı için kapatılmıştır. İşte tek parti yönetiminin pekiştirildiği SCF'nin kapatıldığı dönemde Bozkurt yazıları ile tek parti yönetiminin alt yapısını oluşturmada etkili bir isim olmuştur. Bozkurt SCF'nin ekonomide savunduğu liberalizm söylemini çok sert bir şekilde eleştirmiştir. Liberalizmin 18. Yüzyılda ortaya çıktığını ve 20. Yüzyılda insanlığın gereksinimlerini karşılayamadığı için dünya ölçeğinde prestij kaybettiğini yazılarında sıkça vurgulayan Bozkurt'a göre Türkiye'nin 19. Yüzyıldan beri (Tanzimattan itibaren) sömürülmesinin ve geri kalmasının en önemli nedenlerinden biri liberalizmdir.³²⁴

Daha önce belirttiğimiz gibi Atatürk İhtilali adlı eser Mahmut Esat Bozkurt'un 1933 yılında İstanbul Üniversitesi'nde vermeye başladığı İnkılap Tarihi Dersleri'nin derlemesinden oluşan bir kitaptır. 1929 Buhranı'nın Türkiye'de en fazla etkili olduğu 1930'lu yılların başlarında İnkılap Derslerinin verilmeye başlamasının nedeni Türk İnkılabı'nı Yeni Türkiye'nin genç nesillerine her yönüyle anlatmaktadır. 1929 buhranının dünyada etkili olmasından sonra dünyada ve Türkiye'de siyasi ve iktisadi alanlarda yeni arayışlar ve yeni eğilimler başlamış ve bunun sonucunda radikal değişimler yaşanmıştır. 1929 buhranı sonrasında Türkiye'deki yeni arayış çabalarının bir ürünü olan Mahmut Esat Bozkurt'un Atatürk İhtilali liberal görüşün ağırlıkta olduğu bir eserdir. İnkılabı iktisadi ve siyasi bir altyapı oluşturmak esas gayedir. Bu altyapı oluşturma konusunda farklı düşünceler olduğunu söyleyebiliriz. Ancak Türk İnkılabı'na alt yapı (temel) oluştururken varılan ortak noktanın: 1929 buhranı sonrasında liberalizmin çökmesi ile Türkiye Cumhuriyeti'nin benimseyeceği ekonomik politikanın anti liberal özellikte olacağıdır. Mahmut Esat Bozkurt'un Atatürk İhtilali adlı eserinde 1929 dünya ekonomik buhranına birebir vurgu yapılmamıştır. Ancak 1929 buhranı sonrasında Türkiye'nin benimseyeceği yeni ekonomik sistemin buhran ve

³²⁴ Hakkı Uyar, "Sol Milliyetçi Bir Türk Aydını: Mahmut Esat Bozkurt", İstanbul, Buke Yayınları, Kasım 200, s.107

etkileri ile ilişkili olacağı ve bu ilişki çerçevesinde liberal ekonomik sistemin reddedileceği konusu Atatürk İhtilali'nde ele alınmıştır.

4.6. Şevket Süreyya AYDEMİR ve İnkılap ve Kadro

Şevket Süreyya Aydemir'in İnkılap ve Kadro adlı eseri Türkiye'de 1929 buhranının etkilerinin en fazla hissedildiği bir dönemde, 1932 yılında yayınlanmıştır. 1932-1934 yılları arasında düzenli olarak ayda bir kez yayın yapan Kadro Dergisi, İnkılap ve Kadro kitabında formüleleştirilen fikirleri aydan aya ideolojisinin ilkeleri olarak bir desen gibi işlemiştir.

İnkılap ve Kadro başlığı altında işleyeceğimiz konular şunlardır; İnkılap ve Kadro kitabının 1929 buhranına bakışını genel hatlarıyla inceleyeceğiz. Ayrıca Şevket Süreyya Aydemir ile Ahmet Ağaoğlu'nun tartışmalarına değinecek, Ahmet Ağaoğlu'nun Devlet ve Fert kitabındaki kriz ve liberalizm algısına değineceğiz.

Şevket Süreyya Aydemir İnkılap ve Kadro'da 1929 dünya ekonomik buhranını analiz ederken çok önemli tespitlerde bulunmuştur. Şevket Süreyya'nın tespitlerinden biri: 1929 buhranının kendisinden önceki klasik buhranlardan farklı bir buhran olduğu tespitidir. Klasik buhranlarla 1929 buhranı arasındaki farkları netleştirmek ve ispatlamak için klasik buhranların genel özelliklerinden şöyle söz eder;

*“Klasik manası ile iktisadi buhran; iktisadi faaliyetleri kontrolsüz işleyen liberal, fakat ileri bir toplumda, makineler ve üretimdeki gelişmelerle, dağılıştaki başıboşluk, tüketimdeki düzensizlik, hülasa üretimle tüketim gücü arasındaki orantısızlıktan gelen ve zaman zaman kendini gösteren ‘periyodik’ bir haldir.”*³²⁵

Ekonomik faaliyetleri liberal ekonominin ilkelerine göre düzenlenen toplumlarda tekniğin her geçen gün ilerlediğini, üretimi sağlayan araçların sürekli arttığını belirten Şevket Süreyya liberal ekonomilerde üretim ve tüketim arasındaki plansızlıktan dolayı Pazar daralmalarının oluştuğunu belirtir. Bu Pazar daralmalarının belirli ülkelerde buhrana neden olduğunu belirten Şevket Süreyya buhranın genellemesini şöyle izah eder;

³²⁵ Şevket Süreyya Aydemir, “İnkılap ve Kadro”, İstanbul, Remzi Kitapevi, Temmuz 2003, s.54

“Bu tıkanıklık ilk baştan belirli sanayi kollarında görülür. Fakat işletmeleri birbirine bağlı olan diğer sanayi kollarıda hızla bu buhranın içine sürüklenir. Nihayet zirai iş alanları ve daha ziyade toprak ürünleri yetiştiren ülkelerde bu buhranın dalgasına kapılır ve iktisadi buhran genelleşir.”³²⁶

1929 buhranının asıl sebebinin yanlış ve aşırı üretimden kaynaklı Pazar daralması olduğunu ifade eden Şevket Süreyya, piyasadaki tıkanıklıktan ötürü pazara arz edilen ürünlerin zamanla azaldığına bağlı olarak talebin yavaş yavaş arttığını sosyal bir sefalet döneminden sonra sosyal yaşamın yeniden normale döndüğünü ve toplumun döngüsel olarak yeni buhranlara doğru ilerlediğini belirtir. Şevket Süreyya'nın yaptığı buhran tanımlamasının en bariz ve açık özelliği liberal ekonomiyi eleştirmek olduğunu söyleyebiliriz. Krizlerin liberal toplumlara özgü olduğunu belirten Şevket Süreyya, bu toplumlarda ekonomik faaliyetlerin kontrole tabi tutulmadan plansız bir şekilde yapıldığını ifade eder. Kapitalist ve liberal olmayan, sanayileşmemiş ve geri kalmış ülkelerin buhrandan etkilenmesi ise ikincil bir durumdur. Geri kalmış ülkeler sanayileşmedikleri için buhranların bu ülkelerde gerçekleşmesi ve etkili olması mevzu bahis değildir. Ancak sanayileşmemiş çevre ülkelerin buhranlardan etkilenmemeleri mümkün değildir. Ancak bu etkiler gelişmiş sanayi ülkelerinde patlayan buhranın geri kalmış, sanayileşmemiş ülkelerdeki dalgalarından ve tepkilerinden başka bir şey değildir.

Türkiye ve Türkiye gibi sanayileşmemiş ülkeler ekonomik anlamda sanayileşmiş ülkelere bağlı olduklarından bu ülkelerin ekonomik kaderleri gelişmiş ülkelerin kaderlerine bağlıdır.³²⁷ Geri kalmış ülkelerde ekonomik buhranın olması veya ekonomik buhrandan etkilenme oranı uygulamış olduğu ekonomik politika ile doğru orantılıdır. Yani geri kalmış ülkelerde ekonomik buhranın gerçekleşmesi ve etkilerinin şiddetli olması benimsemiş olduğu liberal ekonomi politikasından dolayıdır. Ama geri kalmış ülkeler üretimi toplumun faydasını düşünerek planlı bir şekilde yaparlarsa periyodik ve klasik buhranlardan korunabilirler. Şevket Süreyya bu nedenlerden ötürü Türkiye'nin 1930'lu yılların başında yaşadığı ekonomik olumsuzluklarda büyük oranda 1929 buhranının etkisinin olduğunu belirten Şevket Süreyya, bu olumsuzluklara neden olan diğer bir sebebin Türkiye'nin kendi geri ekonomik yapısı olduğunu unutmamak

³²⁶ Aydemir, a.g.e., s.55

³²⁷ Şevket Süreyya Aydemir, “İnkılap ve Kadro”, İstanbul, Remzi Kitapevi, Temmuz 2003, s.56

gerektiğinin altını çizmiştir. Sonuç olarak bütün bu ekonomik olumsuzlukların planlı bir iktisat dahilinde aşılabileceğini savunan Şevket Süreyya böylece 1929 dünya ekonomik buhranı ile Türkiye'nin ilişkisinin 2. Derecede (tali) bir ilişki olduğunda ortaya çıkacaktır diye ifade etmiştir.

Şevket Süreyya'nın İnkılap ve Kadro adlı kitabındaki buhran tanımlamasının en bariz özelliği liberalist ekonomi ile buhranların ilişkisine yapılan vurgudur. Şevket Süreyya'ya göre buhran kavramı liberal ekonomilerin etkili olduğu ülkelerin bir özelliğidir. Dünyanın siyasi, iktisadi ve içtimai alanda bir yapısal değişiklik geçirdiğini ve bunun kanıtının da 1929 buhranı olduğunu savunan Şevket Süreyya'ya göre dünyada liberal ekonomi çökmüştür:

*“Serbest mübadele nizamı her yerde, hatta dünya liberal iktisat sisteminin en sağlam yerleştiği ve bu nizamın en klasik temsilcileri olan memleketlerde bile parçalanıyor.”*³²⁸

Şevket Süreyya Aydemir'in İnkılap ve Kadro adlı eserinin 1929 dünya ekonomik buhranı ve liberal ekonomi üzerine geliştirdiği temel dayanaklar şunlardır:

- 1929 dünya ekonomik buhranından sonra dünyada hakim olan ekonomik anlayış otarşi (ekonomik olarak kendi kendine yetme) dir.
- 1929 buhranı ile birlikte liberal ekonomik ilkeler yerini korumacı ve otarşik ilkelere bırakmıştır.
- 1929 buhranının etkili olduğu ülkeler ekonomilerini birbirlerine kapatacaklar ve bunun sonucunda serbest Pazar özelliklerini kaybedeceklerdir.
- 1. Cihan Harbi'nden sonra dünyada liberalizm iktisadi bir sistem olma özelliğini kaybetmiştir.

4.7. Genel Değerlendirme

1929 dünya ekonomik buhranının tetkik eserlere yansımaları bölümünde 1929 buhranından sonra yazılan kitaplarda buhranın siyasal düzeyde nasıl algılandığını analiz etmeye çalıştık. 1929 buhranı ve sonrasında gazete ve dergilerden sonra dönemde kaleme alınan kitapların değerlendirilmesi, dönemin genel hatlarıyla siyasi ve iktisadi görüntüsünün verilmesi açısından önem taşımaktadır. Ancak 1929 buhranından sonra

³²⁸ Aydemir, a.g.e., s.59

Şevket Süreyya'nın İnkılap ve Kadro kitabı haricinde buhrana doğrudan gönderme yapan bir kitabın olmadığını söyleyebiliriz. 1929 buhranı döneminde yazılan kitaplarda buhranın algılanışı genelde bir liberalizm karşıtlığı şeklindedir. 1929 buhranı döneminde yazılan kitapların tamamı Türkiye'nin 1929 buhranı sonrasında girdiği yeni eğilimlere temel oluşturmak adına yazılmıştır. Bu temelin oluşturulup oluşturulmadığı tartışılır olsa da Ahmet Ağaoğlu'nun liberalizmi savunan Devlet ve Fert adlı kitabı hariç dönemin kitaplarının ortak özelliği şudur; Yeni Türk Devleti'nin buhran sonrasında anti liberal bir politika izlemesi gerektiğidir. 1929 buhranının Türk ekonomisine olumsuz yansımalarına rağmen sadece siyasi ve iktisadi cenahlardan tartışılmıştır. Bu tartışmalarda ortaya çıkan sonuç ise anti liberal düşünce olmuştur. 1929 buhranı döneminde Türkiye'de yazılan kitapların amacı 1929 buhranı sonrasında ortaya çıkan yeni yönelimin çerçevesini çizmek olduğunu söyleyebiliriz.

SONUÇ

1929 ekonomik buhranı dünya genelinde etkili olan, günümüze kadar yaşanmış buhranların içerisindeki en büyük ve de en kapsamlı buhrandır. Ayrıca savaşlar yüzyılı olarak bilinen 20. Yüzyılın içerisinde yaşanan savaşlar kadar etkisi ve sonucu olan bir buhrandır. 24 Ekim 1929'da ABD New York Borsası'nın çöküşü ile başlayan buhran Amerika kıtası başta olmak üzere ekonomilerin büyük oranda çökmesine, büyük kitlelerin işsiz kalmasına dolayısıyla toplumsal patlamalara sebep olmuştur.

Çalışmamızda belirttiğimiz gibi Türkiye 1929 buhranından etkilenen devletlerden biri olmuştur. Ancak hem ekonomik yapısından dolayı hem de istiklal savaşını yeni bitirmiş bir tarım ülkesi olmasından dolayı buhranı kapitalist ülkeler göre hafif atlmasına neden olmuştur. Buna rağmen buhran dönemi Türkiye'sinde hükümet politikaları aşırı bir şekilde eleştirilmiş, buhrana karşı önlemlerin geç alındığı şeklinde basında yorumlar yapılmıştır. Ayrıca buhran döneminde Türkiye buhranın sebep olduğu sorunların çözülmesi için önemli kurumsal ve siyasal düzenlemeler yapmış, liberal ekonomik politikalarından vazgeçerek devletçi politikaya yönelmiştir.

Dünyada dış ticaret hacminin daraldığı buhran koşullarında Türkiye'nin dış ticaret hacminde ihracatta 1929-1939 döneminde 1923-1928 aralığına kıyasla yavaşta olsa artma olmuştur. Buda Türkiye'nin buhran döneminde olsa da sanayileşme yolunda önemli hamleler yaptığını kanıtlamaktadır. Türkiye 1930'lu yıllarda ikilem içerisinde kalan istisnai bir durum yaşamıştır. Çünkü 1920'lerden itibaren kapitalist dünya ile bütünleşme ilişkilerini geliştirmiş ama buna karşı 1930'lu yıllarda 1929 buhranı ile liberal ve kapitalist ekonomilerin çıkmaza girmesi ile karşı karşıya kalmıştır.

1923-1930 yılları arası dönemde özel sektörü geliştirmek için liberal bir ekonomik politika izlenmiştir. Ayrıca bu dönemde yabancı sermayenin ülkeye girmesine de izin verilmiştir. Bu dönemde Osmanlı Devleti zamanında Rum ve Ermenilerin yerine getirdikleri ticari ve ekonomik faaliyetlerin Türk ve Müslüman tüccarlar tarafından yapılması da sağlanmaya çalışılmıştır.

Sonuç olarak çalışmamızda anakronizm kuralına da uyararak sırası ile Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne kalan ekonomik mirası, Kurtuluş Savaşı'nda yaşanan ekonomik sıkıntıları, Cumhuriyet ile beraber kurulmak istenen yeni ekonomik sistemi, 1929 buhranının Türkiye'ye etkilerini ve buhranın dünya genelindeki

durumunu incelemeye çalıştık. Ayrıca 1929 buhranı dönemin Türk basınına nasıl ve ne şekilde yansıdığını analiz edip, incelemeye çalıştık.

EKLER**Ek 1. Orijinallik Raporu**

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ	
Adı-Soyadı	Ahmet Turan ÇOK
Öğrenci Numarası	131211105
Enstitü Anabilim Dalı	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Programı	Yüksek Lisans
Danışmanının Unvanı, Adı-Soyadı	Dr. Öğr. Üyesi Yavuz HAYKIR
Tez Başlığı (Türkçe)	1929 Dünya Ekonomik Krizi ve Türk Basınına Yansımaları

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

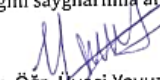
Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 158 sayfalık kısmına ilişkin, 07/06/2018 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 25 dir.

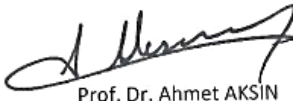
Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç,
- 2- Kaynakça hariç
- 3- Alıntılar hariç/dâhil
- 4- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Yukarıda bilgileri verilen öğrencinin doktora tezi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu tarafından belirlenen azami benzerlik oranlarını aşmadığını ve tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Dr. Öğr. Üyesi Yavuz HAYKIR
Danışmanın Adı-Soyadı
(İmzası)

Prof. Dr. Ahmet AKSİN
Anabilim Dalı Başkanı
(İmzası)

Lisansüstü tezler, savunma öncesinde **intihal program raporu** ile birlikte enstitüye teslim edilir.

İntihal raporu ile ilgili olarak etik kurallar dâhilindeki benzerlik oranları ilgili Enstitü Yönetim Kurulu tarafından belirlenir. (Enstitü Yönetim Kurulu tarafından tezin, intihal kapsamı dışında değerlendirilmesi için TURNITIN'den alınan raporda "benzerlik oranı"nın, "alıntılar hariç" en fazla %10, "alıntılar dâhil" % 30'u geçmemesi şeklinde kabul edilmiştir).

KAYNAKÇA

TETKİK ESERLER

- ACAR, Yalçın: “*Tarihsel Açıdan Türkiye Ekonomisi ve İzlenen İktisadi Politikalar (1923-1963)*”, Bursa, Dora Basım Yayın Dağıtım, Ağustos 2009
- AÇBA, Sait: “*Osmanlı Devleti'nin Dış Borçlanması 1854-1914*”, Ankara, Vadi Yayınları, 2004
- AÇIKSES, Erdal, Doğanay, Rahmi: “*Türkiye Cumhuriyeti tarihi ve Atatürk İlkeleri*”, Elazığ Data Yayınları, 2010
- ADAÇAYI, Funa Râna, İslatince, Hasan: “*İktisadi Düşünceler Tarihi*”, Bursa, Ekin Yayınevi, Kasım 2013
- AHMAD, Feroz: “*Modern Türkiye'nin Oluşumu*”, İstanbul, Kaynak Yayınları, 7. Baskı, Eylül 2008
- AKGÜÇ, Öztin: “*Türkiye'de Bankacılık*”, İstanbul, Gerçek Yayıncılık, 1989
- AKŞİN, Sina: “*Kısa 20. Yüzyıl Tarihi*”, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ocak 2017
- ARMAOĞLU, Fahir: “*19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*”, İstanbul, Alkım Yayınevi, Nisan 2010
- ARMAOĞLU, Fahir: “*20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*”, İstanbul, Alkım Yayınevi, Nisan 2012
- AVCIOĞLU, Doğan: “*Türkiye'nin Düzeni*”, Ankara, Bilgi Yayınları, 1969
- AYDEMİR, Şevket Süreyya: “*İkinci Adam*”, 2. Cilt, İstanbul, Remzi Kitapevi
- BAŞKAYA, Fikret: “*Az gelişmişliğin Sürekliliği*”, 3. Baskı, İmge Kitapevi, 1995
- BEADUD, Michel: “*Kapitalizmin tarihi: 1500-2010*”, 6. Bs., Çev. Fikret Başkaya, İstanbul, yordam Kitapevi, Ocak 2016
- BEREN, Ad, Ivan, T.: “*20. Yüzyıl Avrupa İktisat Tarihi*”, çeviren: Serpil Çağlayan, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ocak 2013
- BERKES, Niyazi: “*İki Yüz Yıldır Niye Bocalıyoruz*”, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1965
- BERKES, Niyazi: “*Türkiye İktisat tarihi I*”, Gerçek Yayınları, İstanbul, 1970
- BERKES, Niyazi: “*Türkiye'de Çağdaşlama*”, Doğu-Batı Yayınları, İstanbul, 1970
- BİLA, Hikmet: “*CHP Tarihi: 1919-1979*”, 1.bs., Ankara Doruk Matbaacılık, 1979
- BORATAV, Korkut: “*Türkiye İktisat Tarihi: 1908-2009*”, Ankara, İmge Kitapevi, Kasım 2015
- BORATAV, Korkut: “*Türkiye'de Devletçilik*”, Ankara, İmge Kitapevi, Şubat 2006

- BOSTAN, İdris: “*Beylikten İmparatorluğu Osmanlı Denizciliği*”, İstanbul, Kitap Yayınevi, Nisan 2011
- BÜLBÜL, Zekeriya: “*Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi*”, Ankara, Nobel Yayınları, Ekim 2013
- CASTRO, F.: “*Dünya Bunalımı, Az Gelişmiş Ülkelere Ekonomik ve Toplumsal Etkisi*” Çev. Öner Ünalın, İstanbul, Onur Yayınları, 1987
- CİLLOV, Haluk: “*Türkiye Ekonomisi*”, 2. Baskı, İÜ İktisat Fakültesi Yayın Num: 169, İstanbul 1965
- COŞAR, Nevin: “*Buhran, Savaş ve Bütçe Politikası: 19226-1950*”, 1. Bs., İstanbul, Bağlam Yayınları, 2004
- ÇAPRAZ, Neşe: “*Ekonomik Bunalımların Dünyada ve Türkiye’de Yansımaları*”, İstanbul, Der Yayınları, Ekim 2001
- ÇAVDAR, Tevfik: “*Milli Mücadelenin Ekonomik Kökenleri*” Ankara, İmge Kitapevi, 1974
- ÇAVDAR, Tevfik: “*Türkiye’de Liberalizm*” Ankara, İmge Kitapevi, 1992
- ÇAVDAR, Tevfik: “*Türkiye Ekonomisinin Tarihi 1900-1960*”, 1. Bs., Ankara, İmge Kitapevi, Eylül 2003
- ÇAVDAR, Tevfik: “*Türkiye’nin Açlık, Fukaralık ve Yoksulluk Tarihi*”, Ankara, İmge Kitapevi, Nisan 2015
- EMECEN, Feridun M. : “*Osmanlı İmparatorluğu’nun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi (1300-1600)*”, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ekim 2016
- EMECEN, Feridun M. : “*İmparatorluk Çağının Osmanlı Sultanları-I*”, İstanbul, İSAM Yayınları, Şubat 2011
- EMRENCE, Cem: “*99 Günlük Muhalefet Serbest Cumhuriyet Fırkası*”, İstanbul, İletişim Yayınları, 2014
- ERGİN, Feridun: “*Atatürk Zamanında Türk Ekonomisi*”, İstanbul, Yaşar Vakfı Yayınları, Nu:1, 1997
- GALBRAITH, John Kenneth: “*Büyük buhran 1929*” çeviren: Elif Nihan Akbaş, İstanbul, Pegasus Yayınları, Mart 2013
- GEVGİLİLİ, Ali: “*Türkiye’de Kapitalizmin Gelişmesi ve Sosyal Sınıflar*”, 2. Bs., İstanbul, Bağlam Yayınları, 1989
- GÜRAN, Tevfik: “*İktisat Tarihi*”, İstanbul, Der Yayınları, 2011

- GÜRSOY, Metin: “*Dünyadaki Büyük Ekonomik Buhranlar ve Türkiye Ekonomisine Etkileri*”, İstanbul, Metis Yayınları, 1989
- HAMİTOĞULLARI, Beşir: “*İktisadi Sistemimizin Oluşumunda Lozan Antlaşmasının Etkileri*”, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1978
- HAYTA, Necdet, ÜNAL, Uğur: “*Osmanlı Devleti’nde Yenileşme Hareketleri (XVII Yüzyıl Başlarından Yıkılışa Kadar)*”, Ankara, Gazi Kitapevi, Ekim 2010
- HOBBSAWM, Eric: “*Kısa 20. Yüzyıl 1914-1991: Aşırılıklar Çağı*”, 1. Bs., Çev. Yavuz Alogan, İstanbul, Sarmal Yayınları, Ekim 1996
- HOBBSAWM, Eric: “*Sanayi ve İmparatorluk*”, 2. Bs., Çev. Abdullah Ersoy, Ankara, Dost Yayınları, 2003
- İNALCIK, Halil: “*Rönesans Avrupası, (Türkiye’nin Batı Medeniyetiyle Özdeşleşme Süreci)*”, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ağustos 2016
- KARLUK, Rıdvan: “*Türkiye Ekonomisi*”, İstanbul, Beta Yayınları, 4. Baskı, 1996
- KAZGAN, Gülten: “*Tanzimat’tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*”, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları (2. Baskı), Mart 2004
- KAZGAN, Gülten: “*Türkiye Ekonomisinde Buhranlar (1929-2009)*”, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları (3. Baskı), Ocak 2012
- KEPENEK, Yakup, YENTÜRK, Nurhan: “*Türkiye Ekonomisi*”, İstanbul, Remzi Kitapevi, 6. Baskı, Eylül 1994
- KEYDER, Çağlar: “*Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye: 1923-1929*”, Ankara, Yırt Yayınevi, 1982
- KURMUŞ, Orhan: “*Emperyalizmin Türkiye’ye Girişi*”, İstanbul, Bilim Yayınları, 1974
- KURTOĞLU, Ramazan: “*Türkiye Ekonomisi (1838-2010)*”, Ankara, Orion Kitapevi, Mart 2015
- KURUÇ, Bilsay: “*Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi*”, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1987
- MÜDERRİSOĞLU, Alptekin: “*Kurtuluş Savaşı’nın Milli Kaynakları*”, TTK, Ankara, 1990
- NERE, Jackues: “*1929 Buhranı*”, Çeviren: Namık Toprak, Ankara, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, No: 134, 1980
- NEVINS, Allan, Commager, Henry Steele: “*ABD Tarihi*”, Çeviren: Halil İnalcık, Ankara, Doğu-Batı Yayınları, 2017
- ORTAYLI, İlber: “*İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*”, İstanbul, Timaş Yayınları, Nisan 2017

- ORTAYLI, İlber: “*Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi*”, Ankara, Cedit Neşriyat, Nisan 2012
- ÖZTÜRK, Mustafa: “*Tarih Felsefesi*”, Ankara, Akçağ Yayınları, 2010
- ÖZYÜKSEL, Murat: “*Feodalite ve Osmanlı Toplumunu*”, İstanbul, Der Yayınları, 1997
- PAMUK, Şevket, Zafer, Toprak: “*Türkiye’de Tarımsal Yapılar (1923-200)*”, İstanbul, Yurt Yayınları, 2002
- PAMUK, Şevket: “*Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmi 1820-1913*”, Seçme Eserleri I, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ocak 2013
- PAMUK, Şevket: “*Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları*”, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ocak 2013
- PAMUK, Şevket: “*Osmanlı’dan Cumhuriyete Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme*”, Seçme Eserleri II, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Kasım 2008
- PARASIZ, İlker: “*Türkiye Ekonomisi (1923’ten Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları)*” Ezgi Kitapevi Yayınları, Bursa, Ekim 1988
- ROBERTS, J.M. : “*Avrupa Tarihi*” çeviren: Fethi Aytuna, İstanbul, İnkılâp Kitapevi, 2010
- SANDER, Oral: “*Siyasi Tarih (1918-1994)*” Ankara, İmge Kitapevi, Aralık 2009
- SANDER, Oral: “*Siyasi Tarih (ilkçağlardan 1918’e)*” Ankara, İmge Kitapevi, Eylül 2012
- SARICA, Murat: “*Birinci Dünya Savaşı’ndan Sonra Avrupa’da Barışı Kurma ve Sürdürme Çabaları (1919-1929)*”, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Yayınları, 1982
- SAYAR, Ahmet Güner: “*Osmanlı’dan 21. Yüzyıla Ekonomik, Kültürel ve Devlet Felsefesine Ait Değişmeler*”, İstanbul, Ötüken Yayınları, 2008
- ŞAHİN, Hüseyin: “*Türkiye Ekonomisi Tarihsel Gelişimi-Bugünkü Durumu*”, Bursa, Ezgi Yayınları, 2007
- TEKELİ, İlhan, İLKİN, Selim, : “*İktisadi Politikaları ve Uygulamalarıyla İkinci Dünya Savaşı Türkiye’si, İkinci Cilt*” İstanbul, İletişim Yayınları, 2004
- TEKELİ, İlhan, İLKİN, Selim, : “*Uygulamaya Geçerken Türkiye’de Devletçiliğin Oluşumu*”, İstanbul, Bilge Kültür Sanat Yayınları, No: 301, 2009
- TEKELİ, İlhan, İLKİN, Selim, : “*1929 Dünya Buhranında Türkiye’nin İktisadi Politika Arayışları*”, Ankara, ODTÜ İİF Yayınları, No: 30, 1997

- TEKELİ, İlhan, İLKİN, Selim, : “*Cumhuriyetin Harcı, Köktenci Modernitenin Ekonomik Politikasının Gelişimi, Birinci Kitap*”, 1. Bs., İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004
- TEKELİ, İlhan, İLKİN, Selim, : “*Cumhuriyetin Harcı, Köktenci Modernitenin Ekonomik Politikasının Gelişimi, İkinci Kitap*”, 1. Bs., İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004
- TEZEL, Yahya: “*Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*” , İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ağustos 2015
- TİMUR, Taner: “*Türk Devrimi ve Sonrası*”, 5. Bs., Ankara, İmge Yayınevi, Ocak 2001
- TOKGÖZ, Erdinç: “*Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-2010)*”, Ankara, İmaj Yayınevi, Eylül 2011
- TOKGÖZ, Erdinç: “*Türkiye İktisat Kongresi*”, İmaj Yayınevi, Ankara, 2003
- TOPRAK, Zafer: “*İttihat Terakki ve Cihan Harbi Savaş Ekonomisi ve Türkiye’de Devletçilik (1914-1618)*”, İstanbul, Homer Kitapevi, 2003
- TOPRAK, Zafer: “*Türkiye’de Milli İktisat (1908-1918)*”, Ankara, Yurt Yayınları, 1982
- TURAN, Şerafettin: “*Türk Devrim Tarihi, 1. Kitap*”, Ankara, Bilge Yayınları, 1991
- UNAY, Cafer: “*Ekonomik Konjonktür (Analiz, Teori, Tahmin)*”, 3. Baskı, Bursa, Uludağ Üniversitesi Yayınları, 1988
- ÜNAL, Mehmet Ali: “*Osmanlı Müesseseleri Tarihi*”, İsparta, Fakülte Kitapevi, Ağustos 2010
- ÜNAL, Mehmet Ali: “*Osmanlı Tarih Sözlüğü*”, İstanbul, Paradigma Yayıncılık, Ekim 2011
- YILMAZ, Binhan Elif: “*Türkiye'nin Değişmeyen Kaderi-Osmanlı'dan Günümüze (1854-2007) Borç Çıkmazı*”, İstanbul, Derin Yayınları, 2008
- ZARAKOLU, Avni: “*1920/1930 Dünya Ekonomik Buhranı Karşısında Türkiye Ekonomisi ve Alınan Buhranla Mücadele Tadbirleri*”, A.Ü. SBF Yayınları Num: 513, Ankara 1982

MAKALELER

- “*Dünya İktisadi Vaziyeti*”, Ayın Tarihi Dergisi, C. 21, sayı 68, Kasım 1929, s., 5152-5157
- “*Ecnebi İktisadi Haberleri, Amerika'nın Borsa Buhranı*”, C. 21, Sayı 69, Ayın Tarihi Dergisi, Aralık 1929, s. 5327-5335

- “*Ecnebi İktisadi Haberleri, New York Borsası Buhranı*”, c. 21, sayı 68, Ayın Tarihi Dergisi, Kasım 1929, s. 5165-5174
- “*Ecnebi İktisadi Haberleri, New York Borsası’nda Vaziyet Düzeliyor*”, C. 21, sayı 70, Ayın Tarihi Dergisi, s. 5500-5513
- “*Ülkü İki Yaşına Girerken, Okuyanlar ve yazarlarla Konuşma*”, ÜLKÜ Dergisi, Mart 1934, s. 74-750
- ALATLI, Alev, “*The Great Crash*”, www.alevatli.com, 15.12.2017, (çevrimiçi)
- AYNİZADE, Hasan Tahsin: “*Cihan Buhranı*”, Mülkiye Mektebi Mecmuası, Aralık 1931, s.13
- BELGE, Burhan: “*Çökmekte Olan Cihan Nizamı*”, KADRO, Ocak 1932, s. 21-27
- BELGE, Burhan: “*Liberal Emperyalizmden Dirije Emperyalizme Doğru*”, KADRO, Nisan 1933, s. 31-38
- BELGE, Burhan: “*Mübadelenin Rolü ve Karakteri*”, KADRO, Ocak 1933, s. 22-28
- BELGE, Burhan: “*Orta Avrupa: Hasta Olan Orta Avrupa Değil Avrupa’dır*”, KADRO, Ağustos 1934, s. 33-36
- Gerngroş: “*Buhranlar ve Kimya Sanayii*”, Çev. Turgut yazar, ÜLKÜ Dergisi, Ağustos 1936, s. 424-432
- HAKKI, Fadıl: “*Alman İktisadi Buhranı*”, Mülkiye Mektebi Mecmuası, Temmuz 1931, s. 34-36
- HAKKI, Fadıl: “*Almanya Borçlarını Ödeyebilir Mi?*”, Mülkiye Mektebi Mecmuası, Nisan 1931, s. 13-15
- HAKKI, Fadıl: “*Zirai Buhran ve Sebepleri*”, Mülkiye Mektebi Mecmuası, Mayıs 1931, s. 32-34
- HALİS, Rıza: “*Buhran ve Bankalar*”, Mülkiye Mektebi Mecmuası, Kasım 1931, s. 39-41
- HÜSREV, İsmail: “*Müstemleke ve Yarı Müstemlekelerde Buhranın Tesirleri*”, KADRO, Mart 1933, s. 20-24
- HÜSREV, İsmail: “*Anadolu Köyünde Bünye Tahavvülü*”, KADRO, Şubat 1933, s. 18-24
- HÜSREV, İsmail: “*Buğday İşine Bir Bakış*”, KADRO, Haziran 1934, s. 20-31
- HÜSREV, İsmail: “*Dördüncü Buhran Senesine Girerken Yahut Üç Senede Otuz Sene Geri*”, KADRO, Şubat 1933, s. 51-52
- HÜSREV, İsmail: “*Dünya Buhranı Ne Halde?*”, KADRO, Ocak 1932, s. 17-18

- HÜSREV, İsmail: “*Dünya Konjonktürüne Bir Bakış*”, KADRO, Ekim 1934, s. 19-23
- KEYDER, Çağlar: “*Buhran Üzerine Notlar*”, Toplum ve Bilim Dergisi, 14. Sayı, Yaz 1981, s. 3-4
- KÖYMEN, Nusret: “*Kemalizm ve Politika Bilgisi*”, ÜLKÜ Dergisi, Temmuz 1936, “*ÜLKÜ Seçmeler 1933-1941*”, s. 280-283, Yayına Hazırlayan: Zerrin Bayraktar-Cem Alpar, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi 1982
- KÖYMEN, Nusret: “*Sanayileşmemiz Üzerinde Düşünceler*”, ÜLKÜ Dergisi, Mart 1936, s. 16-17
- LAVERGNE, Bernard: “*Dünya Buhranının Sebepleri*”, Sy. 7, FİKİR HAREKETLERİ, Nisan 1934, s. 7-10
- NEDİM, Vedat: “*Değişen Cihan Münasebetleri İçinde Türkiye*”, KADRO, Mayıs 1932, s. 13-17
- NEDİM, Vedat: “*Milli Kurtuluş Hareketleri ve Buhran*”, KADRO, Haziran 1933, s. 19-24
- NEDİM, Vedat: “*Müstemleke İktisadiyatından Millet İktisadiyatına*”, KADRO, Şubat 1932, s. 19-24
- NİTTİ, Francesco: “*Economic Politigue İflas Etti mi?*”, FİKİR HAREKETLERİ, 11 Kânunusani 1934, s. 5-6
- ÖZCAN, Ufuk: “*Kadro Akımı Üzerine Sosyolojik Bir Deneme*”, İstanbul, Sosyoloji Dergisi, 3. Dizi, 3. Sayı, İÜEF Basımevi, 1992, s. 97-130
- PINNER, Felix: “*Alman ve Cihan Buhranı*”, Çev. Hayri Osman, Mülkiye Mektebi Mecmuası, Nisan 1931, s. 19-21
- SADIK, N: “*Buhranın sebepleri ve Türkiye’de Devletçilik*”, ÜLKÜ Dergisi, Ağustos 1935, s. 401-402
- SAİT, Aydoslu: “*Milliyetçi ve Taazzuvcu İktisat I*”, ÜLKÜ Dergisi, Nisan 1933, s. 201-208
- SÜREYYA, Şevket: “*1789 İhtilalinin Mezarı Başında 2 Mahreç Yok*”, KADRO, Eylül 1934, s. 4-10
- SÜREYYA, Şevket: “*Emperyalizm Şahlanıyor Mu?*”, KADRO, Nisan 1933, s. 5-10
- SÜREYYA, Şevket: “*Makinelerin Muhacerati*”, KADRO, Kasım 1933, s. 6-11
- SÜREYYA, Şevket: “*PLAN Mefhumu Hakkında*”, KADRO, Mayıs 1932, s. 5-12
- SÜREYYA, Şevket: KRONİKLER “*Kadro ve İzvestiya*”, KADRO, Haziran 1932, s. 46-47

UYAR, Hakkı: “*Resmi İdeoloji ya ad Alternatif Resmi İdeoloji Oluşturmaya yönelik İki Dergi: Ülkü ve Kadro Mecmualarının Karşılaştırmalı İçerik Analizi*”, Toplum ve Bilim Dergisi, S. 74, Güz 1997, s. 181-193

GAZETELER

Cumhuriyet Gazetesi

Hâkimiyet-i Milliye

Milliyet

DERGİLER

Aydın Tarihi

Kadro

Fikir Hareketleri

Ülkü

Mülkiye Mektebi Mecmuası

ÖZGEÇMİŞ

1976 tarihinde Elazığ'da doğdu. İlk ve Ortaöğretimini Elazığ'da tamamladı. 2009-2013 yılları arasında Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilgiler Fakültesi Tarih Bölümü'nü birincilik ile bitirdi. Okul birinciliği kontenjanı ile 2013 yılında Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Cumhuriyet Tarihi Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisansa başladı. 2015 yılında Tarih Öğretmeni olarak atandığı Diyarbakır'ın Çermik ilçesinde görevini sürdürmektedir.

